

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

PRIMJERI KONZERVATORSKIH I URBANISTIČKIH RJEŠENJA
U ZAGREBU OD 2000. GODINE: UTJECAJ NEPROFITNIH
MEDIJA I GRAĐANSKIH INICIJATIVA NA STVARANJE SLIKE
GRADA

Mihaela Cik

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

ZAGREB, 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

PRIMJERI KONZERVATORSKIH I URBANISTIČKIH RJEŠENJA U ZAGREBU OD 2000. GODINE: UTJECAJ NEPROFITNIH MEDIJA I GRAĐANSKIH INICIJATIVA NA STVARANJE SLIKE GRADA

Examples of Conservation and Urbanistic Solutions in Zagreb since the Year 2000: the Impact of Non-profit Media and Civic Initiatives on the Creation of the Image of the City

Mihaela Cik

SAŽETAK

Uključivanje šire javnosti u zaštitu kulturne baštine može se pratiti paralelno s razvojem konzervatorskog pokreta pri čemu se uočava rast broja organizacija i pojedinaca koji svojim inicijativama utječu ne samo na konzervatorska nego i na urbanistička rješenja. To se njihovo pravo i dužnost promiče u međunarodnim dokumentima te ulazi u nacionalna zakonodavstva, pa tako i u hrvatsko, čime bi se trebala osigurati zaštita javnih interesa. U radu se pažnja posvećuje razdoblju nakon 2000. godine kada se građani sve više aktiviraju, a kao primjer je odabran glavni grad Zagreb. Velik je dio problema na koje javnost upozorava povezan uz proces tranzicije kroz koji je Hrvatska u nedavnoj prošlosti prolazila. Tih su problema svjesne i vlasti te rješenja predlažu u strateškim dokumentima usmjerenima na razvoj zemlje ili pojedinih gradova. Jedan je od ciljeva pomirba različitih interesa usmjerenih na prostor koje iskazuju društveni akteri. Pritom se često govori o sprezi političkih, ekonomskih i dijela stručnih aktera koji pod izlikom razvoja i javnog interesa zahvaljujući prostornim resursima ostvaraju vlastitu dobit. Takvim se projektima suprotstavljaju civilni akteri uz potporu dijela stručne javnosti okupljajući se u građanske inicijative. Najpoznatiji je takav primjer u promatranom razdoblju u Zagrebu bio slučaj Preradovićevog (Cvjetnog) trga kada su inicijativa *Pravo na grad* i udruga *Zelena akcija* organizirale niz prosvjednih akcija protiv rušenja povijesnih zgrada i gradnje trgovačkog centra. Akcije su bile popraćene u svim tipovima medija, a ovom je radu pažnja posvećena prvenstveno neprofitnim medijima (*Zarez*, *Vijenac*, *H-Alter*, *Kulturpunkt*...) koji su nastupili kao saveznici građanskim inicijativama. Izjave civilnih i stručnih aktera o Cvjetnom trgu objavljene u ovim medijima poslužile su za analizu njegovih vrijednosti čime se ujedno proklamira korištenje te metode kod odabira konzervatorskih rješenja. Neprofitni su mediji nastavili pratiti i druge inicijative koje se pojavljuju u Zagrebu, a koje nisu više usmjerene samo na zaustavljanje projekata koje drže štetnima nego i na predlaganje novih sadržaja koji bi trebali unaprijediti prostor u kojem žive. Na vrijednosti pojedinih zapuštenih dijelova grada ili pojedinačnih objekta upozoravaju i istraživački i umjetnički projekti koji uključuju stanovnike grada. Zajedno svi ti projekti i inicijative te mediji koji ih prate utječu na stvaranje slike grada, odnosno na percepciju grada u svijesti građana, koja bi trebala utjecati na donošenje urbanističkih i konzervatorskih rješenja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 91 stranicu, 6 reprodukcija, 1 tablicu. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: građanske inicijative, neprofitni mediji, slika grada, urbanizam, vrijednosti, Zagreb

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof., dr. sc. Franko Ćorić, doc.

Datum prijave rada: 24. siječnja 2017.

Datum predaje rada: 7. lipnja 2018.

Datum obrane rada: 20. lipnja 2018.

Ocjena: _____

Ja, Mihaela Cik, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Primjeri konzervatorskih i urbanističkih rješenja u Zagrebu od 2000. godine: utjecaj neprofitnih medija i građanskih inicijativa na stvaranje slike grada“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 20. lipnja 2018.

Sadržaj

Uvod	1
1. (Pret)povijest građanskih inicijativa i razvoj konzervatorske prakse u Hrvatskoj i svijetu	3
1.1. Uloga javnosti u zaštiti spomenika u 19. stoljeću	3
1.2. Izazovi 20. stoljeća	8
2. Odnos prema prostoru i spomenicima u samostalnoj Hrvatskoj	17
2.1. Nacionalne strategije i zakoni kao odgovor na probleme.....	19
2.2. Zagrebačka prostorna i kulturna politika	22
3. Novi društveni akteri	26
3.1. Civilni akteri	28
3.2. Neprofitni mediji.....	29
4. Zagrebački urbanistički problemi	32
4.1. Studija slučaja: Cvjetni trg.....	33
4.1.1. Reakcije u medijima	37
4.1.2. Analiza vrijednosti.....	39
4.1.3. Javni interes	42
4.2. Lokalne inicijative	44
4.3. Istraživački i umjetnički projekti	48
5. Prema zaključku: Stvaranje slike grada	50
Zaključak	57
Prilozi	58
Popis izvora i literature	64
Popis slikovnih priloga	85
Summary	86

Uvod

Prijelaz iz 1999. u 2000. godinu može se doimati kao veći psihološki nego stvarni rez u protoku vremena, no ulazak u novo tisućljeće ipak se na mnogo razina pokazao kao nositelj promjena. Stoga je u ovom radu godina 2000. uzeta kao početna za istraživanje urbanističkih i konzervatorskih rješenja u Zagrebu iako je za njihovu kontekstualizaciju potrebno zahvatiti dublje u prošlost. U fokusu će biti oni primjeri kod kojih se ključnom pokazala uloga građanskih inicijativa i neprofitnih medija kao dijela civilnog društva koje se u promatranom razdoblju počelo intenzivnije razvijati. Relevantnost ove teme stalno se potvrđuje novim primjerima gdje javnost reagira na zahvate u tkivo grada upozoravajući na nužnost dijaloga u procesu donošenja odluka koje se tiču javnih prostora.

Kako bi se shvatila geneza građanske participacije u procesu zaštite kulturne baštine u prvom se poglavlju ona promatra kroz povijesni pregled konzervatorskog pokreta u svijetu i na području Hrvatske. Od druge polovine 20. stoljeća može se uočiti sve veći angažman pojedinaca i organizacija, a princip poticanja javnosti na odgovornost za kulturno nasljeđe ulazi u međunarodne dokumente. U Hrvatskoj je u promatranom razdoblju proces tranzicije utjecao na cjelokupni razvoj zemlje pa tako i na prostorna pitanja. U drugom se poglavlju zato promatra kakav je odnos države i Grada Zagreba prema prostoru, posebno prema arhitektonskom nasljeđu, u službenoj politici i zakonodavstvu. Za vrijeme tranzicije pojavljuju se novi društveni akteri koji iskazuju različite i suprotstavljene interese za prostor, što je tema trećeg poglavlja. Posebna će pažnja biti posvećena civilnim akterima dok će se neprofitni mediji promatrati kao dio civilnog društva i suradnici građanskih inicijativa.

Pridržavanje zakona, strategija i ostalih načela bit će preispitano na primjerima u četvrtom poglavlju. Događaji na Trgu Petra Preradovića (Cvjetnom trgu) u Zagrebu najviše su odjeknuli u javnosti i skrenuli pažnju na civilne aktere pa će njima biti poklonjena posebna pažnja. Ovdje će se metoda analize vrijednosti Cvjetnog trga i zgrada koje su stajale na njemu koristiti kako bi se prepoznale one vrijednosti koje su civilni i stručni akteri isticali u neprofitnim medijima i tako potencijalno utjecali na stvaranje predodžbe o tom prostoru u javnosti. Ostali su primjeri kategorizirani na lokalne inicijative te istraživačke i umjetničke projekte, ponovno s naglaskom na njihovoj recepciji u neprofitnim medijima.

U završnom će se dijelu rada pažnja posvetiti pojmu *slike grada* pozivajući se na istraživanja Kevina Lyncha. Tu će se doći i do glavnog cilja rada, a to je pokazati da građanske inicijative i neprofitni mediji mogu utjecati na stvaranje predodžbe o gradu ili njegovim dijelovima, mobilizirati javnost te utjecati na konkretne odluke. I urbanistička i

konzervatorska djelatnost trebale bi biti interdisciplinarne pa bi takav trebao biti i pristup njihovom proučavanju. Stoga će se u radu koristiti uvidi različitih znanstvenih područja, osobito sociologije prostora i analize medija, koji međusobnim nadopunjavanjem mogu pružiti cjelovitu sliku o odabranim primjerima. Glavna je perspektiva ipak povijesnoumjetnička pa je i neizravni cilj rada afirmirati povijest umjetnosti kao struku koja je nužna i suodgovorna u procesima urbanog planiranja, poglavito kada se zahvati tiču područja ili objekata koji nose umjetničke, kulturne ili druge vrijednosti.

1. (Pret)povijest građanskih inicijativa i razvoj konzervatorske prakse u Hrvatskoj i svijetu

Konzervatorski se pokret u modernom smislu rodio u drugoj polovini 18. stoljeća iz duha revolucija, prosvjetiteljstva i modernizma. Od toga se vremena, uz razvoj različitih konzervatorskih načela, može pratiti i aktivno uključivanje pojedinaca i organizacija koje ne pripadaju konzervatorskoj struci u procese zaštite nasljeđa. U ranijim se razdobljima zainteresirana javnost svodila na antikvare, kolekcionare, pripadnike klera te na arhitekte, pjesnike ili umjetnike, a tek je postupno došlo do osjećaja kolektivne odgovornosti za spomenike kao zajedničko dobro cijeloga čovječanstva. Proces internacionalizacije baštine jasno će se uočiti u međunarodnim poveljama i deklaracijama koje nastaju tijekom 20. stoljeća upravo s premisom da baština pripada svima. No istodobno se pojavljuju i težnje za afirmacijom nacija pomoću spomenika, koje će ovisno o političkim i društvenim okolnostima, pokazivati različiti intenzitet. Stoga osim kroz međunarodne dokumente, odraz promjena u odnosu prema spomenicima možemo vidjeti i u organiziranju državnih službi i donošenju zakona za zaštitu spomenika u zemljama diljem Europe, čime oni deklarativno postaju dobra od nacionalne važnosti.¹ Uz svjetske primjere, ovdje će se pažnja usmjeriti i na ustroj konzervatorske službe u Hrvatskoj, odnosno u državnim tvorevinama kojima je pripadala, a posebno će se naglasiti primjer Zagreba i njegov razvoj kroz povijest.

1.1. Uloga javnosti u zaštiti spomenika u 19. stoljeću

U počecima konzervatorskog pokreta ključnu razliku u pristupu nasljeđu na razini država možemo promatrati na primjerima Francuske i zemalja pod njezinim utjecajem, gdje glavnu ulogu u zaštiti imaju vlasti, i Velike Britanije s anglofonim zemljama, gdje velik dio skrbi o spomenicima na sebe preuzimaju pojedinci i privatne organizacije.² Tako se kroz čitavo 19. stoljeće u Velikoj Britaniji osniva niz organizacija vezanih za konzervatorska pitanja koja pokrivaju različite interese, od očuvanja sakralne arhitekture do popularizacije baštine. Jedno je od eksponiranijih društva ovoga razdoblja bilo *Cambridge Camden Society*

¹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation: Antiquity to Modernity*, London, New York: Routledge, 2013. str. 1–6., 65–82. i Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999., str. 69–70.

² Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 86–99. i 1999. i Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1999., str. 156–157.

osnovano 1839. godine koje je utjecalo na stilsko restauriranje engleskih crkava zahvaljujući, između ostalog, vlastitom časopisu *Ecclesiologist*.³ Da su crkve izazivale veliki interes javnosti pokazuje slučaj u Edinburghu polovicom 19. stoljeća kada je lord Henry Cockburn pokrenuo prosvjed prilikom pokušaja rušenja *Trinity College Church* iz 16. stoljeća radi izgradnje željezničke pruge. Prosvjednici su izgradnju pruge tumačili kao čin modernizacije koji nosi negativne posljedice za grad pa se već ovdje može iščitati stalni konzervatorski problem oko pomirenja modernizacijskih težnji i potrebe za zaštitom arhitektonskog nasljeđa. Ovaj slučaj Glendinning stoga ističe kao preteču sličnih budućih inicijativa koje će s vremenom postati nezaobilazan dio konzervatorskog pokreta.⁴

Za Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju specifične su javne kampanje koje su se često usmjeravale na rodne kuće ili druge građevine vezane za poznate ličnosti. Ističe se slučaj s rodom kućom Williama Shakespearea koju je, kada je 1847. godine stavljena na prodaju, otkupila *ad hoc* osnovana organizacija *Shakespeare Birthplace Trust* sredstvima skupljenima od građana.⁵ Na sličan je način u Sjedinjenim Američkim Državama društvo žena u Monut Vernonu pedesetih godina 19. stoljeća sakupljalo sredstva za kupnju rezidencije Georgea Washingtona.⁶ Aktivno uključivanje žena u konzervatorski pokret nastavilo se i u narednim godinama, a svjedoči o njegovoj rastućoj inkluzivnosti u ovim zemljama.⁷ Veća se inkluzivnost očituje i u naporima da se u procese zaštite osim novih aktera uključuju nove kategorije poput „male arhitekture“ čime se anticipira širenje kategorije povijesnog nasljeđa.⁸

Među najutjecajnija društva koja javno djeluju protiv uništavanja ugrožene baštine svakako pripada *Društvo za zaštitu starih građevina (The Society for protection of Ancient Buildings – SPAB)* koje je osnovano 1877. godine te je izvršilo velik utjecaj na konzervatorski pokret postavši uzor za osnivanje sličnih budućih društava diljem svijeta.

³ Godine 1824. osnovano je *Društvo za zaštitu starih puteva (The association for the protection of ancient footpaths)* u Velikoj Britaniji kao prvo lokalno konzervatorsko društvo. S vremenom se tamo osnivaju i brojna arheološka društva, ali i specijalizirana društva poput *Society for Photography of Relics of Old London*. Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 101–107.

Dio je organizacija usmjeren na ekološke probleme. Primjerice, u Beču je 1895. osnovana međunarodna organizacija *Naturfreunde*. Usp. *Geschichte der Naturfreunde*, <http://www.naturfreunde.at/ueber-uns/naturfreunde/geschichte/> (pregledano 20. ožujka 2018.)

⁴ Crkva je ipak sušena 1848. godine, a kasnije je dijelom rekonstruirana. Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 107–109.

U Edinburghu je 1875. godine osnovano *The Cockburn Association*, društvo koje postoji i danas i izravno se nastavlja na Cockburnovu inicijativu. Usp. *The Cockburn Association—For Everyone Who Loves Edinburgh*, <http://cockburnassociation.org.uk/> (pregledano 2. ožujka 2018.).

⁵ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 110–114.

⁶ Usp. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1999., str. 263.

⁷ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 162–163.

⁸ Usp. Isto, str. 165–168., 355.

Vodeća je ličnost *SPAB*-a bio William Morris koji je, slijedeći teorije, Johna Ruskina kritizirao „krivotvorenja“ kakva su na građevinama provodili stilski restauratori. Njegov je nastup bio izrazito polemički i gotovo agresivan, ali i učinkovit u brojnim slučajevima u koje je *SPAB* bio uključen. Osim uspjeha u očuvanju baštine, ključna je zasluga *SPAB*-a angažiranje šire javnosti i pokretanje rasprava i izvan Engleske pri čemu su važnu ulogu imale polemike u novinama.⁹ Po uzoru na *SPAB* počele su se uskoro osnivati druge organizacije u Velikoj Britaniji, dok se utjecaj na ostale europske zemlje širio sporije s obzirom na to da se njihov pristup u početku smatrao nepoželjnim zbog agresivnosti usmjerene poglavito na stilsko restauriranje kakvo je vladalo u nizu europskih zemalja zahvaljujući Viollet-le Ducu i njegovim sljedbenicima. Postupno rađanje opozicije stilskom restauriranju tako možemo povezati s rastućim utjecajem *SPAB*-a koji zahvaća Europu i druge kontinente.¹⁰

Unatoč rastućoj suradnji među narodima i težnjama za internacionalizacijom baštine koju je zagovarao Alois Riegl, na prijelazu stoljeća pojavljuje se i nacionalističko poimanje spomenika.¹¹ U Njemačkoj se pojavio koncept zavičaja (*Heimat*)¹² sličan Ruskinovim idejama očuvanja lokalnih posebnosti, što je dovelo do nastanka pokreta *Heimatschutz*. U Dresdenu je 1904. godine osnovana organizacija *Bund Heimatschutz* koja je okupila niz različitih organizacija,¹³ a slijedila ju je švicarska *Der Schweizer Heimatschutz*.¹⁴ Afirmiranje nacija putem kulta starih gradova potaknulo je osnivanje organizacija koje uključuju širu javnost, primjerice u Francuskoj i Češkoj. Zanimljiv je i slučaj Bruxellesa gdje je Charles Buls pokrenuo međunarodnu kampanju protiv narušavanja slike starog grada reklamama i drugim znakovima komercijalizacije prostora.¹⁵ Ipak, briga o zaštiti spomenika u ovim zemljama i dalje ostaje centralizirana i u rukama vlasti, a isto se tako u Velikoj Britaniji, koju zaobilazi tip nacionalizma prisutan na ostatku kontinenta, zaštita spomenika još uvijek oslanja na volonterski rad.¹⁶ Najbolji je dokaz tome osnivanje konzervatorske organizacije *National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty* 1895. godine koja se temelji

⁹ Usp. Isto, str. 121–128., 135–137.

¹⁰ Usp. Isto, str. 129–137. i Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1999., str. 174.

¹¹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 138–147.

¹² Usp. Isto, str. 144–146.

¹³ Usp. *Bund Heimatschutz*, <http://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/209031> (pregledano 2. travnja 2018.)

¹⁴ Usp. *Über den Schweizer Heimatschutz*, <http://www.heimatschutz.ch/index.php?id=746> (pregledano 2. travnja 2018.)

¹⁵ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 164–179.

¹⁶ Usp. Isto, str. 155–160.

na modelu brige o nasljeđu koje je u njihovom vlasništvu i do danas je najveća takva u Ujedinjenom Kraljevstvu.¹⁷

Počeci sustavnog konzervatorskog rada na hrvatskom području vezuju se uz djelovanje austro-ugarskih vlasti, osobito nakon 1850. godine kada je donesena odluka o osnivanju *Carskog kraljevskog Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje spomenika graditeljstva* koje je odredilo konzervatore za naše zemlje.¹⁸ Istodobno se kroz ilirski pokret budi nacionalna svijest pa je Ivan Kukuljević Sakcinski, konzervator za Hrvatsku i Slavoniju, 1850. godine osnovao *Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine* (koje je 1878. godine postalo *Hrvatsko arheološko društvo*), a ubrzo nakon osnivanja *Društva* počeo je izlaziti časopis *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*.¹⁹ U *Arkivu* je Kukuljević pozivao javnost na suradnju što je svakako bilo nužno jer su njegovi, ali i izvještaji drugih stručnjaka koji su obilazili terene poput Mijata Sabljara, pokazali da su glavni problemi zaštite u ovome razdoblju nebriga i uništavanje baštine.²⁰

Kao što je Kukuljević bio vezan uz službenu konzervatorsku politiku, tako su i čelne osobe ostalih društava (*Istarskog društva za arheologiju i zavičajnu povijest*, *Kninskog starinarskog društva* i *Hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti u Spljetu – „Bihać“*) u ovom razdoblju dolazile iz struke.²¹ Upravo su istarski i dalmatinski spomenici najviše zaokupljali pažnju lokalnih i inozemnih istraživača koji su se oko pristupa spomenicima podijelili na promicatelje principa stilskog restauriranja s jedne strane i pobornike starosne i ambijentalne vrijednosti te slojevitosti spomenika s druge. Ovo je razilaženje jednako onima kakva su vladala u ostatku Europe, a stavove o restauriranju Aloisa Riegla i Maxa Dvořaka u tom smislu možemo usporediti s idejama Johna Ruskina i njegovih nastavljača.²² Pokretanjem *Dana zaštite spomenika (Tage für Denkmalpflege)*, na kojima su

¹⁷ Usp. *National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty*, <https://www.nationaltrust.org.uk/> (pregledano 3. ožujka 2018.)

¹⁸ Usp. Franko Ćorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil* 57 (2014.), str. 127–135.

¹⁹ Usp. Zlatko Jurić, Dunja Vranešević, »Zaštita kulturne baštine u putnim izvješćima Ivana Kukuljevića Sakcinskoga«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 35 (2011.), str. 23.

²⁰ Usp. Isto., str. 23–39. i Krešimir Linke, »Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 44 (2011.), str. 219–260.

²¹ Predsjednik *Istarskog društva za arheologiju i zavičajnu povijest (Società Istriana di Archeologia e Storia Patria)* osnovanog 1884. godine u Poreču bio Andrea Amoroso, a društvo je izdavalo i svoj časopis. Fra Lujo Marun potaknuo je tri godine kasnije osnivanje *Kninskog* (kasnije *Hrvatskog*) *starinarskog društva*, a 1894. godine don Frane Bulić osnovao je *Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Spljetu – „Bihać“*. Usp. Franko Ćorić, »Razvojne faze«, 2014., str. 129.; *Hrvatsko arheološko društvo*, <http://www.hrvatskoarheoloskodrustvo.hr/onama.html> (pregledano 4. ožujka 2018.) i Klara Buršić-Matijašić, *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, <http://www.istrapedia.hr/hrv/916/societa-istriana-di-archeologia-e-storia-patria/istra-a-z/> (pregledano 2. ožujka 2018.)

²² Usp. Franko Ćorić, »Razvojne faze«, 2014.

od 1901. godine sudjelovali i predstavnici *Središnjeg povjerenstva*, otvorila se platforma za raspravu o ključnim konzervatorskim pitanjima što je u konačnici utjecalo i na zaštitu spomenika u našim krajevima.²³

Godina 1850. bila je od velikog značenja i za Zagreb jer su tada *Carskim patentom* Kaptol, Gradec, Nova Ves, Vlaška ulica i sela Trnje i Horvati postali jedinstveni grad. Do kraja 19. stoljeća uslijedilo je donošenje regulatornih osnova, formiranje Zelene potkove i gradnja niza zgrada javne namjene u historicističkom stilu pri čemu se kao glavni arhitekt nametnuo Herman Bollé stilski restaurirajući, između ostaloga, zagrebačku katedralu.²⁴ Bollé se uz brojne druge javne osobe poput Izidora Kršnjavog, Vladimira Lunačeka, Gjura Szabe, Antuna Gustava Matoša i Viktora Kovačića uključio u polemiku oko rušenja Bakačeve kule i regulaciju Kaptola koje su se vodile u novinama u prvom desetljeću 20. stoljeća. Ove rasprave ponovno pokazuju sličnost s onima koje su se vodile u drugim europskim gradovima, a za zaključiti je da je javnost preko tiska mogla biti upućena u probleme.²⁵ O rastućem interesu javnosti svjedoči i proglas *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* koje je osnovano godine 1910. kao savjetodavnom tijelo.²⁶ Tajnik *Povjerenstva* Gjuro Szabo, kojeg Anđela Horvat kao i Bulića naziva „borbenim tipom konzervatora“,²⁷ razvio je pod utjecajem Bečke škole povijesti umjetnosti moderna konzervatorska načela te je postao jedna od ključnih ličnosti u konzervatorskoj djelatnosti tijekom i nakon Prvog svjetskog rata²⁸

²³ Usp. Isto

²⁴ Usp. Dragan Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, Zagreb: AGM, 2014., str. 16–17.

²⁵ Usp. Zlatko Jurić, Dunja Vranešević, »Zaštita kulturne baštine«, 2011. i Zlatko Jurić, Martina Strugar, Franko Ćorić, »Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. godine: „Taj nesgrapni, ružni toranj...“ ili karakterističan primjer sredovječnog utvrdnog braništa«, u: *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda* 2 (2011.), str. 69–101.

²⁶ Usp. Marko Špikić, »Modruš, povijesni spomenik između predaje i diskontinuiteta«, u: *Modruški zbornik* 3 (2009.), str. 301.

²⁷ L. [Lina] A. [Anđela] Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb: Hrvatski državni konzervatorski zavod u Zagrebu, 1944., str. 17.

²⁸ Usp. Anđela Horvat, »O djelovanju "Povjerenstva" za čuvanje spomenika u Zagrebu (1914–1923)«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 4–5 (1978.–1979.), str. 11.

1.2. Izazovi 20. stoljeća

U 20. su stoljeću glavnu prijetnju spomenicima predstavljali ratovi, a iako su održavane konferencije na kojima je zaključeno da spomenici trebaju biti izuzeti, to nije spriječilo razaranja u Prvom svjetskom ratu.²⁹ Niti *Atenska povelja* iz 1931. godine,³⁰ koja je pozivala na suradnju među državama i proklamirala ideju baštine kao zajedničkog dobra čovječanstva, nije uspjela zaustaviti pustošenja povijesnih gradova u Drugom svjetskom ratu, koja su se ponekad čak vršila u službi osvete.³¹ Nakon ratova ključni je zadatak postao pronalazak odgovora na pitanje o načinu interveniranja, a pristupi su varirali od faksimilske rekonstrukcije do potpuno nove izgradnje. U raspravu su se uključivale neke od postojećih organizacija, a u pojedinačnim se slučajevima u obzir uzimalo i mišljenje javnosti.³²

Izvan područja zahvaćenih ratovima nastavio se razvoj kako državnih tako i civilnih inicijativa, a uočava se i sve veće okretanje prema kapitalu pa, pogotovo u Sjedinjenim Američkim Državama, na važnosti dobiva uloga pokrovitelja obnova.³³ U Velikoj je Britaniji civilna scena i dalje jaka, a pridružuje joj se društvo *Georgian Group* koje je nastalo godine 1937. odvajanjem dijela članstva od *SPAB*-a, a odlikovao ih je još agresivniji pristup. Osim što jača suradnja konzervatorskih udruženja i lokalnih vlasti, građani su se aktivno uključivali u planiranje gradova projektima poput *Mass observation* i *Civic Diagnosis*.³⁴ Konačno se nakon Drugog svjetskog rata vlast u Velikoj Britaniji sve više uključivala u zaštitu spomenika te se njihovo zakonodavstvo smatra uzorom drugima.³⁵

Nakon Prvog svjetskog rata i osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. koristi se naziv Kraljevina Jugoslavija), Zagreb postaje jedan od većih centara te se 1920-ih godina pristupa izradi nove regulatorne osnove.³⁶ Njome je predviđeno rušenje gotovo svih građevina na Dolcu i okolici te izgradnja nove tržnice, a potpuno se odbacuje raniji Kovačićev prijedlog regulacije Kaptola. U tisku su vladala podijeljena mišljenja o tom projektu, a glavni su kritičari bili *Klub arhitekata Udruženja jugoslavenskih inženjera i*

²⁹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 187–191.

³⁰ Usp. *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments*, Atena, 1931., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1931%20Atenska%20povelja.pdf> (pregledano 20. siječnja 2018.).

Između dva svjetska rata nastao je i *Roerich pakt* (čije su potpisnice neke od zemalja obaju Amerika) koji predlaže posebno obilježavanje spomenika koje treba sačuvati od ratnih razaranja. Usp. *Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact)*, Washington, 1935., <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/325?OpenDocument> (pregledano 10. ožujka 2018.)

³¹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 242.

³² Usp. Isto, str. 191–198., 202–204., 253–256., 268–283.

³³ Usp. Isto, str. 222–229.

³⁴ Usp. Isto, str. 234.

³⁵ Usp. Isto, str., 284–288. i Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, 1999., str. 156.

³⁶ Usp. Dragan Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, 2014., str. 24–25.

arhitekata, član *Povjerenstva za čuvanje spomenika u Zagrebu* arhitekt Martin Pilar, a posebno je značajno stajalište povjesničara umjetnosti Petra Knolla koji se zalagao za očuvanje ambijentalne vrijednosti.³⁷ Kao i ranije u slučaju rušenja *Bakačeve kule*, otpor se pokazao uzaludnim. Uslijed lošeg financiranja i nedostatka podrške vlasti *Povjerenstvo* je prestalo s radom 1923., godine, a formalno je postojalo do 1928. godine nakon čega je Gjuro Szabo nastavio misiju *Povjerenstva* provoditi kroz Konzervatorski ured u Zagrebu.³⁸ Neosjetljivost javnosti prema povijesnim građevinama u koju su se Szabo i suradnici uvjerali na terenu u ranijem razdoblju, sada je ipak bila ublažena pa je kao jedan od svojih uspjeha 1932. godine Szabo istaknuo činjenicu „da se danas više ne ruši tek onako“.³⁹ No nepostojanje jedinstvenog zakona o zaštiti spomenika i mala financijska sredstva i dalje su ostali glavni problemi koji su otežavali rad konzervatora međuratnog razdoblja.⁴⁰

U zapadnim zemljama nakon Drugog svjetskog rata nestao je nacionalizam u zaštiti, a nastajale su nove konzervatorske teorije s naglaskom na razlikovanju starih spomenika i nove arhitekture.⁴¹ Rastao je broj lokalnih, nacionalnih i međunarodnih organizacija koje okupljaju građane.⁴² Godine 1945. osnovan je *UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)* koji je imao veliku ulogu u globalnoj stabilizaciji,⁴³ a 1954. godine donio je *Hašku konvenciju* koja je definirala napatke o zaštiti spomenika u ratovima.⁴⁴ Iako se nakon rata javnost uključivala u pitanje obnova jasnim izražavanjem stava, organiziranjem ili financijskim potporama, šezdesete su godine donijele pravi zamah u angažmanu javnosti. Intenziviralo se djelovanje *Civic Trusta* koji je osnovan 1957. godine u Velikoj Britaniji,⁴⁵ a u Francuskoj je osnovana 1963. godine i danas utjecajna *Europa Nostra*.⁴⁶ Sve su učestaliji bili

³⁷ Usp. Zlatko Jurić, Martina Strugar, »Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl: Izgradnja tržnice na Dolcu u Zagrebu, 1928.–1936.«, u: *Prostor* 41 (2011.), str. 203–204.

³⁸ Usp. Anđela Horvat, »O djelovanju konzervatorske službe u Zagrebu III (1923–1941)«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 6–7 (1980.–1981.), str. 15–36.

³⁹ Prema: Isto, str. 17.

⁴⁰ Usp. Isto, str. 17–18.

⁴¹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 260–261., 299.

⁴² Usp. Tomislav Marasović, »Protagonisti i nosioci aktivnog pristupa graditeljskom nasljeđu«, u: Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split; Zagreb: Filozofski fakultet u Zadru, OOUR prirodoslovno–matematičkih znanosti i studija odgojnih područja u Splitu; Društvo konzervatora Hrvatske; Arhitektonski fakultet Sveučilišta – Zagreb, Postdiplomski studij graditeljskog nasljeđa u Splitu, 1985., str. 50–51.

⁴³ Usp. *The Organization's history*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/> (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁴⁴ Usp. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954*, Haag, 1954. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁴⁵ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 268–288.

⁴⁶ Usp. *Europa Nostra*, <http://www.europanostra.org/organisation/> (pregledano 9. ožujka 2018.)

i javni prosvjedi te međunarodne kampanje za spas baštine.⁴⁷ I pojedinci su shvatili da imaju moć što se pokazalo na konkretnim primjerima kada veliku ulogu u angažiranju javnosti imaju mediji.⁴⁸ Tu su i organizacije poput *Victorian Society* i njihovih istaknutih članova koje su dokazale da mogu utjecati na javni stav o vrijednosti arhitekture nekog razdoblja.⁴⁹

Na hrvatskom području u kratkom periodu trajanja Nezavisne Države Hrvatske, a pogotovo nakon proglašenja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije došlo je do ustrojavanja konzervatorske službe donošenjem prvih zakona i osnivanjem institucija nadležnih za zaštitu spomenika.⁵⁰ Godine 1941. Ljubo Karaman, koji je ranije djelovao u Splitu, preuzeo je dužnost ravnatelja Konzervatorskog zavoda, a nešto je ranije iste godine u Konzervatorski zavod došla i Anđela Horvat.⁵¹ Okolnosti u kojima su se oni i drugi njihovi zagrebački kolege našli nakon Drugoga svjetskog rata razlikovale su od situacije u Dalmaciji gdje su spomenici znatno više stradali u ratu. Cvito Fisković nametnuo se tamo kao autoritet

⁴⁷ Međunarodna se zajednica aktivirala kada su 1966. godine poplave u Veneciji i Firenci ugrozile povijesna područja. Jedna je od najistaknutijih međunarodnih akcija bila selidba hrama u Abu Simbelu. Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 304–311., 392–395.

Međunarodna suradnja na projektima zaštite spomenika velike vrijednosti na globalnoj razini promiče se u *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Pariz, 1972. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext> (pregledano 9. ožujka 2018.).

⁴⁸ Šesnaestogodišnji Stephen Week je u Portsmouthu 1965. godine pokrenuo akciju protiv rušenja Gosport Mansiona. Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 311.

⁴⁹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 315–320.

⁵⁰ Još je za vrijeme Banovine Hrvatske donesena *Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika* koju Anđela Horvat smatra početkom ustrojavanja službe. U doba NDH donesene su 1941. godine *Zakonska odredba o zabrani otuđivanju starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske* i *Zakonska odredba o hrvatskim kulturnim spomenicima*. Usp. L. [Lina] A. [Anđela] Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, 1944, str. 37.

U doba Jugoslavije 1945. godine donesena je *Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*, a sljedeće je godine na snagu stupio *Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Godine 1948. osnivaju se Konzervatorski zavodi, a 1949. je za područje Narodne Republike Hrvatske donesen *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*. Novi je *Zakon o zaštiti spomenika kulture* na razini cijele države donesen 1960. godine. Usp. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37–38 (2013.–2014.), str. 27–28.

Zavod za restauriranje umjetnina osnovan je 1948. godine, a Restauratorski zavod Hrvatske 1966. godine. Usp. *O Zavodu*, Hrvatski restauratorski zavod, <http://www.h-r-z.hr/index.php/zavod/o-zavodu> (pregledano 7. ožujka 2018.)

Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Zagreba osnovan je 1961. godine. Usp. Marko Špikić, Tea Gorup, »Od prevrata do nostalgije. Planiranje socijalističkog grada i zaštita povijesnih ambijenata u Zagrebu od 1945. do 1962. godine«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 40 (2016.), str. 24.

Društvo službenika i suradnika muzeja, galerija i konzervatorskih zavoda Museion u NR Hrvatskoj osnovano je 1946., a 1959. osniva se samostalno *Društvo konzervatora Hrvatske* Usp. *Povijest*, Hrvatsko muzejsko društvo, <http://hrmud.hr/povijest/> (pregledano 7. ožujka 2018.). Društvo je s vremenom zamrlo, a ponovno je osnovano 27. rujna 2012. godine, no nažalost danas ponovno nije aktivno. Usp. Marko Špikić, »Novi početak za hrvatske konzervatore. Uz osnutak Društva konzervatora Hrvatske«, u: *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, 9/3-4 (2012.), str. 4–5.

⁵¹ Usp. Ivana Nina Unković, »Utjecaj Ljube Karamana na konzervatorski rad Anđele Horvat«, u: *Peristil* 54 (2011.), str. 81.

prilikom obnova, a često je istupao i u javnosti,⁵² za razliku od zagrebačkih konzervatora koji su u prvim poratnim godinama ograničili svoje istupanje na stručne publikacije.⁵³

Za vrijeme Jugoslavije u duhu socijalističkog samoupravljanja država se načelno zalagala za participaciju građana u konzervatorskim pitanjima.⁵⁴ Godine 1952. u Dubrovniku je osnovano *Društvo prijatelja dubrovačke starine*,⁵⁵ no interes javnosti u ostatku zemlje u prvim poratnim godinama nije bio na zadovoljavajućoj razini.⁵⁶ Na primjeru Zagreba vidi se kako se povijesno središte grada zbog ideoloških razloga smatralo nepoželjnim nasljeđem, a novo se središte nastojalo izgraditi na području Trnja, između željezničke pruge i Save. Usmjeravanje na gradnju novih naselja, industrijskih objekata i prometnica prema Savi dovelo je do degradacije Donjeg i Gornjeg grada. Ubrzo se takav pristup pokazao neodrživim, a odgovor vlasti na pitanje u vezi budućnosti tih područja bili su radikalni i podrazumijevali rušenja i novu gradnju. Reakcije javnih osoba i konzervatora u tisku nisu izostale, a konzervatori i istraživači poput Milana Preloga, Anđele Horvat i Lelje Dobronić, pa i pojedini arhitekti su se nakon 1948. godine sve više posvećivali Zagrebu i javno agitirali za očuvanje spomenika Gradeca, Kaptola i Donjeg grada. Pozitivna klima pedesetih godina dovela je 1961. godine do osnivanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture Grada Zagreba na čije je čelo postavljena Marija Baltić zahvaljujući kojoj su u Registar spomenika kulture 1962. godine upisani Donji grad i Vlaška ulica.⁵⁷

U revolucionarnim se prosvjedima koji su počeli 1968. godine diljem svijeta iskristalizirao stav protiv uništavanja povijesnih građevina pod izlikom modernizacije i napretka koji se tiču uglavnom prometnih i komercijalnih zahtjeva te urbane obnove. Sve je više postajalo bitno mišljenje lokalnih zajednica i korisnika, a propitivala su se načela koja su zagovarali profesionalci i vlast. Radikalna demokratizacija urbanističke i konzervatorske prakse očitovala se najjasnije u *user-participation* pokretu koji je nastojao aktivno uključiti građane u planiranje grada. Iako su mišljenja o mogućnostima takvog integralnog pristupa bila podijeljena, on se širio po svijetu i ukazao na nužnost građanske participacije u

⁵² Usp. Marko Špikić, »Reactions to the 1975 European Architectural Heritage Year - the Case of Socialist Croatia«, u: *Eine Zukunft für unsere Vergangenheit: zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015) = A future for our past: The 40th anniversary of European architectural heritage Year = Un avenir pour notre passé - 40e anniversaire de l'année européenne du patrimoine architectural*, (ur.) Michael Falser; Wilfried Lipp, Berlin: Hendrik Bäbler Verlag, 2015., str. 391.

⁵³ Usp. Marko Špikić, Tea Gorup, »Od prevrata do nostalgije«, 2016., str. 19.

⁵⁴ Usp. Marko Špikić, »Reactions to the 1975 European Architectural Heritage Year«, 2015., str. 391–392. i Tomislav Marasović, »Protagonisti i nosioci«, 1985., str. 49.

⁵⁵ Usp. *Društvo prijatelja dubrovačke starine*, <https://citywallsdubrovnik.hr/drustvo/> (pregledano 10. ožujka 2018.)

⁵⁶ Usp. Marko Špikić, »Reactions to the 1975 European Architectural Heritage Year«, 2015., str. 391.

⁵⁷ Usp. Marko Špikić, Tea Gorup, »Od prevrata do nostalgije«, 2016., str. 10–28.

urbanizmu.⁵⁸ Uključivanje javnosti u sedamdesetim se godinama nastavilo poglavito u pitanjima stanovanja i revitalizacije gradnje iz 19. stoljeća.⁵⁹ Civilne organizacije imale su tada veliku moć, a s rastom njihovog broja rasli su i izazovi s kojima su se suočavale. Zakon tržišta, gentrifikacija, turizam, promet i očuvanje nezavisne pozicije unutar konzervatorskog pokreta samo su neki od njih.⁶⁰ Iako se građanska participacija često povezuje s lijevim političkim idejama, kao što je i bio slučaj u prosvjedima šezdesetih godina, u narednim se desetljećima može pratiti rast participacije desno orijentiranih građana, primjerice u Njemačkoj ili u Velikoj Britaniji gdje je posebno aktivna bila inicijativa *SAVE Britain's Heritage* nastala na tradiciji *SPAB*-a i *Gerogian group*.⁶¹

U zemljama socijalističkog bloka utjecaj javnosti na pitanja zaštite spomenika bio je ograničen, a mnogi su se problemi javljali jer je trebalo pomiriti spomenike koji pripadaju prošlosti, dijelom i „neprijateljskom nasljeđu“, i socijalističke težnje za progresom.⁶² Ipak, 1960-ih su se u SSSR-u vladajućoj politici uništavanja suprotstavili autori polemičkih tekstova u novinama i organizacija *Rodina* koja se usmjerila na proučavanje spomenika i skupljanje sredstava za obnovu crkava. *Rodina* kao nepartijska organizacija nije imala veliko članstvo no potaknula je promjene pa je 1965. godine osnovano *Sverusko društvo za zaštitu povijesnih i kulturnih spomenika (Vserossiikoe obshchestvo okhrany pamyatnikov isorii i kultury – VOOPIK)* koje, iako je bilo pod kontrolom partije, a članstvo je bilo umjetno stvoreno, napravilo iskorak u promišljanju o konzervatorskim pitanjima i otvorilo rasprave.⁶³ Približavanje zapadnim principima nije bilo moguće izbjeći, a suradnja se ostvarivala zahvaljujući međunarodnim organizacijama i poveljama. Kako bi se naglasila važnost istočnih zemalja 1965. godine se za mjesto osnutka *Međunarodnog vijeća za spomenike i spomeničke cjeline (The International Council on Monuments and Sites – ICOMOS)* odabrala Varšava.⁶⁴ Neke od socijalističkih zemalja sudjelovale su 1975. godine u *Godini europske arhitektonske baštine*, projektu koji su pokrenuli Vijeće Europe, *ICOMOS* i *Europa Nostra* s

⁵⁸ Usp. Aylin Orbaşlı, *Architectural Conservation: Principles and Practice*, Oxford, Malden, Victoria: Blackwell Science Ltd, 1988., str. 25–26, 35. i Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 320–328.

⁵⁹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 329.

⁶⁰ Usp. Isto, str. 339–345., 356–358.

⁶¹ Usp. Isto, str. 349–356.

⁶² Usp. Isto, str. 359.

⁶³ Usp. Isto, str. 375–381. i Yitzhak M. Brudny, »The Campaign for Preserving Historic Monuments«, u: Yitzhak M. Brudny, *Reinventing Russia: Russian Nationalism and the Soviet State, 1953-1991*, Cambridge: Harvard University Press 1998., str. 67–70.

⁶⁴ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str., 381– 382., 401–402.

Jugoslavija je bila članica ICOMOS-a od njegovog osnivanja 1965. Usp. *ICOMOS Srbija Nacionalni Komitet*, <http://icomos-serbia.com/> (pregledano 10. ožujka 2018.)

ciljem osvješćivanja javnosti o problemima u gradovima u kojima žive.⁶⁵ Sve je to, kao i pojedinačni prosvjedi, ukazivalo na nadolazeće promjene, među njima i političke, kako se pokazalo u revolucijama 1989. godine.⁶⁶

Revolucionarni duh koji se krajem šezdesetih osjećao i u Jugoslaviji na samom je početku sedamdesetih eskalirao u pokret poznat kao Hrvatsko proljeće. Iako se njime nastojao legitimirati hrvatski nacionalni identitet, spomenici nisu korišteni za tu svrhu. Štoviše, brojni su povijesni gradovi prepušteni propadanju, o čemu su pisali i stručnjaci. Milan Prelog je u članku znakovitog naslova *Baština bez baštinika* upozorio na zapuštenost ljetnikovaca o kojima nitko nije preuzeo odgovornost.⁶⁷ Stručne službe nisu mogle mnogo učiniti bez šireg interesa javnosti na što je upozorila 1975. godine i Ana Deanović istaknuvši kako je „jedan od osnovnih razloga u nemoći službe zaštite da slomi nezainteresiranost današnje generacije prema kulturnom nasljeđu svoje zemlje, kojega očuvanje je njezin osnovni zadatak.“⁶⁸ Naglasila je i problem stručnjaka koji zagovaraju modernizaciju nauštrb baštine, a imaju slobodne ruke jer suprotstavljanja javnosti nije bilo.⁶⁹ Hrvatski su konzervatori zato 1976. i 1977. godine počeli skretati pozornost javnosti i vlasti na goruće probleme, što je ujedno bila reakcija na *Godinu europske arhitektonske baštine*. U kampanju *SOS za baštinu*, koja se sastojala od rasprava u tisku, radio emisija i izložba, uključeni su bili Trogir, Ston, Zadar, Salona i središte Zagreba. Vodeći povjesničari umjetnosti, arhitekti, konzervatori i urbani sociolozi među kojima su bili Radovan Ivančević, Slavko Dakić, Milan Prelog, Željka Čorak, Snješka Knežević i Ognjen Čaldarović pokrenuli su rasprave zahvaljujući kojima je zaštita kulturne baštine trebala postati društveno i politički značajna.⁷⁰

Nova konzervatorska načela koja uključuju građane promovirao je Tomislav Marasović kao „aktivnu zaštitu“ u svojim knjigama, ali i na Postdiplomskom studiju graditeljskog nasljeđa u pokrenutom u Splitu 1975. godine.⁷¹ U Splitu je četiri godine ranije osnovano i *Društvo prijatelja kulturne baštine*,⁷² što svjedoči o senzibiliziranju građana za očuvanje povijesnih ambijenata. Među prvim dobrima upisanima na *UNESCO-v Popis*

⁶⁵ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 382. i *European Charter of the Architectural Heritage*, Amsterdam, 1975., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1975%20Europska%20povelja%20o%20arhitektonskoj%20bastini.pdf> (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁶⁶ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str., 383–386.

⁶⁷ Usp. Milan Prelog, »Baština bez baštinika« [1964.], u: Milan Prelog, *Prostor – Vrijeme*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991. [drugo izdanje; prvo izdanje 1973.], str. 24–31.

⁶⁸ Ana Deanović, »Uz tridesetu obljetnicu nove organizacije službe zaštite spomenika kulture u Socijalističkoj republici Hrvatskoj«, u: *Arhitektura* 29 /154 (1975.), str. 3.

⁶⁹ Usp. Isto

⁷⁰ Usp. Marko Špikić, »Reactions to the 1975 European Architectural Heritage Year«, 2015.

⁷¹ Usp. Isto i Tomislav Marasović, »Protagonisti i nosioci«, 1985.

⁷² Usp. *Društvo prijatelja kulturne baštine Split*, <http://dpkb-split.hr/o-nama/> (pregledano 10. ožujka 2018.)

svjetske baštine 1979. godine uz Stari grad Dubrovnik i Plitvička jezera bio je upravo Povijesni sklop Splita s Dioklecijanovom palačom.⁷³ U Zagrebu se pak sedamdesetih godina nastavlja izgradnja novih naselja u Novom Zagrebu i drugdje uz Savu, a gradi se i sve više poslovnih nebodera.⁷⁴ To jasno upućuje na povećanja broja stanovnika u Zagrebu, a njihovo sudjelovanje u pitanjima zaštite omogućeno je kroz mjesne zajednice.⁷⁵ U kontekstu interdisciplinarnosti pristupa obnovi gradova na ovo se razdoblje danas gleda kao na jedno od svjetlijih u povijesti hrvatskog urbanizma, iako su problemi postojali. Posebno se ističe uloga povjesničara umjetnosti Milana Preloga koji se bavio i sociološkim aspektima urbanog planiranja i u fokusu imao čovjekovo mjesto u gradu.⁷⁶ Što se tiče podizanja svijesti o vrijednostima gradskih prostora, vrlo je zanimljiv pristup pokazala povjesničarka arhitekture i urbanizma Antoaneta Pasinović koja je organizirala ulične manifestacije s performansima u svrhu revitalizacije Tkalčićeve ulice u Zagrebu.⁷⁷

Krajem 20. stoljeća privatne i neprofitne organizacije ostvarile su mogućnost za globalno djelovanje, a kao jedan od utjecajnijih aktera u konzervatorskoj djelatnosti nametnuo se *Getty Conservation Institute* osnovan 1985. u Los Angelesu.⁷⁸ Pobornici poslijeratne modernističke gradnje okupili su se oko neprofitne organizacije *Docomomo* utemeljene 1988. godine,⁷⁹ a pod kategoriju baštine ulazi sada sve više nematerijalnih i materijalnih pojava iz recentnih razdoblja, pa ne čudi da su se u duhu postmodernističke relativizacije pojedinci pitali o njezinim granicama. Pristupi urbanoj obnovi su različiti, a velika se pažnja posvećuje turizmu i brendiranju gradova u svrhu profita što, uz druge globalizacijske trendove, može dovesti do velikih sličnosti u izgledu gradova. Ako gradovi pritom gube svoja izvorna obilježja i vrijednosti s kojima se stanovnici poistovjećuju, moguće su i očekivane negativne reakcije javnosti. Povezanost ljudi s ambijentom u kojem žive, recepcija nasljeđa i njegova nematerijalna dimenzija općenito postaju sve bitniji.⁸⁰ Taj proces možemo pratiti u nizu deklaracija i povelja koje ističu da se identitet pojedinca gradi u

⁷³ Usp. UNESCO, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4642> (pregledano 10. ožujka 2018.)

⁷⁴ Usp. Dragan Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, 2014., str. 31–34.

⁷⁵ Usp. Tomislav Marasović, »Protagonisti i nosioci«, 1985., str. 52.

⁷⁶ Usp. Ognjen Čaldarović, Jana Šarinić, *Suvremeni grad*, 2017., str. 69–83.

⁷⁷ Usp. Suzana Marjanić, *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas. Sv. 1/3*, Zagreb: Institut za etnologiju, i folkloristiku, Udruga Bijeli val, Školska knjiga, 2014., str. 176.

⁷⁸ Usp. Janet Bridgland, *The Getty Conservation Institute 1985-1995: A Retrospective*, Getty Conservation Institute, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/10_2/feature1.html (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁷⁹ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 433. i *About Docomomo International*, Docomomo, <https://www.docomomo.com/history#> (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁸⁰ Usp. Miles Glendinning, *The Conservation Movement*, 2013., str. 421–424. i Jelena Zlatar, *Urbane transformacije suvremenog Zagreba. Sociološka analiza*, Zagreb: Plejada i Institut za društvena istraživanja, 2013., str. 28.

odnosu na okoliš⁸¹ te da spomenici, koliko god skromni, doprinose pamćenju čovječanstva⁸² i kulturnom identitetu.⁸³ Možda je najbolje to sročeno u *Povelji iz Burre* koja je od 1979. godine doživjela nekoliko nadopuna, a značajna je jer uvodi pojam mjesta koje nosi kulturno značenje i za svakoga nosi druge vrijednosti.⁸⁴ S tim je, dakako, povezano uključivanje javnosti u proces odlučivanja o zaštiti spomenika jer uz pravo na korištenje spomenika⁸⁵ dolazi i odgovornost za njihovu zaštitu na što upozorava još *Mletačka povelja* iz 1964. godine.⁸⁶ Paralelno s njihovim razvojem i angažmanom, neprofitne i volonterske organizacije te civilno društvo i pojedinci dobivaju svoje mjesto u međunarodnim dokumentima kao dionici u procesu zaštite kulturnog nasljeđa. Primjerice, već se u *Amsterdamskoj deklaraciji* iz 1975. godine ističe se da je nužno podržati nezavisne organizacije koje „pomažu buđenju zanimanja javnosti“,⁸⁷ a isto se uz poticaj za aktivno djelovanje ponavlja u *Konvenciji za zaštitu europskog arhitektonskog nasljeđa*,⁸⁸ *Povelji iz Faroa*,⁸⁹ *UNESCO-voj Preporuci za povijesni urbani krajolik*,⁹⁰ *Deklaraciji iz Delhija*⁹¹ i drugima. Hrvatska je neke od ovih

⁸¹ *Declaration of Amsterdam*, Congress on the European Architectural Heritage 21 – 25 October 1975, Amsterdam, 1975., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1975%20Amsterdamska%20deklaracija.pdf> (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁸² Usp. *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987)*, Washington, 1987., https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/towns_e.pdf (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁸³ Usp. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Granada, 1985., <https://rm.coe.int/168007a087> (pregledano 12. ožujka 2018.)

⁸⁴ Usp. *Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (Burra Charter)*, Burra, 1979., http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Burra-Charter_1979.pdf (pregledano 12. ožujka 2018.)

⁸⁵ Neke se međunarodne povelje pozivaju u na Deklaraciju o ljudskim pravima. Usp. *The Stockholm Declaration : Declaration of ICOMOS marking the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*, 1998., http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters/charter67.html (pregledano 20. ožujka 2018.) i *Delhi Declaration on Heritage and Democracy*, Delhi, 2017., https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/General_Assemblies/19th_Delhi_2017/19th_GA_Outcomes/GA2017_Delhi-Declaration_20180117_EN.pdf (pregledano 14. ožujka 2018.)

⁸⁶ Usp. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*, Venecija, 1964., https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁸⁷ Usp. *Declaration of Amsterdam*, Congress on the European Architectural Heritage 21 – 25 October 1975, Amsterdam, 1975., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1975%20Amsterdamska%20deklaracija.pdf> (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁸⁸ Usp. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Granada, 1985., <https://rm.coe.int/168007a087> (pregledano 12. ožujka 2018.)

⁸⁹ Usp. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention)*, Faro, 2005., <https://rm.coe.int/1680083746> (pregledano 11. ožujka 2018.)

⁹⁰ Usp. *Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions*, 2011., http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (pregledano 14. ožujka 2018.)

⁹¹ Usp. *Delhi Declaration on Heritage and Democracy*, Delhi, 2017., https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/General_Assemblies/19th_Delhi_2017/19th_GA_Outcomes/GA2017_Delhi-Declaration_20180117_EN.pdf (pregledano 14. ožujka 2018.)

međunarodnih dokumenata potpisala i time potvrdila važnost sudjelovanja javnosti u procesu zaštite kulturnog nasljeđa.⁹²

⁹² Za pregled međunarodnih pravnih propisa koje je Hrvatska usvojila usp. *Zaštita i očuvanje kulturnih dobara*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=81> (pregledano 2. travnja 2018.)

2. Odnos prema prostoru i spomenicima u samostalnoj Hrvatskoj

Svjetska je politička scena ponovno bila uzdrmana 1989. godine nizom revolucija koje su izbile u socijalističkim zemljama, a rušenje Berlinskog zida simbolično je nagovijestilo buduće ujedinjenje zapadne i istočne Njemačke. I dok je u većini zemalja prijelaz iz komunizma i jednostranačja u kapitalizam i demokraciju prošao bez oružanih sukoba, raspad Jugoslavije nije prošao mirno. Rat je u Hrvatskoj trajao do 1995. godine te je znatno usporio razvoj države pa se ubrzo pokazalo da smjena sistema označava tek početak procesa usklađivanja s vrijednostima europskih zemalja.⁹³ Ivo Goldstein tvrdi da se do 2000. godine radi o autoritarnom načinu vladavine kojem je prioritet bilo stvaranje nacionalne države što je usporilo demokratske procese.⁹⁴ Takav način vođenja države nije jedinstven primjer među tranzicijskim zemljama, ali je doveo do samoizolacije koja je spriječila bržu reintegraciju u europske i svjetske okvire.⁹⁵

Među najvećim su izazovima tranzicije bile pretvorba i privatizacija koje su u Hrvatskoj provedene na sasvim neadekvatan način koji je doveo do „divljeg kapitalizma“.⁹⁶ Takvim je tipom kapitalizma bilo omogućeno „anarhoidno mafijašenje, gotovo otvorena kriminalizacija“⁹⁷ što je zasigurno jedan od razloga zašto je Hrvatska deset godina kasnila s procesom integracije u Europsku uniju u odnosu na velik dio drugih tranzicijskih država.⁹⁸ Problemi su jasno bili vidljivi i u kulturnom sektoru,⁹⁹ a posebno su urbanističko planiranje i prostor bili meta napada divljeg kapitalizma. Pri prijelazu iz društvenog u privatno vlasništvo nije došlo do prilagodbe zakona koji bi omogućili provedbu planova što je dovelo do velikog nereda u području urbanog planiranja i otvaranja mogućnosti pojedincima za ostvarivanje vlastitih interesa.¹⁰⁰

S tim je problemima Hrvatska ušla u treće tisućljeće koje je donijelo i novosti na političkoj sceni. U prosincu 1999. godine preminuo je Franjo Tuđman,¹⁰¹ a na mjestu predsjednika naslijedio ga je u veljači iduće godine Stjepan Mesić. Na parlamentarnim

⁹³ Usp. Nada Švob-Đokić, *Tranzicija i nove europske države*, Zagreb: Barbat, 2000., str. 31–66. i Ivo Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, Zagreb: Novi Liber, 2010., str. 211.

⁹⁴ Usp. Ivo Goldstein, *Dvadeset godina*, 2010., str. 209.

⁹⁵ Usp. Nada Švob-Đokić, *Tranzicija*, 2000., str. 65.

⁹⁶ Usp. Isto, str. 98–106. i Ivo Goldstein, *Dvadeset godina*, 2010., str. 272.

⁹⁷ Nada Švob-Đokić, *Tranzicija*, 2000., str. 181.

⁹⁸ Usp. *Hrvatska na putu u Europsku uniju: od kandidature do članstva*, sedmo izdanje, Zagreb: Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2015., <http://www.mvep.hr/files/file/publikacije/Hrvatska-na-putu-u-EU-7-izd-final.pdf> (pregledano 20. ožujka 2018.), str. 40.

⁹⁹ O kulturnoj politici u Hrvatskoj u tranzicijskom razdoblju usp. Andrea Zlatar, *Prostor grada, prostor kulture: Eseji iz kulturne politike*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2008., str. 15–64.

¹⁰⁰ *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija: Generalni urbanistički plan Zagreba*, (ur.) Slavko Dakić, Višnja Bedenko, Vladimir Mattioni, Zagreb: Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša, 2000., str. 18.

¹⁰¹ Usp. Ivo Goldstein, *Dvadeset godina*, 2010., str. 287–291.

izborima 3. siječnja 2000. godine prvi puta nakon osamostaljenja Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) izgubila je izbore od koalicije predvođene Socijaldemokratskom partijom (SDP) što je doprinijelo stvaranju „liberalnodemokratske atmosfere“.¹⁰² Ti su izbori, ponekad nazivani trećesiječanjskim prevratom, predstavljali kako ističe Andrea Zlatar “okretanje Europi” što je podrazumijevalo i usklađivanje s europskim standardima.¹⁰³ Od tada se intenzivira suradnja s Europskom unijom pa je 2004. godine Hrvatska postala kandidat za pristupanje, iduće su godine počeli pregovori koji su trajali do 2011., a punopravna je članica Hrvatska postala 2013. godine.¹⁰⁴ Iako su na području vanjske politike ostvareni pomaci, u unutarnjoj politici ostali su brojni problemi poput gospodarske nestabilnosti, korupcije ili neučinkovitog državnog aparata, koji su prisutni i danas.¹⁰⁵

Jelena Zlatar smatra da je u prvim poratnim godinama stav prema planiranju i donošenju dugoročnih strategija bio negativan jer se takav pristup smatrao nepoželjnim nasljeđem socijalizma.¹⁰⁶ Nedostatak dugoročnih i cjelovitih planova u prostoru rezultirao je, prema nekim istraživačima, usmjeravanjem privatnog kapitala na manje projekte koji uglavnom nisu vodili brigu o cjelini urbanog prostora čime je došlo do pojave „točkastog urbanizma“.¹⁰⁷ Ipak, ne može se reći da se strategije, zakoni i planovi uopće nisu donosili, a dio njih predstavio je iskorak u odnosu na prethodno stanje, no isto se tako s pravom može raspravljati o njihovoj međusobnoj usklađenost, a time i učinkovitost. Upravo se to navodi kao jedan od ključnih problema u zakonima i strategijama koje se tiču prostornog planiranja i urbane obnove. S obzirom na to da su materijalna baština i povijesni ambijenti interes različitih područja poput konzervatorske djelatnosti, arhitekture, prostornog uređenja, turizma, okoliša i održivog razvoja, ovdje ćemo se osvrnuti na neke od zakona i strategija iz tih područja koji se donose u razdoblju od osamostaljenja Hrvatske do danas, a s naglaskom na detektiranim problemima i, naravno, ulogama javnosti u njihovom nastanku i rješavanju.

¹⁰² Isto, str. 289.

¹⁰³ Andrea Zlatar, *Prostor grada*, 2008., str. 9.

¹⁰⁴ Usp. Hrvatska na putu u Europsku uniju, 2015., str. 16, 34.

¹⁰⁵ Usp. Ivo Goldstein, *Dvadeset godina*, 2010., str. 285–357.

¹⁰⁶ Usp. Jelena Zlatar, *Urbane transformacije*, 2013., str. 56–57.

¹⁰⁷ Usp. Ognjen Čaldarović, Jana Šarinić, *Suvremeni grad - javni prostori i kultura življenja: primjer Zagreba*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2017., str. 49.

2.1. Nacionalne strategije i zakoni kao odgovor na probleme

Potreba za donošenjem strategije kulturnog razvitka iskristalizirala se 1996. godine, a iste su godine hrvatski stručnjaci počeli raditi na *Nacionalnom izvještaju o kulturnoj politici* koji su 1998. godine podnijeli Vijeću Europe. U poglavlju o kulturnoj baštini tog izvještaja govorilo se o malom broju stručnjaka u odnosu na potrebe nakon ratnih razaranja i još uvijek nedostatnom financiranju, iako se iznos sredstava povećavao. Za rad na spomenicima stradalima u ratu nije postojala prava strategija, a javnost je uglavnom bila neupućena u konzervatorska pitanja. Istaknula se potreba za poticanjem privatnih investicija poreznim olakšicama, ali s druge je strane kod takvih slučajeva bio nužan i veliki oprez jer su već tada konzervatori morali uložiti veliki trud da spriječe „vulgaliziranja spomeničke baštine“¹⁰⁸ koje je provodio jedan dio investitora. Jedno od područja gdje je bio potreban daljnji napredak bilo je i povećanje uloge konzervatora u prostornom planiranju. Što se tiče neprofitnih organizacija, one su se, uz izuzetak primjerice *Društva prijatelja dubrovačkih starina*, brzo gasila. Istaknuta je važnost uključivanja javnosti i medija kod sprječavanja potencijalno štetnih intervencija na spomenicima. Za budućnost su glavni problemi predviđeni oko komercijalizacije i gospodarskog iskorištavanja pojedinih spomenika.¹⁰⁹ Izvještaj o hrvatskoj kulturnoj politici sa smjernicama za daljnje djelovanje dali su i europski stručnjaci koji su putovali po Hrvatskoj 1997. godine. U svojim su se zaključcima vodili *Nacionalnim izvještajem* i dojmovima koje su stekli razgovarajući s ljudima na terenu. Ponegdje su s oduševljenjem ranih istraživača pisali o ljepotama gradova, ali su i na primjeru Splita upozorili na zapuštenost urbanog okoliša koja onemogućava da obnovljeno dođe do izražaja. Veliku pažnju pridali su poticanju kulturnog turizma i stvaranju pozitivne slike o državi.¹¹⁰

Konkretnim se problemima bavila *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske* donesena 1997. godine¹¹¹ koja je indikativna jer se među ključnim uzrocima degradacije baštine navode političko-gospodarski i pravni razlozi, neadekvatni zakoni, nepovezanost institucija i nedostatak stručnjaka, nebriga i nerazumijevanje vrijednosti baštine među ljudima. Dakle, u mnogim su područjima postojali problemi, a još je uvijek među prvim

¹⁰⁸ *Kulturna politika Republike Hrvatske: nacionalni izvještaj*, (ur.) Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998., str. 182.

¹⁰⁹ Usp. Isto, str. 181–188.

¹¹⁰ Usp. *Hrvatska kulturna politika: od prepreka do mostova: izvještaj europskih istraživača*, (ur.) Charles Landry, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998.

¹¹¹ Temeljem ove *Strategije* 1999. godine donesen je *Program prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Izmjene i dopune *Programa prostornog uređenja Republike Hrvatske* donesene su 2013. godine, a nova *Strategija prostornog razvoja Republike Hrvatske usvojena je 2017. godine*. Usp. *Program prostornog uređenja Republike Hrvatske: Uvod*, Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja Republike Hrvatske, <http://www.mgipu.hr/default.aspx?id=6992> (pregledano 30. ožujka 2018.)

ciljevima bila sanacija ratnih razaranja.¹¹² Od suvremenih načela zaštite kojih se trebalo pridržavati istaknuto je „angažiranje lokalnih vlasti i lokalnog stanovništva u procesima zaštite graditeljske baštine” i potreba interdisciplinarnog pristupa.¹¹³ U području kulturne politike niz je stručnjaka predvođen novim čelnim ljudima u Ministarstvu kulture počeo 2000. godine raditi na *Strategiji kulturnog razvitka* pozivajući se na *Nacionalni izvještaj*. Slično kao u *Strategiji prostornog razvoja* među glavnim su se izazovima nametnuli nedovoljno razrađeni zakoni i nedostatak stručnjaka što je dovodilo do neprimjerenih obnova. Tu je bilo i rušenje socijalističkih spomenika, rušenje divlje gradnje bez strategije i nepostojanje stručnih kriterija kod gradnje novih spomenika. Kao cilj je istaknuto da se zapuštene povijesne jezgre gradova revitaliziraju poticanjem stanovanja u tim dijelovima umjesto na periferiji pri čemu je bilo ključno u središtu grada osigurati život, a ne investicije imućnih poduzetnika.¹¹⁴ Ova je *Strategija* bila dugoročna i sveobuhvatna, no ubrzo je nakon donošenja napuštena što ukazuje na problem diskontinuiteta u provođenju strategija ovisno o smjenama političke vlasti.¹¹⁵ Tek je 2009. godine pokrenuto donošenje strateških planova Ministarstva kulture za kraća razdoblja koja se od tada redovito donose, a kao glavne ciljeve za područje kulturne baštine imaju osiguranje optimalnog modela zaštite i upravljanja kulturnim dobrima te stvaranje jedinstvenog informacijskog sustava.¹¹⁶ Iste je godine donesena i odluka o izradi *Strategije zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015.* I u toj se *Strategiji* upozorava se na iste manjkavosti zakona i planova, pogotovo što se tiče pitanja vlasništva, te na nedostatak financijskih ulaganja, ali i nepoticanje na privatna ulaganja, nemar javnost, nestručne obnove i nedostatak stručnjaka, osobito konzervatora koji bi bili aktivno uključeni u planiranje. Zanimljivo je da se ističe da su uspješni primjeri obnova oni gdje je u proces odlučivanja bila uključena lokalna zajednica i civilno društvo.¹¹⁷ Iako bi se moglo navesti još planova i strategija na kraju ćemo istaknuti *Strategiju razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine* koja naglasak stavlja na kulturnu baštinu kao atrakciju i potiče razvoj kulturnog

¹¹² Usp. *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*, (ur.) Marko Širac, Zagreb: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, 1997., str. 157–158., 161–162.

¹¹³ Isto., str. 159–160.

¹¹⁴ Usp. *Hrvatska u 21. stoljeću. Strategija kulturnog razvitka*, (ur.) Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić, Zagreb: Ministarstvo kulture, 2003., str. 89–94.

¹¹⁵ Usp. Andrea Zlatar, *Prostor grada*, 2008., str. 46–52.

¹¹⁶ Strateški planovi Ministarstva kulture donijeli su se za razdoblja: 2010.–2012., 2012.–2014., 2013.–2015., 2014.–2016., 2015.–2017., 2016.–2018., 2017.–2019., 2018.–2020.

¹¹⁷ Usp. *Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015.*, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2011., http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf (pregledano 30. ožujka 2018.), str. 8–11.

turizma.¹¹⁸ Ova nas *Strategija* upozorava još jednom da je kulturna baština područje oko kojega se suprotstavljaju različiti interesi koje treba pomiriti.

Za sprječavanje dominacije pojedinačnih interesa koji bi mogli ugroziti kulturnu baštinu bio je predviđen *Zakon o prostornom uređenju* donesen 1994. godine dok je danas važeći onaj iz 2013. godine s izmjenama i dopunama iz 2017. godine. U tom *Zakonu* stoji da „pojedinačni interesi ne smiju štetiti javnom interesu“, već se oni moraju uskladiti (članak 11.). Kao jedno od načela navedeno je „načelo javnosti i slobodnog pristupa podacima i dokumentima značajnim za prostorno uređenje“ što znači da javnost mora biti upućena u cijeli proces planiranja prostora (članak 14.). Nadležne vlasti dužne su poticati sudjelovanje javnosti, što se izravno postiže kroz javne rasprave prilikom donošenja prostornih planova.¹¹⁹ *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* donesen je 1999. godine,¹²⁰ a trenutno su na snazi izmjene i dopune iz 2017. godine. Veliku pažnju ovaj zakon posvećuje obavezama vlasnika kulturnih dobara, a u svrhu njihove zaštite kao nasljeđa čitave zajednice. Prema ovom *Zakonu* brigu o kulturnom nasljeđu vodi Ministarstvo kulture, odnosno Uprava za zaštitu kulturne baštine s konzervatorskim odjelima i drugim institucijama dok Hrvatsko vijeće za kulturna dobra ima savjetodavnu ulogu. Ministarstvo kulture vodi i *Registar kulturnih dobara* koji omogućava uvid zainteresiranim građanima. Poslove koji se tiču obnova prvenstveno provodi Hrvatski restauratorski zavod¹²¹ ili druge stručne i ovlaštene institucije i pojedinci. Za našu je temu posebno značajan članak 4. u kojem stoji da su svi „građani dužni skrbiti o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, te prijaviti nadležnom tijelu dobro za koje se predmnijeva da ima svojstvo kulturnoga dobra“.

¹¹⁸ Usp. *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, 2013., <http://www.mint.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija-turizam-2020-veljaca2013.pdf> (pregledano 30. ožujka 2018.)

¹¹⁹ Usp. *Zakon o prostornom uređenju*, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_12_153_3220.html (pregledano 30. ožujka 2018.)

¹²⁰ Usp. *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html (pregledano 30. ožujka 2018.)

¹²¹ Hrvatski restauratorski zavod utemeljen je 1996. godine spajanjem Zavoda za restauriranje umjetnina i Restauratorskog zavoda Hrvatske. Usp. *O Zavodu*, Hrvatski restauratorski zavod, <http://www.h-r-z.hr/index.php/zavod/o-zavodu> (pregledano 7. ožujka 2018.)

2.2. Zagrebačka prostorna i kulturna politika

Do promjene vlasti 2000. godine došlo je i u Zagrebu kada je 31. svibnja za gradonačelnika izabran Milan Bandić koji je na toj funkciji i danas budući da je na izborima 2017. dobio novi mandat. U tom se razdoblju s funkcije gradonačelnika maknuo samo od 2002. do 2005. kad je gradonačelnica bila Vlasta Pavić, a on je bio njezin zamjenik.¹²² Milan Bandić ostavio je velikog traga u zagrebačkom urbanizmu, što će se pokazati na konkretnim primjerima s obzirom na to da se njegova vladavina poklapa s razdobljem koje proučavamo u ovom radu.

Slična želja za promjenom u novom tisućljeću koja je vodila autore *Strategije kulturnog razvitka* može se u slučaju Zagreba vidjeti u izradi generalnog urbanističkog plana *2000+ Nova urbana strategija*¹²³ koji je težio cjelovitom pristupu, a pozivao se na ranije prihvaćene dokumente i planove te načela Europske povelje o gradu iz 1993. godine koja u svojim temeljima, između ostalog, ima „stvaranje društveno i kulturno povoljne atmosfere u gradovima“ i „razvoj zajednice i sudjelovanje javnosti“.¹²⁴ Problemi iz prošlih razdoblja koje je ova strategija detektirala su bespravna gradnja i prekomjerno iskorištavanje pojedinih područja kakvo je primjerice Podsljemenska zona pri čemu je privatni interes bio ispred javnog, a nasuprot tome preskakanje urbane obnove pojedinih dijelova grada poput Trnja. Što se tiče Novog Zagreba, glavni je cilj stvaranje zajedničkih središta s više javnih funkcija koja bi spriječilo da se taj dio grada pretvori u „spavaonice“. Za središte grada zahtijeva se smanjenje osobnog prometa, povećanje javnih površina i cjelokupna urbana obnova.¹²⁵ Iz današnje je perspektive posebno značajno isticanje potrebe za rehabilitacijom industrijske arhitekture gdje se kao neki od primjera navode *Tvornica ulja*, *Paromlin* i *Zagrebačka ciglana*. O aktualnosti ovog problema svjedoči i *Strategija kulturnog i kreativnog razvitka Grada Zagreba 2015.–2022.* čija je provedba trebala pomoći Zagrebu da postane europska prijestolnica kulture 2020. u čemu ga je pretekla Rijeka. *Strategija* je, kako se navodi, usklađena s dokumentima Europske unije i UNESCO-a te strategijama Republike Hrvatske, a očuvanje i promicanje kulturne baštine jedan je od glavnih prioriteta *Strategije*. Među preprekama razvoju kulture je, između ostalog, navedeno “nezadovoljavajuće građevno

¹²² Usp. *Grad Zagreb - svi gradonačelnici*, <http://www.zagreb.hr/grad-zagreb-svi-gradonacelnici/4686> i *O gradonačelniku*, <http://www.zagreb.hr/o-gradonacelniku/804> (pregledano 1. travnja 2018.)

¹²³ *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija* nikad nije donesen kao generalni urbanistički plan, ali je utjecao na izradu budućih.

¹²⁴ *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija*, 2000., str. 5.

¹²⁵ Usp. *Strategija kulturnog i kreativnog razvitka Grada Zagreba 2015.–2022.*, Zagreb: Grad Zagreb, 2015., <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/04%20Strategija.pdf> (pregledano 30. ožujka 2018.), str. 20–25, 45, 52–53.

stanje industrijske baštine” i “nezadovoljavajuće razumijevanje značenja važnosti zaštite kulturne baštine od strane građana i posjetitelja”.¹²⁶ Kao odgovori na te prepreke ističu se potpora projektima i inicijativama usmjerenima na kulturno nasljeđe i njegovu zaštitu te podizanje javne svijesti. Obećava se i revitalizacija gornjogradskih palača i prenamjena tvornice *Janko Gredelj* u *Zagrebački kreativni klaster*, a ti bi projekti trebali zbog predviđenih novih funkcija imati pozitivan utjecaj na kulturu i turizam u gradu.¹²⁷ Naglasak je što se participacije građana tiče stavljen na ostvarivanje jednakosti među građanima dostupnošću kulturnih sadržaja, no predviđa se i veća uloga građana u osmišljavanju gradske kulturne politike. Taj cilj nazvan „Kultura za sve i sa svima - inovacija kroz sudjelovanje“ i nazivi nekih drugih ciljeva poput „Nova infrastruktura – grad, njegovi prostori i njegovi građani“ ili „Sagledajmo prošlost kako bi živjeli budućnost“ slikovito svjedoče o težnji za uključivanje građana i u pitanja upravljanja nasljeđem.¹²⁸ No, kao što često i je slučaj u strategijama, nedostaju jasne i precizne smjernice za provedbu tih ciljeva. O pomacima u broju kulturnih sadržaja i njihovoj pristupačnosti, što nije uvijek izravna posljedica gradske politike, moglo bi se govoriti, ali i dalje kao cilj koji treba ostvariti do 2022. godine ostaje aktivno uključivanje građana u procese odlučivanja. Tome treba pridodati i transparentnost u provedbi projekata od javnog interesa jer je često do službenih ili pouzdanih informacija o njima, pa tako i o tijeku radova ili o planovima za pojedine lokacije koje se u *Strategiji* spominju, nije jednostavno doći.

U Zagrebu su danas za prostorno i urbanističko planiranje nadležni Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Gradski ured za prostorno uređenje, izgradnju Grada, graditeljstvo, komunalne poslove i promet i Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada. Za nepokretnu baštinu zadužen je Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu koji planira zaštitu, izrađuje konzervatorsku dokumentaciju, izdaje uvjete i dozvole. Zagreb je tako iznimka u nacionalnom sustavu zaštite baštine jer su za sva druga područja zadušeni konzervatorski odjeli Ministarstva kulture.¹²⁹

Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba izrađuje prostorne planove i generalne urbanističke planove i osigurava njihovu dostupnost. Planovi su u razdoblju od 2000. do danas doživjeli nekoliko izmjena koje su često preispitivane i kritizirane pa će se na njih dalje skrenuti pažnja u pojedinačnim slučajevima. Ovaj Zavod svake dvije godine donosi i izvješća

¹²⁶ Isto, str. 36.

¹²⁷ Usp. Isto, str. 37–38.

¹²⁸ Usp. Isto, str. 32–34.

¹²⁹ Usp. Članak 6., *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html (pregledano 30. ožujka 2018.)

o stanju u prostoru koja su zanimljiva jer upozoravaju na iste probleme koje smo već nekoliko puta istaknuli, što svjedoči o svijesti nadležnih službi o njihovom postojanju.¹³⁰ Gradski ured za prostorno uređenje, izgradnju Grada, graditeljstvo, komunalne poslove i promet izdaje akte za provedbu prostornih planova, dozvole građenje i uporabu građevina, priprema i izvodi gradske projekte, a nadležan je i za spomeničku rentu. U sklopu ovog ureda djeluje Odsjek za radove na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.¹³¹

Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada 2009. godine krenuo je s pripremom *ZagrebPlana* kojemu je, između ostalog, cilj bio pomiriti različite interese pri čemu bi prednost uvijek trebao imati javni interes.¹³² Kao glavni su problemi ovdje istaknuti nebriga vlasnika i nesenzibilizirana javnost te nedostatak financija, bespravna gradnja te nedostatak provedbenih dokumenata. Upozorava se na smanjenje broja stanovništva u središtu grada, a posebno je u Donjem gradu problem zapuštenost, smanjenje javne namjene prostora i promet. Zapažen je prevelik broj preusko usmjerenih gradskih projekata s neutvrđenim kriterijima i mogućnošću zaobilaznja javnosti.¹³³ Sami su gradski projekti kao pojam u urbanističke planove uvedeni zahvaljujući *Novoj urbanoj strategiji* iz 2000. godine, a odnose se na gradska područja čije je uređenje od posebnog interesa za grad. Prigovori na taj dio *Strategije* uslijedili su brzo, a nisu se ticali same ideje gradskih projekata nego načina njihove realizacije koji otvara mogućnost monopola pojedinačnih interesnih skupina.¹³⁴

Među smjernicama za daljnje djelovanje navedena je veća suradnja s civilnim društvom u procesima revitalizacije.¹³⁵ U tome bi mogao pomoći *ZgForum*, prostor koji je otvoren 2011. godine s primarnim ciljem ostvarivanja komunikacije s javnošću i poticanja građana na sudjelovanje u svim pitanjima razvoja grada, a u nadležnosti je ovog Gradskog ureda. Komunikacija se ostvaruje putem izložbi, predavanja, radionica i, naravno,

¹³⁰ Usp. *Stanje u prostoru*, Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, <https://www.zzpugz.hr/prostorno-uredjenje/stanje-u-prostoru/> (pregledano 8. travnja 2018.)

¹³¹ Usp. *Gradski ured za prostorno uređenje, izgradnju Grada, graditeljstvo, komunalne poslove i promet*, <https://www.zagreb.hr/gradski-ured-za-prostorno-uredjenje-izgradnju-grad/829> (pregledano 8. travnja 2018.)

¹³² Usp. *ZagrebPlan: razvojna strategija Grada Zagreba: ciljevi i prioriteta razvoja do 2020.*, voditeljica izrade Irena Matković, Zagreb: Grad Zagreb, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, 2012., <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/zgplan.pdf> (pregledano 6. travnja 2018.), str. 12.

¹³³ Usp. Isto, str. 35, 122–134.

¹³⁴ Usp. Ivan Mucko, »Monopol ponovno prijeti«, u: *Vijenac*, 27. srpnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/167/monopol-ponovno-prijeti-17712/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Gradski projekti podrazumijevaju da Grad sudjeluje u njihovoj realizaciji.

O gradskim projektima se 2015. godine očitovala i udruga *Pravo na grad* kao reakcija na najavu prodaje objekata u vlasništvu Grada. Usp. Antun Sevšek, *Zagrebački gradski prostorni resursi: Između profita i javnog interesa (analiza i interaktivna karta)*, *Pravo na grad*, <http://pravonagrad.org/zagrebacka-gradska-imovina-izmedu-profita-i-javnog-interesa-analiza-i-interaktivna-karta/> (pregledano 20. travnja 2018.)

¹³⁵ Usp. *ZagrebPlan*, 2012., str. 134.

moćnošću uvida u projekte.¹³⁶ Još je u strategiji *Zagreb 2000+* predloženo osnivanje takvog prostora (tamo se on naziva *ZAGREBFORUM*)¹³⁷ pa osnivanje *ZgForuma* svakako predstavlja iskorak, iako bi njegova vidljivost u javnosti trebala biti veća.

¹³⁶ Usp. *ZgForum*, <https://www.zagreb.hr/zgforum/47784> (pregledano 20. travnja 2018.)

¹³⁷ Usp. *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija*, 2000, str. 82.

3. Novi društveni akteri

Promjena političkog sustava dovela je na društvenu scenu nove aktere i promjenu odnosa među postojećima. Kada govorimo o urbanizmu, naši sociolozi slijede podjelu društvenih aktera prema Michelu Bassandu na ekonomske, političke, stručne i civilne.¹³⁸ U prethodnom razdoblju kada je Hrvatska bila u sastavu Jugoslavije najvažniju su ulogu u urbanističkom planiranju imale republike kao politički akteri dok se u Hrvatskoj nakon osamostaljenja moć rasporedila i na lokalne vlasti. Time se otvorila mogućnost da političke stranke ili pojedinci koji su na vlasti u prostoru pokažu svoje ambicije i ostave trag, ponekad nauštrb interesa ili volje građana.¹³⁹ Najjasniji primjer toga je zagrebački gradonačelnik Milan Bandić koji provodi svoju ideju brendiranja grada zbog čega je često kritiziran.¹⁴⁰

Utjecaj ekonomskih aktera u posljednje je vrijeme posebno jak, pri čemu prednjače privatni poduzetnici koji kao glavni cilj imaju primarno osobni financijski dobitak, a ne javni interes.¹⁴¹ Upravo bi stoga dužnost stručnih i političkih aktera bila kroz zakonodavstvo zaštititi javna kulturna dobra, no, kako će se pokazati na primjerima, često se događa upravo suprotno pa se govori o sprezi političkih, ekonomskih i stručnih aktera.¹⁴² Ta sprega ne mora nužno biti negativna o čemu svjedoče u zemljama gdje projekti javno-privatnog partnerstva funkcioniraju jer vlasti i stručnjaci nadziru projekte da bi u konačnici svi profitirali.¹⁴³ Na primjerima ćemo vidjeti da se slični projekti u Hrvatskoj također nastoje prikazati u pozitivnom svjetlu pa investitori i arhitekti koje oni angažiraju u javnosti uglavnom nastupaju kao „modernizatori“ koji žele unaprijediti grad stvaranjem novih vizura.¹⁴⁴ Protivnike

¹³⁸ U svojim radovima tu podjelu slijede Dušica Seferagić, Jelena Zlatar, Anđelina Svirčić Gotovac i drugi.

¹³⁹ Usp. Dušica Seferagić, »Akteri društvenih promjena u urbanom prostoru Hrvatske«, u: *Sociologija i prostor* 177–178 (2007), str. 365–366.

¹⁴⁰ Saša Poljanec-Borić, »Kraj hrvatskog političkog zenitizma«, *H-Alter*, 11. prosinca 2014., <http://www.h-alter.org/vijesti/kraj-hrvatskog-politickog-zenitizma> (pregledano 28. travnja 2018.)

¹⁴¹ Usp. Anđelina Svirčić Gotovac, *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifikacije i pauperizacije: Primjer Zagreba*, disertacija, Zagreb, 2009., str. 7–8.

¹⁴² Usp. Isto, str. 12. i Dušica Seferagić, »Akteri društvenih promjena«, 2007., str. 370.

¹⁴³ Usp. Anđelina Svirčić Gotovac, *Utjecaj društvenih aktera*, 2009., str. 17–18, 50.

¹⁴⁴ Posebno je to lako ostvariti gradnjom nebodera pa je jedno vrijeme trajalo i svojevrsno natjecanje među investitorima oko gradnje višeg nebodera. Ugledni arhitekt Marijan Hržić za svoj projekt čiji su investitori bili poduzetnici Zdravko Mamić i Luka Kordić izjavio je: „Htio bih da ovaj ‘Humboldt neboder’ bude najveći minimal art u Zagrebu, jer je to i po veličini, značaju i ulozi u gradu prvi važan projekt u 21. stoljeću“. Zbog tog su se nebodera smještenog između Humboldtove, Lucićeve i Vukovarske ulice (danas Eurotower) fizički sukobili investitor Zdravko Mamić i Miljenko Mesić, pročelnik Gradskog zavoda za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša u uredu gradonačelnice Vlaste Pavić 2003. godine. „Na pitanje zašto se Zagreb boji nebodera, Hržić je odgovorio da su arhitekti uvijek bili skloni visokim zgradama dok su urbanisti i dio javnosti puno suzdržaniji prema neboderima.“ Usp. Nina Ožegović, »Mamićev i Kordićev neboder od 125 mil. eura«, u: *Nacional*, 6. svibnja 2003., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13449/mamicev-i-kordicev-neboder-od-125-mil-eura> (pregledano 2. ožujka 2018.)

O neboderima i uspjehu usp. Fedor Kritovac, »Neboder – spomenik nečijeg uspjeha«, u: *Zarez*, 1. srpnja 2004., <http://www.zarez.hr/clanci/neboder-spomenik-necijeg-uspjeha> (pregledano 2. travnja 2018.)

njihovih projekata onda se logično proziva kočiteljima razvoja što podsjeća na probleme koji se javljaju još u počecima konzervatorskog pokreta.

Najveći se problem javlja kada politički i stručni akteri pogoduju investitorima grubim zahvatima u postojeće planove. Stručni su akteri u takvim situacijama pod posebnim pritiskom s otvorenom mogućnošću da ih se napada radi zaustavljanja provedbe projekata koje drže neprikladnima. U odnosu na socijalističko razdoblje oni imaju manju ulogu, a dodatni je problem što nema interdisciplinarnosti.¹⁴⁵ Iako su i prošlom sistemu postojali bojni nedostaci, sociolog Ognjen Čaldarović, koji je nekada bio zaposlen u Urbanističkom zavodu grada Zagreba, ističe da danas gotovo ili uopće nema stalno zaposlenih sociologa u nadležnim službama.¹⁴⁶ Isto je tako Gojko Bežovan, stručnjak za socijalnu politiku i civilno društvo, iznio primjer potpunog ignoriranja od strane nadležnih u slučajevima kada se upozoravalo na potrebu uključivanja različitih struka u pitanja prostora.¹⁴⁷ Na ovaj je problem upozorila i Jelena Zlatar koja je provela istraživanje kojim je ispitala niz stručnih aktera (sociolozi, ekonomisti, etnolozi i antropolozi, povjesničari umjetnosti, geografi i demografi, arhitekti, pravnici, inženjeri prometa), između ostalog, o mogućnostima interdisciplinarnosti u urbanom planiranju. Zanimljivo je da su svi, osim što su zagovarali takav pristup, vrlo jasno naveli svoje potencijalne uloge u planiranju što je dodatna potvrda njihove nužnosti. Složili su se da glavnu riječ danas vode arhitekti i uputili na nedostatke takvog pristupa s pozicija vlastitih struka, a i sami su arhitekti bili kritični prema svojim kolegama koji popuštaju pritiscima političkih i ekonomskih aktera.¹⁴⁸ Dobar dio ostalih stručnjaka, među kojima posebno možemo istaknuti povjesničare umjetnosti i sociologe, priklanja se često civilnim akterima u prosvjedima protiv projekata koje drže štetnima za grad. Ponekad oni istupaju pojedinačno, a često strukovna društva poput *Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske* ili *Udruženja hrvatskih arhitekata* daju službena javna očitovanja.

¹⁴⁵ Usp. Jelena Zlatar, *Urbane transformacije*, 2013., str. 87–71.

¹⁴⁶ Usp. Ognjen Čaldarović, »Urbano planiranje nekad i sad – tranzicijsko društvo i njegov urbanizam«, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj, Međuregionalni znanstveno-stručni skup (okrugli stol) održan u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, 16. prosinca 2011. godine*, (ur.) Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2012., str. 32–33.

¹⁴⁷ Bežovan je 2006. godine sudjelovao zajedno s različitim stručnjacima u izradi *Strategije stambene politike grada Zagreba*. Nakon što su utvrđeni ključni problem shvatili su da se njima nije bavio Savjet prostornog uređenja Republike Hrvatske, u kojem su, tvrdi Bežovan, bili uključeni većinom arhitekti. Na prijedlog da se u rad Savjeta uključe i drugi stručnjaci nisu dobili odgovor, kao ni na daljnje pokušaje ukazivanja na detektirane probleme. Usp. Gojko Bežovan, »Upravljanje promjenama u postsocijalističkom gradu – primjer grada Zagreba«, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj, Međuregionalni znanstveno-stručni skup (okrugli stol) održan u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, 16. prosinca 2011. godine*, (ur.) Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2012., str. 161–162.

¹⁴⁸ Usp. Jelena Zlatar, *Urbane transformacije*, 2013., str. 158–168.

3.1. Civilni akteri

Participacija građana u planiranju grada i zaštiti kulturne baštine ima dugu povijest, kao što je prikazano u prvom poglavlju. S vremenom je pravo i obaveza građanske participacije proklamirano u međunarodnim dokumentima ušlo i u hrvatske planove i zakonodavstvo, no stvarno je stanje ponešto drugačije. Iako je načelno sudjelovanje javnosti omogućeno kroz javne uvide u projekte i javnu raspravu, često se događa da javnost sazna za odluke kada je već prekasno.

Među najznačajnije civilne aktere Seferagić ubraja nevladine organizacije koje su za razliku od urbanih socijalnih pokreta čvrsto strukturirane.¹⁴⁹ Njihova uloga je barem djelomično onemogućavanje nepoželjnih projekata te komunikacija s drugim akterima i građanima poticanjem na djelovanje.¹⁵⁰ Povezivanjem nevladinih organizacija i pokreta oni dobivaju veću moć i vidljivost, iako su i dalje hijerarhijski najniže od svih aktera.¹⁵¹ Civilne aktere možemo, naravno, povezati sa civilnim društvom koje se danas često poistovjećuje s nevladinim organizacija ili udrugama (NVO, eng. *NGO*). No definicije civilnog društva su različite, a u ovom će se radu na njega referirati kao na „prostor između obitelji, države i tržišta gdje se ljudi udružuju radi promicanja zajedničkih interesa”¹⁵² i “sferu društva u kojoj se (...) odvija društvena rasprava, grade i propituju ideje i rješenja koja sudjeluju u definiranju društvenog i političkog svijeta.”¹⁵³ Termin „građanske inicijative“ odabran je upravo zato jer će se u radu, uz registrirane udruge, tematizirati i neformalna okupljanja građana usmjerena prema jednom vremenski ili prostorno ograničenom cilju.¹⁵⁴

U 1990-im godinama se civilno društvo razvijalo dijelom zahvaljujući inozemnim potporama, boreći se s predrasudama i nenaklonošću države.¹⁵⁵ Neke su se od aktivnijih civilnih organizacija smatrale oporbom državi, a do danas je u dijelu javnosti ostalo prevladavajuće mišljenje da su udruge uglavnom ljevičarski nastrojene.¹⁵⁶ Stav države i

¹⁴⁹ Usp. Dušica Seferagić, »Akteri društvenih promjena«, 2007., str. 371.

¹⁵⁰ Usp. Isto

¹⁵¹ Usp. Isto, str. 373.

¹⁵² Gojko Bežovan, Siniša Zrinščak, *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2007., str. 18.

¹⁵³ Zrinjka Peruško, »Mediji i civilno društvo: paradoks interaktivne publike«, u: *Kultura, mediji i civilno društvo*, (ur.) Zrinjka Peruško, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2008., str. 19.

¹⁵⁴ Bežovan i Zrinščak, predlažu da se izbjegava termin nevladine organizacije kao negativna definicija i predlažu termin organizacije civilnog društva. Usp. Gojko Bežovan, Siniša Zrinščak, *Civilno društvo*, 2007., str. 19.

¹⁵⁵ Usp. Isto, str. 32–33. i Nada Švob-Đokić, *Tranzicija*, 2000., str. 114–115.

¹⁵⁶ Bežovan i Zrinščak napomenuli su da se dio pripadnika bivše komunističke vlasti u poratnim godinama uistinu zapošljavao u području civilnog društva, ali i da konzervativne organizacije bliske desnici imaju kroz ovo razdoblje veliku moć u društvu. Usp. Gojko Bežovan, Siniša Zrinščak, *Civilno društvo*, 2007., str. 33–35., 270.

javnosti prema različitim tipovima građanskog udruživanja s vremenom je postao blagonaklon te ih se sve više promatra kao promicatelje demokratizacije i pluralizma. Da je država ozbiljno shvatila civilne aktere pokazuje osnivanje ureda, savjeta, programa i zaklada za razvoj civilnog društva te zakonska regulacija rada udruga, iako se uvijek ističe i potreba za boljom suradnjom između vlade i civilnog sektora.¹⁵⁷

Najeksplicitnije organizacije što se tiče naše teme su svakako *Zelena akcija* i *Pravo na grad*. *Zelena akcija* osnovana je 1990. godine, a iako je prvenstveno usmjerena na očuvanje okoliša i održivi razvoj, posebno se istaknula u kampanji za Cvjetni trg i Varšavsku.¹⁵⁸ Udruga *Pravo na grad* prvo je djelovala kao neformalna građanska inicijativa, a od 2009. godine je službeno registrirana.¹⁵⁹ Obje su svojim akcijama potaknule stvaranje drugih građanskih inicijativa u Zagrebu i ostatku zemlje.

3.2. Neprofitni mediji

Slično kao i civilne organizacije, i mediji su se morali izboriti za svoje mjesto u društvu. Tranzicijske zemlje nevoljko su odustajale od barem djelomične kontrole medija, no nakon 2000. godine može se govoriti o njihovom slobodnom djelovanju koje je ujedno znak demokratizacije društva.¹⁶⁰ Veći se broj neprofitnih medija¹⁶¹ u Hrvatskoj se javlja oko 2000. godine, a velik dio njih postoji samo na internetu.¹⁶² Nažalost, neprofitni mediji u Hrvatskoj još uvijek nisu sasvim prepoznati, a u interes najšire javnosti dolaze kada se radi o njihovom financiranju, a ponovno na tragu društvene i političke polarizacije.¹⁶³ U *Zimskom dokumentu* iz 2011. godine niz stvaratelja u neprofitnim medijima definirao je neprofitne medije kao „dio civilnog društva“ te uputio da „nastaju samoorganiziranjem građanki i građana koji su uočili potrebu svoje zajednice za medijskim informiranjem, te svojim građanskim, profesionalnim i

¹⁵⁷ Usp. Isto, str. 37–39.

¹⁵⁸ Usp. *O nama*, Zelena akcija, http://zelena-akcija.hr/hr/o_nama (pregledano 20. travnja 2018.)

¹⁵⁹ Usp. *O nama*, Pravo na grad, <http://pravonagrad.org/about/> (pregledano 2. travnja 2018.)

¹⁶⁰ Usp. Nada Švob-Đokić, *Tranzicija*, 2000., str. 155–158. i Zrinjka Peruško, »Mediji i civilno društvo«, 2008., str. 22.

¹⁶¹ Drugi su nazivi treći medijski sektor, mediji zajednice, društveni mediji, alternativni mediji. Usp. Dina Vozab, Zrinjka Peruško, Antonija Čuvalo, »Treći medijski sektor iz perspektive demokratski angažiranih publika«, u: *Politička misao* 54/3 (2017.), str. 109.

¹⁶² Usp. Isto., str. 110., Viktorija Car, »Javni medijski servisi i neprofitni mediji kao socijalni kapital«, u: *Putokazi prema slobodnim i odgovornim medijima*, (ur.) Viktorija Car, Zagreb: Kuća ljudskih prava, Fakultet političkih znanosti, 2012., str. 4. i Zrinjka Peruško, »Mediji i civilno društvo«, 2008., str. 25.

¹⁶³ Usp. Dina Vozab, Zrinjka Peruško, Antonija Čuvalo, »Treći medijski sektor«, 2017., str. 126.

volonterskim angažmanom žele doprinijeti njenom zadovoljenju.”¹⁶⁴ Neke od tema koje oni pokrivaju tiču se građanskog aktivizma i problema lokalne zajednice¹⁶⁵ pa je hipoteza da će se oni u većoj mjeri i na drugačiji način posvetiti konzervatorskim i urbanističkim rješenjima nego javni i komercijalni mediji. Istraživanje koje su provele Dina Vozab, Zrinjka Peruško i Antonija Čuvalo pokazalo je da su publike neprofitnih medija sklone participaciji pa se u tom smislu mediji mogu smatrati saveznicima građanskim inicijativama u aktivnostima koje one provode.¹⁶⁶

Među najstarijim je neprofitnim medijima u Hrvatskoj dvotjednik *Vijenac* koji izlazi od 1993. godine u nakladi Matice hrvatske, kao nastavljajući *Vienca* pokrenutog još 1869. godine.¹⁶⁷ Zanimljivo je da je u početku bio liberalno orijentiran da bi se danas percipirao kao uglavnom konzervativan.¹⁶⁸ Dio redakcije *Vijenca* predvođen Andreom Zlatar odlučio ga je napustiti i pokrenuti vlastiti medij,¹⁶⁹ a kao rezultat je nastao dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja *Zarez* koji je počeo izlaziti 18. veljače 1999. godine. Oba su dvotjednika izlazila/izlaze u tiskanom izdanju, a imaju i *on-line* verzije. Iako označeni kao ideološki suprotstavljeni, oba otvaraju prostor za kritičke rasprave o arhitekturi i urbanizmu, a neki su od stručnjaka objavljivali i u jednom u drugom. S vremenom je *Vijenac* smanjio prostor posvećen arhitekturi i urbanizmu, dok je *Zarez* te teme nastavio pratiti i promatrati ih u širem društvenom kontekstu do prestanka izlaženja.¹⁷⁰

Neprofitni su nam mediji u ovom radu zanimljivi jer daju prostor stručnim akterima za objavu tekstova koji bi u drugim medijima teže pronašli svoje mjesto, a objavljivanjem u stručnim časopisima ne bi dobili dovoljno pozornosti javnosti. Saša Poljanec-Borić, inače znanstvenica koja se bavi urbanom sociologijom, u predgovoru knjige u kojoj je sabrala svoje publicističke tekstove objavljivane na portalu *H-Alter* ističe upravo mogućnost iznošenja stručnog komentara u „realnom vremenu“ kao prednost.¹⁷¹ Osim na portal *H-Alter* koji postoji od 2005. godine,¹⁷² u ovom ćemo se radu usmjeriti i ograničiti na portal

¹⁶⁴ Prema: Viktorija Car, »Javni medijski servisi«, 2012., str. 5.

¹⁶⁵ Usp. Dina Vozab, Zrinjka Peruško, Antonija Čuvalo, »Treći medijski sektor«, 2017., str. 109–110.

¹⁶⁶ Usp. Isto, str. 126–127.

¹⁶⁷ Usp. Josip Bratulić, »Vijenac za hrvatsku književnost«, u: *Vijenac*, 1. studenoga 2001., <http://www.matica.hr/vijenac/200/vijenac-za-hrvatsku-književnost-15650/> (pregledano 7. travnja 2018.)

¹⁶⁸ Usp. »Vijenac«, u: *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64599> (pregledano 7. travnja 2018.)

¹⁶⁹ Usp. Andrea Zlatar, »Intelektualni PTS«, u: *Zarez*, Zagreb, 17. veljače 2000., str. 3.

¹⁷⁰ Posljednji tiskni broj *Zareza* bio je 440. O razlozima gašenja usp. »Tko stoji iza *Zareza*«, u: *Zarez*, Zagreb, 7. travnja 2015., <http://www.zarez.hr/clanci/tko-stoji-iza-zareza> (pregledano 7. travnja 2018.)

¹⁷¹ Usp. Saša Poljanec-Borić, *Pravo na sada!: radovi iz sociologije prostora*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016., str. 9.

¹⁷² Usp. *Impressum*, H-Alter, <http://h-alter.org/stranice/impresum> (pregledano 9. travnja 2018.)

*Kulturpunkt.hr*¹⁷³ pokrenut iste godine i nešto stariji *Lupiga*,¹⁷⁴ a zbog usmjerenosti na temu prostora njima ćemo pridodati portale *Pogledaj.to* i *Vizkultura*.¹⁷⁵

¹⁷³ Usp. *O nama*, Kulturpunkt, <http://www.kulturpunkt.hr/node/29> (pregledano 9. travnja 2018.)

¹⁷⁴ Usp. *Lupiga*, <https://lupiga.com/> (pregledano 9. travnja 2018.)

¹⁷⁵ Portal *Pogledaj.to* pokrenut je 2009. godine. Usp. *Impressum*, *Pogledaj.to*, <http://pogledaj.to/impressum/> (pregledano 9. travnja 2018.). *Vizkultura* je pokrenuta 2013. godine. Usp. *Impressum*, *Vizkultura*, <https://vizkultura.hr/impressum/> (pregledano 9. travnja 2018.)

4. Zagrebački urbanistički problemi

Na probleme u prostoru 1990-ih godina upozoravali su stručnjaci koji su u strukovnim društvima organizirali tribine ili su istupali u medijima. Istaknimo dva primjera: povjesničari umjetnosti su unutar svog *Društva* pokrenuli 1994. godine Sekciju za suvremenu arhitekturu koja je organizirala tribine i javne rasprave,¹⁷⁶ a u časopisu *Čovjek i prostor* u izdanju *Udruženja hrvatskih arhitekata* pokrenuta je 1998. godine satirična rubrika *Komisija za prelijepo* koja je kritički progovarala o nizu pojava u hrvatskom urbanizmu.¹⁷⁷ Za ovaj nam je rad zanimljiva tribina *Arhitektura i politika* održana 10. svibnja 2000. godine u *Društvu povjesničara umjetnosti Hrvatske* s koje su glavne misli objavljene u *Vijenac*.¹⁷⁸ Iz njih možemo saznati koji su to problemi bili ključni devedesetih godina od kojih su se neki protegnuli i na 21. stoljeće. Na tribini je upozoreno na stanje Dinamovog stadiona i Medvedgrada, gradnju trgovačkih centara na neodgovarajućim mjestima u središtu grada, gradnju takozvanih vila tajkunara u zonama gdje se ne bi trebale graditi i, naravno, spregu arhitekture i politike. Dodajmo ovim istupima stručnjaka i jedan performans koji je također izveden 2000. godine. Radi se o performansu *Izgubljene lopte* Tomislava Gotovca kojim je ukazao na gubitak identiteta Zagreba uslijed, između ostalog, uništavanja Preradovićevog (Cvjetnog) trga, Sljemena, Trga burze i nestanka gradskih kavana za što je okrivio gradske vlasti.¹⁷⁹

Dio struke polagao je veliku nadu u 2000. godinu kao prijelomnu i onu koja bi trebala donijeti promjene, prvenstveno što se tiče nesređenog upravljanja prostorom. Žarko Paić ovako je to sumirao: „Za hrvatsku urbanističku praksu, i vjerojatno arhitektonsku čistu savjest, ključni trenutak drastičnoga prekida s ideologijom bespravlja, samovolje i

¹⁷⁶ Krešimir Rogina tvrdi da je do tad „harala pošast hrvatske arhitektonske šutnje”. Krešimir Rogina, »Revizija uz amneziju i amnestiju«, u: *Vijenac*, 18. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/162/revizija-uz-amneziju-i-amnestiju-18130/> (pregledano 15. travnja 2018.)

U *Društvu povjesničara umjetnosti Hrvatske* 24. veljače 1999. održana je tribina *Spomenici nasilja* gdje se, između ostalog, kritizirala namjera gradnje podzemnih garaža ispod zgrade Hrvatskog narodnog kazališta. Usp. Radovan Ivančević, »Bahatost ide dalje: Otvoreno pismo gospođi gradonačelnici i gospodinu zaštitaru«, u: Radovan Ivančević, *Za Zagreb: (...suprotiva mnogim)* 2, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2003. [1999.], str. 233–239.

¹⁷⁷ Rubrika je brzo ukinuta, a o razlozima ukidanja pisao je bivši glavni urednik Vinko Penezić. Istaknuo je da su prvi progovorili o „vilama tajkunarama“, Maksimirskom stadionu, Iblerovom trgu, Vrbiku i drugim problemima čime su oni došli i do šire javnosti. Usp. Vinko Penezić, »Kako i zašto smo smijenjeni«, u: *Vijenac*, 4. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/161/kako-i-zasto-smo-smijenjeni-18218/> (pregledano 20. ožujka 2018.)

¹⁷⁸ Svoje su tekstove u 162. broju *Vijenca* od 18. svibnja 2000. objavili: Krešimir Rogina, Velimir Neidhardt, Miljenko Jergović, Krešimir Galović, Julije De Luca, Grozdan Knežević, Zvonko Maković, Žarko Paić, Ivan Mucko, Darko Manestar, Tomislav Premerl, Željka Čorak, Jasna Galjer, Vlado Petričević i Vinko Penezić.

¹⁷⁹ Naziv *Izgubljene lopte* odnosi se na stotine teniskih loptica koje su slijetale u njegov vrt na Šalati jer je živo blizu teniskog igrališta, a koje su za njega predstavljale sredstva „elitne rekreacije”, koja simboliziraju ‘jedan’ režim ‘dotepenaca’. Suzana Marjanić, *Kronotop hrvatskog performansa*, 2014. str. 466–467.

anakronizma *duhovne obnove* dogodilo se točno u 14.30 sati 26. travnja 2000. kad je srušena sedmerokatnica u Gračanima pod Sljemenom.¹⁸⁰ Nažalost ne možemo potvrditi da je taj trenutak zaista bio prekretnica u zagrebačkom urbanizmu. Korijene promjena, barem onih koji se tiču ukidanja samovolje, treba potražiti u 1995. godini kada su građani jasno izrekli što misle o novom uređenju Cvjetnog trga. Arhitekt Velimir Neidhardt 2000. godine u sklopu teme *Arhitektura i politika* zaključio je da je ovaj slučaj bio „prvi snažniji simbol otpora“.¹⁸¹ I uistinu su se na ovu akciju pozivale daljnje građanske inicijative koje su bile usmjerene na zaštitu javnih prostora ili vrijednih arhitektonskih ostvarenja.

4. 1. Studija slučaja: Cvjetni trg

Urbanističko rješenje bloka Ilica-Preobraženska-Preradovićev trg-Varšavska-Gundulićeva i reakcije na njega obilježile su Zagreb 21. stoljeća. Slučaj možemo pratiti i dalje u prošlost pa ćemo se najprije osvrnuti na povijest Preradovićevog (Cvjetnog) trga kako bi se mogao istaknuti njegov kontinuitet u slici grada. Zatim ćemo se usmjeriti na dvije povijesne zgrade na Cvjetnom trgu srušene 2008. godine i analizu njihove i vrijednosti čitavog Cvjetnog trga.

Trg s ulogom trgovišta uz crkvu svete Margarete postojao je još u 14. stoljeću, a zgrada crkve je sa zemljištem u Ilici krajem 18. stoljeća prodana te preuređena u pravoslavnu crkvu. S obzirom na to da je postojala potreba za gradnjom nove pravoslavne crkve, pravoslavna zajednica tražila je i regulaciju okolnih ulica, no u službenim se spisima još nije govorilo o uređenju trga. Nova je pravoslavna crkva izgrađena 1866. godine prema projektu Franje Kleina, a u narednom desetljeću građani su jasno izrazili svoju želju za trgom koji bi funkcionirao kao javna i prometna površina. No gradska je vlast unatoč protivljenju javnosti odlučila da se zemljište nakon rušenja postojeće arhitekture namijeni za gradnju palače Josipa Siebenschaina. Od ideje trga nije se sasvim odustalo pa je obećano da će se objekti iza crkve postupno rušiti, a i sam se Siebenschain angažirao u tom poduhvatu.¹⁸² Najveća je zapreka

¹⁸⁰ Žarko Paić, »Kad buldožeri zapjevaju«, u: *Vijenac*, Zagreb, 18. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/162/kad-buldozeri-zapjevaju-18137/> (pregledano 15. travnja 2018.)

¹⁸¹ Velimir Neidhardt, »Najtužnije desetljeće zagrebačke arhitekture u 20. stoljeću«, u: *Vijenac*, 18. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/162/najtužnije-desetljece-zagrebacke-arhitekture-u-20-stoljecu-18131/> (pregledano 15. travnja 2018.)

¹⁸² Ovaj događaj svjedoči o tradiciji građanskog bunta u vezi Cvjetnog trga, a na to su se osvrnuli i na službenim stranicama *Hoto grupe* istaknuvši da se čini „kako je ovome malom i ljupkom trgu od samih početaka bilo suđeno da bude predmet previranja i sučeljavanja interesnih strana.“

formiranju novog trga bila predviđena gradnja zgrade kazališta u njegovoj blizini, a do pomaka je došlo 1895. godine kada je konačno donesena odluka da će se zgrada kazališta ipak graditi na području Sajmišta. Tada se moglo pristupiti rješavanju pitanja Margaretskog (današnjeg Preradovićevog) trga iako se o njegovom uređenju pisalo još u regulatornoj osnovi iz 1887. godine. Trg je dobio svoje današnje ime 1897. godine kada su i srušene predviđene zgrade te se ubrzo javila ideja da se spomenik Petru Preradoviću s Akademičkog (danas Strossmayerovog) trga preseli na trg koji nosi pjesnikovo ime. Predstojnik Gradskog građevnog ureda Milan Lenuci zaključio je da ambijent nije pogodan za smještaj skulpture i time najavio promjene u izgledu trga. Do tih je promjena uistinu i došlo, no cjeloviti projekti koje su predložili arhitekti među kojima su bili Herman Bollé i Stjepan Podhorsky nisu nikada u potpunosti bili izvedeni. Bollé je u nekoliko navrata preuređivao crkvu sv. Preobraženja, a niz starih zgrada na trgu zamijenjen je novima 1920-ih i 1930-ih godina. Tada je izvedena i purifikacija fasade palače Siebenschlein, a gradnjom novih zgrada trg je dobio konačne obrise.¹⁸³ U Margaretskoj ulici (danas Preradovićev trg/Preobraženska) sačuvane su ostale dvije historicističke kuće¹⁸⁴ dok je na mjestu jednokatnice u kojoj je bilo kino *Metropol* 1937. godine sagrađena šesterokatnica Antuna Ulriča i Stanka Kliske s novom zgradom kina u dvorištu.¹⁸⁵ Kroz cijelo to vrijeme pa do danas trg je zadržao funkciju prodaje cvijeća čemu i duguje kolokvijalni naziv te je postao prepoznatljiv „urbani punkt“.¹⁸⁶ Spomenik Petru Preradoviću tek je 1954. premješten na trg i nakon toga se on nije preuređivao do 1995. godine kada se počelo s izvedbom projekta Mihajla Kranjca i Berislava Šerbetića. Preuređenje je izazvalo negodovanje struke i javnosti ponajprije zbog neadekvatne urbane opreme, odnosa prema spomeniku Petru Preradoviću,¹⁸⁷ a posebno zbog planiranog rušenja stabala. *Zelena akcija* je 21. svibnja 1995. pokrenula kampanju omatanjem stabala bijelim papirom i sakupljanjem potpisa. Skupljene potpise (8346 u 3 dana) poslali su gradskim službama i gradonačelniku nakon čega je posebna komisija odučila da se stabla neće rušiti. Građani su tada pokazali spremnost na djelovanje, a akcija je bila dobro popraćena i u medijima, no u noći s 20. na 21. kolovoza 1995. godine, u vrijeme kada je

S njihovom nadom izrečenom u rečenici: „Danas, kad je Cvjetni neupitni dio urbanog tkiva hrvatske metropole, valja pretpostaviti da će većina onoga što se u novije doba događalo na Preradovićevu trgu biti uskoro zaboravljeno, kao što je već pomalo zaboravljena i njegova davna prošlost.“ ipak se teže složiti. Usp. *Povijest Cvjetnog*, <http://www.hoto.hr/cvjetni/cvjetne-crtice/povijest> (pregledano 3. travnja 2018.)

¹⁸³ Usp. Snješka Knežević, »Trg Petra Preradovića i Trg Petra Svačića u Zagrebu«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 20-21 (1994.–1995.)*, str. 109–129.

¹⁸⁴ U kući Granitz bilo je sjedište Agramer Zeitunga i Tipografije, a u vrijeme kada je Snješka Knežević pisala članak sjedište Vjesnikove Agencije za marketing. Usp. Isto, str. 127–129.

¹⁸⁵ Usp. Dragan Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, 2014., str. 143.

¹⁸⁶ Snješka Knežević, »Trg Petra Preradovića«, 1994.–1995., str. 129.

¹⁸⁷ Usp. Isto, str. 129–131.

pažnja javnosti bila usmjerena na ratna zbivanja, stabla su iščupana. Na to su reagirali stručnjaci – arhitekti i povjesničari umjetnosti – organiziranjem skupova, tribina i davanjem javnih izjava. Da je reakcija političkih aktera na te istupe bila negativna pokazuje činjenica da su *Društvo arhitekata grada Zagreba*, *Udruženje hrvatskih arhitekata*, *Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske* i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu u otvorenom pismu gradonačelniku Branka Mikšu morali upozoriti na neprimjerenost prozivanja njihovog i istupa građana „balvan revolucijom“.¹⁸⁸ Dokaz je to kroničnog nerazumijevanja javnog interesa koje su pokazale gradske službe, a koje će nastaviti u sljedećem razdoblju.

Takozvana druga faza devastacije Cvjetnog trga postala je najeksponiranija građanska akcija koja se tiče javnog prostora u novijoj hrvatskoj povijesti. Uz gradonačelnika i gradske službe kao novi akter se sada pojavio poduzetnik Tomislav Horvatinčić koji je već imao iskustva s građevinskim investicijama u okviru djelatnost svoje tvrtke *Hoto grupa*, no obnove i prenamjene zgrada u Hebrangovoj ulici i na Zrinjevcu nisu imala većeg kritičkog odjeka u javnosti.¹⁸⁹ U slučaju nebodera *Hoto Business Tower* na Savskoj cesti, koji je izgrađen 2004. godine kao prvi neboder u samostalnoj Hrvatskoj, Krešimir Galović upozorio je na nepovoljan smještaj u odnosu na *Cibonin* toranj.¹⁹⁰ Već ovih nekoliko primjera Horvatinčićevih investicija pokazuju da je on ambiciozan građevinski investitor pa ne čudi da je svoj interes odlučio usmjeriti prema Cvjetnom trgu.

Godine 2006. zgrade bivše *Vjesnikove* tiskare i kina *Zagreb* stavljene su na prodaju, a interes za njih pokazala je *Hoto grupa* koja je, kako se tvrdi, vodila neformalne konzultacije s Gradom i u konačnici kupila zgrade. Do kraja godine objavljeni su rezultati međunarodnog pozivnog natječaja za uređenje bloka na koja su pristigla rješenja od kojih su neka predviđala i zadržavanje postojećih zgrada. Odabrano je rješenje Borisa Podrecce koje je trebalo imati stambene, komercijalne, poslovne i javne sadržaje te prolaz na Gundulićevu ulicu.

¹⁸⁸ Usp. Krešimir Galović, *Cvjetni naš Trg Petra Preradovića. In memorijam jednom gradskom trgu (iliti o rodjačkom ritmu zločina u kome ruka ruku mije)*, Panoptikum (27. studenoga 2016.), <http://kgalovic.blogspot.hr/2016/11/cvjetni-nas-trg-petra-preradovica.html> (pregledano 16. travnja 2018.)

¹⁸⁹ Za Castellum u Hebrangovoj ulici prigovor je oduzimanje javne površine nogostupa. Usp. Ivan Zupanc, *Cvjetni trg – glineni golub u streljani kapitala*, Geografija.hr (8. veljače 2010.) <http://www.geografija.hr teme/cvjetni-trg-glineni-golub-u-streljani-kapitala/> (pregledano 15. travnja 2018.). Spominje se i moguće pogodovanje kod prenamjena obje zgrade. Usp. Ivica Grčar, »Tomo Horvatinčić: nelikvidni biznismen s periferije«, u: *Lider*, 14. prosinca 2005., <https://lider.media/arhiva/759/> (pregledano 20. travnja 2018.)

¹⁹⁰ Galović ističe da inače solidna gradnja tornja smještena tako blizu Ciboninog tornja šteti i jednom i drugom. Usp. Krešimir Galović, »Arhitektonski promašaji. Što više estetike, to manje etike«, u: *Vijenac*, 17. srpnja 2008., <http://www.matica.hr/vijenac/375/sto-vise-estetike-to-manje-etike-4362/> (pregledano 17. travnja 2018.) Jedan se od prigovora tiče ponovno oduzimanja pješačke zone s „vijugavim zebrama“ zbog izlaza iz podzemne garaže. Usp. Ivan Zupanc, *Cvjetni trg*, 2010.

Problematične su bile javne garaže koje se po važećem Generalnom urbanističkom planu nisu smjele graditi na tom području.¹⁹¹ Da bi pokazali nezadovoljstvo namjeravanom izgradnjom *Pravo na grad* i *Zelena akcija* su 6. prosinca 2006. godine postavili transparent s natpisom “Totalna rasprodaja – Zagreb d.o.o.” (Slika 1). Početkom 2007. godine krenulo se s prezentacijama projekta koje nisu uvijek bile otvorene za javnost, a 27. siječnja na inicijativu glumice Urše Raukar održan je prosvjed protiv rušenja kuće u kojoj je navodno živio književnik Vladimir Vidrić. *Zelena akcija* i *Pravo na grad* počeli su 10. veljače 2007. godine skupljati potpise za peticiju *Stop devastaciji Cvjetnog trga i Donjeg grada* kojom je u konačnici skupljeno preko 50 000 potpisa. Iste su inicijative pokrenule daljnje akcije: 22. travnja 2007. održana je akcija *Oslobodimo ulice* u Gundulićevoj ulici, 4. srpnja 2007. akcija *Potpisima branimo blok*, a 12. srpnja 2007. organizirali su prosvjednu tribinu *Uzurpacija grada* u Novinarskom domu. Unatoč svim protivljenjima građana Gradska je skupština odlučila mijenjati GUP i prihvatiti ponudu *Hoto grupe* za financiranje izrade Detaljnog plana uređenja Ilica-Preobraženska-Preradovićeve trg-Varšavska-Gundulićeva, što je omogućilo realizaciju projekta. Stoga su 20. listopada 2007. godine aktivisti *Prava na grad* i *Zelene akcije* preimenovali Trg Petra Preradovića u Trg žrtava Milana Bandića (Slika 2).

Prosvjedi su se nastavili i u 2008. godini: 18. siječnja održana je prosvjedna akcija u Varšavskoj ulici, 26. siječnja prosvjed *Odustanite od projekta Cvjetni trg*, a 1. rujna osnovan je Krizni odbor za Cvjetni trg. No paralelno je u to vrijeme *Hoto grupa* otkupljivala stanove, a Grad donosio odluke koje su vodile do konačnog donošenja DPU-a, a onda i do početka rušenja dvorišne zgrade bivše tiskare i zgrade kina *Zagreb*. Pažnja se kasnije usmjerila na prostor Varšavske ulice pa su predstavnici *Prava na grad* i *Zelene akcije* zatražili od Grada da ne izdaju lokacijsku dozvolu za ulazno-izlaznu rampu u podzemnu garažu, no nadležni se gradski ured oglušio na te molbe i izdao tu dozvolu kao i sve ostale potrebne dozvole. U srpnju 2009. godine potvrđeni su projekti i *Hoto grupa* započela je ubrzo s rušenjem historicističkih zgrada na Cvjetnom trgu, kuće Granitz i navodne rodne kuće Vladimira Vidrića.

Godina 2010. bila je posebno burna, a već su 22. siječnja aktivisti *Prava na grad* i *Zelene akcije* blokirali početak radova na rampi u Varšavskoj ulici. Slijedio je *Prosvjed protiv krađe Varšavske* održan 10. veljače, a u travnju su predstavnici *Prava na grad* i *Zelene akcije* odučili prijaviti gradonačelnika Milana Bandića USKOK-u. Otpor gradnji u Varšavskoj je

¹⁹¹ Usp. Branko Nadilo, »Poslovno-stambena građevina na Cvjetnom trgu u Zagrebu«, u: *Građevinar* 63/2 (2011.), str. 187–200.

nastavljen, a 15. srpnja je preko sto ljudi privedeno što je dan kasnije rezultiralo velikim prosvjedima protiv gradnje na Cvjetnom trgu i u Varšavskoj ulici. *Hoto grupa* je u konačnici realizirala svoj projekt (Slika 3 i Slika 4), iako ne u prvotno zamišljenom planu, a *Pravo na grad* i *Zelena akcija* su 7. travnja 2011. organizirali još jedan prosvjed povodom otvorenja *Centra Cvjetni*.¹⁹²

4.1.1. Reakcije u medijima

Slučaj Cvjetnog trga bio je dobro popraćen u svim tipovima medija, ne samo u neprofitnim. Anđelina Svirčić Gotovac provela je u svom doktorskom radu analizu sadržaja i diskursa članaka o Cvjetnom trgu koji su objavljeni 2007. i 2008. godine u *Vjesniku*, *Večernjem listu* i *Jutarnjem listu*. Zasebno je analizirala stavove glavnih i sporednih aktera po kategorijama koje se kreću od podržavanja i angažmana oko projekta do nepodržavanja i angažmana oko zaustavljanja projekta. U nekim se slučajevima iste osobe u različitim člancima promatraju kao glavni, a u nekim kao sporedni akteri, no iz analize se mogu izvući općeniti zaključci. Ekonomski su akteri u velikoj većini zagovarali provođenje projekta, većina političkih aktera također ga je podržavala, dok su civilni u velikoj većini bili protiv. Najveća se podijeljenost očekivano javila među stručnim akterima, pri čemu se vidi razlika u stavovima između onih koji su zaposleni u državnim ili gradskim službama i ostalih. Među civilnim akterima iznimka je bila udruga *Projekt Zagreb* koja je podržavala projekt.¹⁹³

Često je već u naslovima članaka bio zauzet stav o projektu pri čemu treba naglasiti da su se u svim novinama objavljivali članci i za i protiv projekta, a nešto je veći postotak članaka bio protiv projekta. Svirčić Gotovac zaključila je da „su novine u ovom slučaju također bile i akter, a ne samo informator”,¹⁹⁴ odnosno da su utjecale na javnost. Kod neprofitnih medija ta je uloga i više naglašena, a stav prema projektu dominantno je negativan. *Vijenac* i *Zarez* su se na početku kampanje pozicionirali kao suradnici neprofitnih organizacija: u *Vijencu* je objavljen protestni proglas *Zelene akcije* i *Prava na grad* protiv

¹⁹² Za detaljniju kronologiju događaja usp. Krešimir Galović, *Cvjetni naš Trg Petra Preradovića*, 27. studenoga 2016. te Dafne Berc i Hrvoje Hrabak, »Slučaj Cvjetni trg: Kronologija 1991. – 2010.«, u: *Čovjek i prostor* 668-671 (2010.), <https://uha.hr/slucuj-cvjetni-trg-kronologija-1991-2010/> (pregledano 16. travnja 2018.)

¹⁹³ Usp. Anđelina Svirčić Gotovac, *Utjecaj društvenih aktera*, 2009., str. 93–118.

¹⁹⁴ Isto, str. 107.

devastacije Cvjetnoga trga i urbane jezgre Zagreba,¹⁹⁵ a u *Zarezu* je objavljena peticija „NE beskrupuloznoj devastaciji Zagreba!“ s popisom osoba uglavnom iz redova kulture koji su je podržali.¹⁹⁶ I *Zarez* i *Vijenac* nastavili su pisati o Cvjetnom trgu, no *Zarez* mu je posvetio više prostora. Internetski portali *Kulturpunkt*, *H-Alter* i *Lupiga* objavljivali su pozive na akcije i izvještaje s njih, ali i niz članaka i intervjuja koji su događajima na Cvjetnom trgu pristupali s različitih pozicija.

S obzirom na to da nam ovdje nije cilj napraviti bibliografiju članaka o Cvjetnom trgu objavljenih u neprofitnim medijima, pažnju ćemo posvetiti vrijednostima koje su pojedini akteri pridavali Cvjetnom trgu, a posebno srušenim zgradama. Ovi su neprofitni mediji samo iznimno davali riječ zagovornicima projekta, pa ćemo se, kako bi se dobila cjelovitija slika, poslužiti istraživanjem diskursa koje je provela Anđelina Sviričić Gotovac, tekstom Branka Nadila iz časopisa *Grđevinar*, intervjuom s Tomislavom Horvatinčićem objavljenim u *Nacionalu* i člancima iz drugih medija. Šira analiza stavova javnih, komercijalnih i stručnih medija koja bi uzela u obzir vlasničke, uredničke i političke promjene olakšala bi donošenje zaključaka i bila zanimljiv pokazatelj društvene dinamike, no premašila bi opseg ovog rada.

Što se tiče diskursa, primjećuje se da nema ustručavanja kod prozivanja odgovornih. Stručni i civilni akteri u svojim su istupima često oštro kritizirali stručnjake koji su podržavali projekt, primjerice pročelnicu Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Doris Kažimir, povjesničara umjetnosti Igora Zidića i arhitekta Slavka Dakića, ili one koje se poput tadašnjeg predsjednika *Društva arhitekata Zagreba* Hrvoja Hrabaka nisu od početaka jasno pozicionirali.¹⁹⁷ Isto se tako neki mediji, među kojima Saša Poljanec Borić ističe *Globus*, nisu libili pisati protiv prosvjednika i optuživati ih da u svemu traže vlastite interese.¹⁹⁸ Zanimljivo

¹⁹⁵ Usp. »TOTALNA RASPRODAJA: Protest protiv devastacije Cvjetnoga trga i urbane jezgre Zagreba (Zagreb, 6. prosinca 2006.)«, u: *Vijenac*, 21. prosinca 2006., <http://www.matica.hr/vijenac/333/totalna-rasprodaja-6689/> (pregledano 7. travnja 2018.)

¹⁹⁶ Usp. »NE beskrupuloznoj devastaciji Zagreba!«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 48.

¹⁹⁷ Katarina Luketić kritizirala je sve navedene aktere. Povjesničari umjetnosti su većinom bili protiv projekta pa je zanimljiv prigovor koji daje jednom od njih naglasivši da je „Igor Zidić, inače i član žirija natječaja za Horvatinčićev Centar, ismijavao pjesnika Vladimira Vidrića i ideju da nečija rodna kuća može biti poštovana kao simbol. I to Zidić koji je, uza sve svoje brojne funkcije, također pjesnik, pa bi trebao imati *razumijevanja* za Vidrića koji je više od njega zadužio hrvatsku književnost; i Zidić koji je povjesničar umjetnosti i ravnatelj Moderne galerije, pa bi već po obrazovanju trebao pokazati više senzibiliteta za zagrebačko povijesno naslijeđe, npr. kuću Hermanna Bollea ovim projektom predviđenu za rušenje.“ Katarina Luketić, »Dirigirani dijalozi«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 21–22.

Vera Petrinjak Šimek izjavila je u razgovoru za *Zarez* da je Dakić „u četrdeset godina napravio salto mortale u svojim stručnim stavovima. On je pisao eseje o pješačkim zonama i protiv automobila i garaža u centru grada. A danas u najmanju ruku šuti. Bio je čak i član žirija anketnog natječaja HOTO grupe, i aktivno se angažirao na sasvim suprotnim stajalištima.“ Katarina Luketić, »Grad zadovoljava interese privatnog kapitala. Razgovor s Verom Petrinjak Šimek«, u: *Zarez*, Zagreb, 18. listopada 2007., str. 8–9.

¹⁹⁸ Usp. Saša Poljanec-Borić, »Akotacija, a ne demokracija«, *H-Alter* (7. lipnja 2010.), <http://www.h-alter.org/vijesti/akotacija-a-ne-demokracija> (pregledano 20. travnja 2018.)

je uputiti i na sličnost diskursa ekonomskih i političkih aktera koja se vidi na primjeru sintagme „balvan revolucija“ korištene u medijima za opis prosvjeda civilnih aktera. Osim bivšeg gradonačelnika Mikše upotrijebio ju je Tomislav Horvatinčić izjavivši u intervjuu za *Nacional*: „(...) svako uljuđeno demokratsko društvo mora imati civilne nevladine udruge, za to se zalažem, ali nikako za balvan revolucije i destrukciju onoga što je pozitivno.“¹⁹⁹ U kasnijem slučaju otpora gradnji u parku na Savici ponovno ju upotrijebio i gradonačelnik Milan Bandić.²⁰⁰ Koliko su mediji bili bitni u ovom slučaju svjedoči i činjenica da je *Hoto grupa* tiskala vlastite novine *Agramer Cvietni* u kojima se zagovarao projekt i obračunavalo s njegovim protivnicima.²⁰¹

4.1.2. Analiza vrijednosti

Prije no što krenemo na analizu vrijednosti Cvjetnog trga sumirajmo što se ključno sa stajališta brige o kulturnom nasljeđu na njemu promijenilo. Godine 2008. srušene su zgrade u unutrašnjosti bloka - tiskara u dvorišnom dijelu uz kuću Granitz i kino *Zagreb*, također dvorišna zgrada do koje se dolazilo prolazom kroz šesterokatnicu na mjestu nekadašnjeg kina *Metropol*. Potom su 2009. godine srušene zgrade koje su formirale Cvjetni trg - kuća Granitz i takozvana Vidrićeva rodna kuća što je posebno izazvalo reakcije.

Jasno je da sve ove zgrade imaju simboličku i emocionalnu vrijednost za dio javnosti, no drugom dijelu to nije bio dovoljan razlog za njihovo očuvanje. *Nacional* je prenio riječi književnika Zvonimira Milčeca: “Te zgrade nemaju nikakve vrijednosti, osim malo sentimenta. Ne razumijem ljude koji se protive rušenju tih starih kuća, oni kao da ne razumiju da će time Zagreb, od starog štakornjaka dobiti prolaz 21. stoljeća.”²⁰² To „malo sentimenta“ u slučaju kina *Zagreb* odnosi se na njegovu ulogu nastavljača kina *Metropol* (kasnije kina *Capitol*) u kojem je premijerno prikazan prvi hrvatski igrani film *Brcko u Zagrebu*, ali i na

¹⁹⁹ Marina Biluš, »Graditelj na udaru javnosti. 'Blok u srcu Zagreba želim urediti a ne srušiti'«, u: *Nacional*, 29. prosinca 2006., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/30197/blok-u-srcu-zagreba-zelim-urediti-a-ne-srusiti> (pregledano 11. travnja 2018.)

²⁰⁰ Usp. Ana Benačić, »Bandić: Na Savici je bila balvan revolucija, to je činjenica«, *Faktograf*, 22. veljače 2018., <http://faktograf.hr/2018/02/22/milan-bandic-savici-bila-balvan-revolucija-cinjenica/> (pregledano 22. travnja 2018.)

²⁰¹ Usp. Boris Bilas, »Horvatinčićeve novine: Prosvjednike uspoređuje sa štakorima a svoj centar naziva 'trovačkim'«, u: *Nacional*, 13. listopada 2010., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/93283/horvatincic-izdao-novine-u-kojima-prosvjednike-usporeduje-sa-stakorima-a-svoj-centar-naziva-trovackim> (pregledano 20. travnja 2018.)

²⁰² Plamenko Cvitić, »Preobraženska 6 i kino Zagreb nisu spomenici«, u: *Nacional*, 16. siječnja 2007., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/30633/preobrazenska-6-i-kino-zagreb-nisu-spomenici> (pregledano 17. travnja 2018.)

njegovu društvenu i kulturnu funkciju koja se nastavila i u novoj zgradi.²⁰³ U *Nacionalu* se kao razlog rušenja navodi zapuštenost te se zaključuje da je „teško naći uporabnu vrijednost te zgrade bez temeljite rekonstrukcije i preuređenja“²⁰⁴ čime upravo daju alternativu rušenju. Argument zapuštenosti, uz arhitektonsku neinovativnost koju je utvrdio inženjer Damir Mance, daje se i za zgradu tiskare.²⁰⁵ Vrijednost te zgrade povezane s kućom Granitz možemo sagledati u kontekstu kontinuiteta novinarske djelatnosti. Snješka Knežević još je 1995. godine istaknula da kuća Granitz „održava sjećanje na početke zagrebačkog novinarstva“ jer je tu bilo sjedište *Agramer Zeitung*a i *Tipografije*, a u vrijeme kada je pisala tekst tamo je bilo sjedište Vjesnikove Agencije za marketing²⁰⁶ pa je kao jednu od mogućih namjena istaknula muzej novinarstva.²⁰⁷ Lelja Dobronić upozorila je da je Granitz tiskao i književna djela te da je njegova kuća na Cvjetnom trgu bila okupljalište umjetničke elite i jedinstveni zagrebački salon, kako su izvještavali suvremenici.²⁰⁸ Unutrašnjost kuće uredio je Herman Bollé, a Dobronić mu je pripisala i arhitektonski projekt,²⁰⁹ što je kasnije potvrdio i Dragan Damjanović.²¹⁰ S druge strane Nadilo smatra taj podatak upitnim jer se ne spominje u arhitektovom opusu i, kako tvrdi, stilski se u njega ne uklapa.²¹¹ Sličan je slučaj i sa susjednom kućom (Preobraženska 6) o kojoj nema podataka o gradnji, a navodi se da se u njoj rodio pjesnik Vladimir Vidrić, što se također nastojalo opovrgnuti pa ni danas nismo sigurni što je istina. Nadilo navodi da se za tu stambenu kuću ne zna kad je građena, ali da se „pretpostavlja da to nije bilo prije 1880. godine“.²¹² Bez navođenja izvora za te podatke zaključuje: „Danas se pouzdano zna da tu Vidrić nije rođen jer je kuća izgrađena nakon njegova rođenja.“²¹³

²⁰³ Usp. Neven Svilar, »Nestanak kina kao centra komunalnog života«, *Kulturpunkt*, 31. prosinca 2015., <http://www.kulturpunkt.hr/content/nestanak-kina-kao-centra-komunalnog-zivota> (pregledano 14. travnja 2018.)

²⁰⁴ Plamenko Cvitić, »Preobraženska 6«, 16. siječnja 2007.

²⁰⁵ Mance je izjavio: “Ova zgrada nije zaštićeni spomenik kulture. Nije svaka stara zgrada automatski spomenik kulture. O tome se sudi na osnovi arhitektonske ili kulturne vrijednosti, a iskreno govoreći ova zgrada arhitektonski doista nije nikad bila nešto inovativno.” Prema: Plamenko Cvitić, »Preobraženska 6«, 16. siječnja 2007.

²⁰⁶ Usp. Snješka Knežević, »Trg Petra Preradovića«, 1994–1995., str. 129.

²⁰⁷ Goran Milaković, »Kuća koju smo voljeli i naposljetku srušili«, u: *Jutarnji.hr*, 20. listopada 2009., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/kuca-koju-smo-voljeli-i-naposljetku-srusili/2862887/> (pregledano 17. travnja 2018.)

²⁰⁸ Usp. Lelja Dobronić, »Ignjat Granitz: Hrvatski industrijalac, dobrotvor i mecena«, u: *Povijesni prilozi* 15 (1997.), str. 194–197.

²⁰⁹ Usp. Isto., str. 191.

²¹⁰ Usp. Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam international, Muzej za umjetnost i obrt, 2013., str. 582.

²¹¹ Usp. Branko Nadilo, »Poslovno-stambena građevina«, 2011., str. 189.

²¹² Isto.

²¹³ Isto.

Kao argument za opravdanost rušenja Nadilo ističe ranije planove o rušenju te tvrdi da se radi „o zgradama nevelike graditeljske vrijednosti koje su kao najstarije ostale dvostruko niže od okolnih, mahom vrijednih arhitektonskih ostvarenja.“²¹⁴ Jedan je od glavnih argumenta za rušenje bila i njihova trošnost za koje je dio protivnika projekta krivio gradske vlasti i njihovu dugogodišnju nebrigu. Termin „štakornjaka“ koji je spomenuo Milčec učestalo se javljao u diskursu zagovaratelja projekta. Tomislav Horvatinčić izjavio je za *Nacional* da se njega napada, a „nitko ne govori da je riječ o bloku koji je zapušten i ruševan, o kinu u koje već godinama nitko ne ide, o mračnim i prljavim dvorištima punim narkomana, kriminalaca, skitnica i prostitutki“ te da bi za Zagreb bila „katastrofa da mu blokovi u samom centru ostanu kakvi jesu, prljavi, zapušteni, naseljeni štakorima“.²¹⁵ Pri vrednovanju arhitektonskih ili umjetničkih odlika srušenih zgrada oprezni su bili i protivnici njihovog uklanjanja, no oni navode niz drugih vrijednosti koje također treba uzeti u obzir kod donošenja odluka o sudbini neke zgrade.

Radi preglednosti su izjave stručnih i civilnih aktera objavljujane u neprofitnim medijima raspoređene u tablicu (Prilog 1) na način da se ona vrijednost kojoj je izjava pridružena posebno ističe ili inače nije bila isticana. Popis vrijednosti preuzet je iz knjige Aylin Orbašli, dok sustav pridavanja različitih vrijednosti spomenicima potječe od Aloisa Riegla i njegovog teksta *Moderni kult spomenika*.²¹⁶ Iz tablice se može zaključiti da se najviše isticala ambijentalna vrijednost zgrada, odnosno njihova uloga u slici Cvjetnog trga s čime je povezana i vrijednost prepoznatljivosti. Visoko je i asocijativna vrijednost koja se povezivala najviše uz pjesnika Vladimira Vidrića. Među povijesnim se vrijednostima ističe uloga zgrada kao svjedoka modernizacije Zagreba, a kod kuće Granitz već spomenuta tradicija novinarstava. Potencijalnu edukacijsku ili obrazovnu ulogu koja bi se mogla ostvariti otvaranjem muzeja novinarstva spomenula je ranije Snješka Knežević, a primijetilo se i da bi ekonomsku vrijednost zgrade mogle ostvariti preko turizma. Prijašnji prosvjedi protiv devastacije trga, ali i drugi prosvjedi i akcije održavani na Cvjetnom trgu čine njegovu javnu vrijednost.²¹⁷ Emocionalna ili sentimentalna vrijednost posebno je bila naglašena jer se Cvjetni trg i pojedine zgrade poput kina *Zagreb* povezuju s osobnim doživljajima ljudi. Na to

²¹⁴ Isto, str. 191.

²¹⁵ Marina Biluš, »Graditelj na udaru javnosti«, 29. prosinca 2006.

²¹⁶ Usp. Aylin Orbašli, *Architectural Conservation*, 1988., str. 38–46. i Alois Riegl, »Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak«, u: *Anatomija povijesnog spomenika*, (ur.) Marko Špikić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006., str. 349–411.

²¹⁷ Orbašli pod javnom vrijednošću podrazumijeva osim vrijednost prostora kao poprišta demonstracija ili revolucija i u slučajeve kada se javnost pobuni protiv razaranja građevina ili mjesta i možda tek tada osvjesti njihove vrijednosti. Usp. Aylin Orbašli, *Architectural Conservation*, 1988., str. 44.

se nadovezuje i prepoznavanje društvene vrijednosti u smislu značenja koje Cvjetni trg nosi za cijelu zajednicu.

Većina vrijednosti koje nabraja Orbašli prepoznata je u neprofitnim medijima i istupima ne samo stručne, nego i ostale zainteresirane javnosti. Orbašli upozorava da u cilju postizanja objektivnosti pristupa temeljenog na vrijednostima kao analitičke metode treba u istraživanje uključiti različite interesne skupine i uvide različitih struka.²¹⁸ U slučaju Cvjetnog trga takav pristup nije primijenjen, a čini se da općenito praksa istraživanja vrijednosti koje se pridaju nepokretnoj baštini nije zaživjela u Hrvatskoj. Iako se pažnja u ovom radu usmjerila prvenstveno na afirmativne stavove prema vrijednostima zgrada koji su izneseni u neprofitnim medijima, već neke od izjava i zaključaka iz drugih tipova medija svjedoče o očekivano suprotstavljenim interesima oko zgrada na Cvjetnom trgu. Danas je nezahvalno govoriti o vrijednostima već srušenih zgrada, no ostaje pitanje bi li njihova sudbina bila drugačija da se prije rušenja napravila analiza vrijednosti.

4.1.3. Javni interes

Iako se 2007. godine u medijima moglo pročitati da je Vijeće za zaštitu kulturnih dobara Ministarstva kulture odbilo dati suglasnost za rušenje zgrada, a Ministarstvo je objavilo i demantij da je šutjelo u tom slučaju,²¹⁹ zgrade su srušene jer nisu bile zaštićene kao pojedinačna kulturna dobra i Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode mogao je odlučiti po vlastitom nahođenju. Zato se upozoravalo na potrebu da Zagreb prestane biti iznimka u nacionalnom sustavu zaštite spomenika kultura i da se stavi pod upravu Ministarstva kulture. Grad Zagreb je izmjenama GUP-a omogućio gradnju podzemnih garaža u središtu grada iako su svi raniji dokumenti upozoravali na štetnost takvih zahvata. Oduzimanje pješačke površine u Varšavskoj ulici za gradnju ulazne rampe i dopuštanje gradnje unutar bloka opravdano je izmjenama GUP-a kao javni interes ili namjena.²²⁰ To je

²¹⁸ Usp. Isto, str. 39–40.

²¹⁹ Usp. Katarina Luketić, »Ignoriraj građane«, u: *Zarez*, Zagreb, 14. lipnja 2007., str. 18–19. i »Demanti Ministarstva kulture«, *Kulturpunkt*, 14. kolovoza 2009., <http://haw.nsk.hr/arhiva/vol3/1277/33244/www.kulturpunkt.hr/i/vijesti/1335/index.html> (pregledano 18. travnja 2018.)

²²⁰ Detaljnije o izmjenama GUP-a usp. *Materijali za Tematsku sjednicu skupštine grada Zagreba*, Zagreb: Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, 2010., [http://213.147.104.147/Sjednice/Big_Attach_2009.nsf/0/26337CBF016B3EECC12576DD00536110/\\$FILE/02%20Materijal%20Zavoda%20za%20prostorno%20ure%C4%91enje.pdf](http://213.147.104.147/Sjednice/Big_Attach_2009.nsf/0/26337CBF016B3EECC12576DD00536110/$FILE/02%20Materijal%20Zavoda%20za%20prostorno%20ure%C4%91enje.pdf) (pregledano 11. travnja 2018.)

naravno potegnulo pitanje o tome što je javni interes, tko ga određuje i brine li Grad uistinu o njemu.²²¹

Horvatinčić je 2006. godine u razgovoru za *Nacional* izjavio da im je želja “dobiti nekoliko lijepih dućana, ugostiteljskih objekata, poslovnih prostora, novu višefunkcionalnu kinodvoranu, dječji vrtić, dječje igraonice, zelene površine, luksuzne stanove, te podzemnu garažu.”²²² Tu se može manjim dijelom govoriti o javnom interesu no danas na službenim stranicama *Hoto grupe* stoji da se Centar Cvjetni sastoji od ekskluzivnoga stambenog dijela, trgovačkog centra na četiri etaže i garaže.²²³ Prema GUP-u Cvjetni u konačnici nema javnu ili društvenu namjenu, što su u više navrata istaknuli protivnici njegove izgradnje. Upravo suprotno, sociolozi objekte poput trgovačkih centara nazivaju nemjestima koja brišu čovjekov identitet, a ne pridonose ni identitetu grada.²²⁴ Unatoč svemu, Cvjetni trg je i danas popularno okupljalište i barem je dio trgovina u Centru Cvjetni posjećen kao i kafići na trgu. Godine 2016. *Hoto grupa* željela je otvoriti još jedan kafić s terasom na javnom prostoru trga za što su dobili suglasnost Grada na što su građani ponovno reagirali.²²⁵ Ovog je puta prosvjed bio uspješan i terasa je uklonjena, a u javnosti je posebno odjeknuo istup Zrinke Paladino, zamjenice pročelnika Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode koja je upozorila na probleme u funkcioniranju gradskih zavoda koji rade pod stalnim pritiscima.²²⁶ Cvjetni se trg tako kroz sve ove događaje pokazao kao poprište sukoba javnih i privatnih interesa i primjer u kojem se zrcale svi problemi hrvatskog (post)tranzicijskog urbanizma.

²²¹ Usp. Katarina Luketić, »Ignoriraj građane«, 14. lipnja 2007.

²²² Marina Biluš, »Graditelj na udaru javnosti«, 29. prosinca 2006.

²²³ Usp. *Cvjetni. Lokacija*, Hoto Grupa, <http://www.hoto.hr/cvjetni/lokacija/> (pregledano 3. travnja 2018.)

²²⁴ Usp. Ognjen Čaldarović, *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2011., str. 20.

²²⁵ Usp. »Bandić najavio uklanjanje konstrukcije na Cvjetnom, Horvatinčić tužbu«, *Pogledaj.to*, 6. listopada 2016., <http://pogledaj.to/prostor/bandic-najavio-uklanjanje-konstrukcije-na-cvjetnom-horvatincic-tuzbu/> (pregledano 18. travnja 2018.)

²²⁶ Usp. Krešimir Galović, *Cvjetni naš Trg Petra Preradovića*, 27. studenoga 2016.

4.2. Lokalne inicijative

Građanske inicijative koje su se javile u slučaju Cvjetnog trga i Varšavske svakako su doprinijele demokratizaciji društva te su među najistaknutijim pokretačima civilnog društva u Hrvatskoj.²²⁷ One su potaknule da se i u drugim hrvatskim sredinama glasnije progovori o problemima iskorištavanja kulturne i prirodne baštine. Tako je u 199. broju *Zareza* osim slučaju Cvjetnog trga pažnja posvećena i Splitu gdje su intervencije na području Dioklecijanove palače i zaštićene povijesne jezgre bile predviđene još 2002. godine. Zbog reakcije građana taj je projekt do 2006. bio u mirovanju, a tada su se pojavili problemi umnogome slični zagrebačkima. Ponovno su reagirali građani i dio struke skupljanjem potpisa, istupanjem u medijima i povezivanjem s europskim organizacijama.²²⁸ I ovaj slučaj svjedoči o rastućoj svijesti o potrebi zaštite spomenika kulture, koja će se nakon slučaja Cvjetnog trga samo pojačavati.²²⁹ Posebno je odjeknula inicijativa *Srđ je naš!* protiv gradnje golf terena na Srđu, a osim lokalnih udruga inicijativi su se priključili *Pravo na grad* i *Zelena akcija*.²³⁰ Svjedoči to o podršci i suradnji među udrugama zahvaljujući kojima inicijative dobivaju na vidljivosti.²³¹

U Zagrebu se pojavilo više pojedinačnih inicijativa usmjerenih na „kvartovske“ probleme u koje se često uključuju i vijeća gradskih četvrti.²³² Udruge *Zelena akcija* i *Pravo na grad*, ali i druge inicijative i udruge redovito se javljaju kao podrška takvim inicijativama. Još prije eskalacije događaja oko Cvjetnog trga nastala je inicijativa *Travno moj kvart* koja se od 2005. godine uz pomoć *Zelene akcije*, *Udruge za demokratsko društvo* i *GONG-a* borila protiv gradnje crkve na mjestu parka preko puta zgrade Mamutice.²³³ Zbog ranije spomenutih

²²⁷ Usp. Emina Bužinkić, »5+5 anketa civilno društvo 2006.«, *H-Alter*, 4. siječnja 2007., <http://www.h-alter.org/vijesti/5-5-anketa-civilno-drustvo-2006> (pregledano 11. travnja 2018.); Mašenjka Bačić, Tena Gojić, »5+5 anketa civilno društvo 2007.«, *H-Alter*, 7. siječnja 2008., <http://www.h-alter.org/vijesti/5-5-anketa-civilno-drustvo-2007> (pregledano 11. travnja 2018.) i Tamara Opačić, Jelena Svirčić, Marina Kelava, Mašenjka Bačić, »5+5 anketa civilno društvo 2010.«, *H-Alter*, 24. prosinca 2010., <http://www.h-alter.org/vijesti/5-5-anketa-civilno-drustvo-2010> (pregledano 11. travnja 2018.)

²²⁸ Usp. Sandi Vidulić, »Poduzetnici pred vratima Palače«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 18.–19. i Mirko Petrić, »Moć građanske inicijative«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 19.–20.

²²⁹ U Puli se 2007. građanska inicijativa pod sloganom *Dosta!* protivila izmjenama PUP-a. Usp. Nataša Petrinjak, »I Puli je dosta!«, u: *Zarez*, 25. siječnja 2007., <http://www.zarez.hr/clanci/i-puli-je-dosta> (pregledano 29. travnja 2018.)

²³⁰ Usp. *O nama*, Srđ je naš, <http://www.srdjenas.com/srdj2/index.php/srdjenas/onama> (pregledano 11. travnja 2018.)

²³¹ Na "Nacionalnom forumu za prostor" u organizaciji inicijative *Pravo na grad* 16. studenog 2007. godine progovorilo se o tim problemima. Usp. Iskra Pejić, »Pokret otpora protiv devastacije gradova«, *H-alter*, <http://www.h-alter.org/vijesti/pokret-otpora-protiv-devastacije-gradova> (pregledano 18. travnja 2018.)

²³² O filozofiji kvarta usp. Ognjen Čaldarović, *Urbano društvo*, 2011., str. 34–42.

²³³ Udruga *Travno moj kvart*, »Kampanja protiv gradnje crkve usred parka u Travnom«, *H-Alter*, 26. svibnja 2006., <http://h-alter.org/vijesti/kampanja-protiv-gradnje-crkve-usred-parka-u-travnom> (pregledano 18. travnja 2018.)

problema oko percepcije civilnih organizacija ovog tipa u jednom dijelu javnosti, naglasak je stavljen na činjenicu da se građani ne protive gradnji crkve, već se protive gradnji koja bi smanjila javnu površinu parka te predlažu za gradnju neku neuređenu lokaciju u blizini. Crkva je u konačnici izgrađena na području parka, no važnost inicijative je prepoznata pa Saša Šimpraga čak tvrdi da je upravo ona bila prethodnica i pokretač budućih.²³⁴ Sličan se slučaj ponovio 2016. godine kada su se građani okupljeni u inicijativu *Čuvamo naš park (Savica ZA Park)* suprotstavili gradnji crkve ili bilo kakvog drugog objekta na području parka na Savici.²³⁵ Oni su također zbog optužbi koje su došle čak od gradonačelnika morali istaknuti da žele crkvu, ali ne na području parka s uređenim dječjim igralištem (Slika 3).²³⁶ Od gradnje crkve se na kraju odustalo, ali se krenulo u preuređenje parka protiv čega su se građani ponovno pobunili.²³⁷ U slučaju Kajzerice građani u inicijativi *ZaKaj? Za Kajzericu* 2010. godine pokrenuli su kampanju za izgradnju škole i dječjeg vrtića. Potaknuti uspjehom nastavili su s kampanjom i tražili izgradnju doma zdravlja i uređenje javnog parka (Slika 4).²³⁸ O različitosti problema na koje građani upozoravaju svjedoči i inicijativa *Spasimo potok Črnomerec* iz 2017. godine koja traži otvaranje šetnice uz potok umjesto natkrivanja toka radi potrebe gradnje nove ulice.²³⁹ Treba svakako istaknuti i organiziranje građana 2017. godine pod parolom *Ne damo Rašicu!* usmjereno protiv najavljenog rušenja paviljona *Croatia Lloyd* Božidara Rašice i gradnje novog poslovnog nebodera na tom mjestu. To je ponovno omogućeno izmjenama GUP-a iz 2013. godina kojima je ukinuta zaštita zapadnog dijela Ulice grada Vukovara.²⁴⁰

Primjera inicijativa za očuvanje ili uređenje javnih površina i unaprjeđenje sadržaja koji su od javnog interesa ima još, a neke i dalje traju i razvijaju se.²⁴¹ Treba istaknuti i volontersku platformu *IPOSTOZAGRAD* koju je 2012. godine pokrenuo Saša Šimpraga, a

²³⁴ Usp. Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, Zagreb: Porfirogenet, 2011., str. 20.

²³⁵ Usp. *O inicijativi, Čuvamo naš park*, <http://www.cuvamonaspark.com/2013/04/o-inicijativi.html> (pregledano 18. travnja 2018.)

²³⁶ Usp. Jelena Svirčić, »TKO TO TAMO RUŠI (FOTO): „Nemam ništa protiv crkve, ali mi je draže da se moja djeca mogu igrati u zelenilu«, *Lupiga*, 6. srpnja 2016., <https://lupiga.com/vijesti/tko-to-tamo-rusi-foto-nemam-nista-protiv-crkve-ali-mi-je-draze-da-se-moja-djeca-mogu-igrati-u-zelenilu> (pregledano 18. travnja 2018.)

²³⁷ Usp. M.S., »„OBRANIT ĆEMO GA OPET“: Prosvjed u razrovanom parku na Savici najavljen za danas u 18 sati«, *Lupiga*, 20. travnja 2017., <https://www.lupiga.com/vijesti/obranit-cemo-ga-opet-prosvjed-u-razrovanom-parku-na-savici-najavljen-za-danas-u-18-sati> (pregledano 18. travnja 2018.)

²³⁸ Usp. Saša Šimpraga, »Javni park na Kajzericu!«, *H-Alter*, 15. travnja 2015., <http://www.h-alter.org/vijesti/javni-park-na-kajzericu> (pregledano 19. travnja 2018.)

²³⁹ Usp. Saša Šimpraga, »Potok vrijedi više od ceste«, *H-Alter*, 9. listopada 2017. <http://www.h-alter.org/vijesti/potok-vrijedi-vise-od-ceste> (pregledano 19. travnja 2018.)

²⁴⁰ Usp. Diana Magdić, »Modernistički paviljon Božidara Rašice zamijenit će neboder«, *Pogledaj.to*, 15. ožujka 2017., <http://pogledaj.to/arhitektura/modernisticki-paviljon-bozidara-rasice-zamijenit-ce-neboder/> (pregledano 20. travnja 2018.)

²⁴¹ Neke od tih inicijativa su *Građanska inicijativa Dugave*, *Inicijativa Samoborčec* i *Sumrak gradnje u Središću-Središće za park*

usmjerena je na unaprjeđenje života u gradu manjim intervencijama poput osiguravanja dostupnosti pitke vode na javnim mjestima li sadnje drvoreda.²⁴² Ta platforma, kao i registrirane udruge koje s dužom tradicijom djelovanja, mogu pomoći uže usmjerenim građanskim inicijativama u realiziranju njihovog cilja. Na primjeru inicijative *ZaKaj? Za Kajzericu!* koja je prerasla u udrugu i tako nastavila svoje djelovanje pokazuje da inicijative ne djeluju samo reaktivno. Pojava proaktivnog djelovanja ukazuje na razvoj civilnog društva,²⁴³ a do daljnjih pomaka može doći samo razvijenim sustavom informiranja javnosti o namjeravanim aktivnostima. Da do tog stadija u razvoju društva Hrvatska još nije došla svjedoči aktualna inicijativa *Vratite magnoliju* koja osim na uklanjanje magnolija i drugih stabala na zagrebačkom Trgu žrtava fašizma upozorava i na spornu obnovu Meštrovićevog paviljona, zaštićenog spomenika kulture, i netransparentnost u njezinoj pripremi i provođenju.²⁴⁴

Ono što se svakako primjećuje je rastući angažman građana koji doživljava uspjehe i time priprema teren za pojavu urbanističkog planiranja koje započinje odozdo i kreće prema gore (*bottom-up* princip).²⁴⁵ Dodatan doprinos tome je sudjelovanje građana u javnim raspravama kod donošenja dokumenata kao što je Generalni urbanistički plan, a *Zelena akcija* i *Pravo na grad* čak organiziraju radionice njegovog tumačenja u različitim zagrebačkim četvrtima.²⁴⁶ U organizaciji i provođenju akcija od velike je pomoći internet, pogotovo društvene mreže koje postaju alternativne tribine za rasprave. Isto tako neprofitni internetski portali aktivno prate građanske inicijative, a nakon gašenja *Zareza* koji je izlazio i u tiskanom obliku i sa smanjenjem pažnje koju *Vijenac* posvećuje arhitekturi i urbanizmu njihova uloga je još i veća. Njihova je prednost da o događajima mogu izvještavati vrlo brzo, čak i izravno, dok tiskani mediji, pogotovo tjednici ili dvotjednici to rade s odmakom. Osim poziva i izvještaja o akcijama na portalima se donose intervjui s protagonistima, komentari i članci koji aktualnu situaciju stavljaju u širi kontekst politika javnog prostora. Teško je bez detaljnije analize količine medijskog prostora koji građanskim inicijativama posvećuju ostali tipovi medija, kao i analize objava svih neprofitnih medija, donositi konačne zaključke, no

²⁴² Usp. *Ipostozagrad*, <http://1postozagrad.tumblr.com/> (pregledano 20. travnja 2018.)

²⁴³ Usp. Gojko Bežovan, Siniša Zrinščak, *Civilno društvo*, 2007., str. 167.

²⁴⁴ Usp. Suzana Dobrić Žaja, »Rat magnolija«, *H-Alter*, 29. ožujka 2018., <http://www.h-alter.org/vijesti/rat-magnolija> (pregledano 5. travnja 2018.)

²⁴⁵ Usp. Ognjen Čaldarović, Jana Šarinić, *Suvremeni grad*, 2017., str. 49.

²⁴⁶ Usp. *Komentari Prava na grad i Zelene akcije na Izmjene i dopune Generalnog urbanističkog plana grada Zagreba*, *Pravo na grad*, 4. listopada 2017., <http://pravonagrad.org/komentari-prava-na-grad-i-zelene-akcije-na-izmjene-i-dopune-generalnog-urbanistickog-plana-grada-zagreba/> (pregledano 25. travnja 2018.)

slobodno se može reći da navedeni neprofitni mediji stvaraju pozitivnu sliku o inicijativama i nastupaju kao njihovi zagovaratelji i suradnici u senzibilizaciji javnosti o problemima u prostoru.

4.3. Istraživački i umjetnički projekti

Iako nam nisu u primarnom fokusu istraživanja, ovdje ćemo istaknuti i projekte koji su u isto vrijeme usmjereni na istraživanje, revitalizaciju ili stvaranje novih vrijednosti te uključivanje javnosti u cjelokupni proces. Tri takva projekta posvećena su različitim dijelovima grada, a različiti su i u pristupu, no zajedničko im je da su pokretači projekta ujedno stanovnici tih područja. Novozagrebačkim kvartovima posvećen je *Muzej kvarta* pokrenut 2008. godine specifičan jer nakon istraživanja povijesti pojedine četvrti materijali služe kao poticaj za umjetničke radove koji se izlažu u javnim i često vanjskim prostorima. Posebno je zanimljiv zaključak do kojeg je došao pokretač projekta povjesničar umjetnosti Vladimir Tatomir da „urbanistički plan utječe na aktivnost zajednice“, na komunikaciju i time društvenu koheziju.²⁴⁷ *Mapiranje Trešnjevke – nevidljivi kvart* projekt je pokrenut 2013. godine s ciljem približavanja ove četvrti ljudima u stvarnom i virtualnom prostoru. Posebno su zanimljive šetnje Trešnjevkom koje pružaju priliku za izravno doživljavanje prostora uz popratna objašnjenja, čime se dobiva novi pogled na grad. Također se upozorava na zapuštene lokacije ili urbanističke probleme i promjene u urbanom tkivu.²⁴⁸ Nešto je drugačiji *Projekt Ilica* pokrenut 2014. godine koji se usmjerio na temu malih obrta po kojima je Ilica nekada bila prepoznatljiva povezujući ih preko dizajna sa suvremenošću. Projekt se nastavio razvijati i širiti, a organiziraju se radionice, šetnje, predavanja i izložbe.²⁴⁹

I kod građanskih inicijativa usmjerenih na poboljšanje životne okoline i kod istraživačko-kreativnih projekata pažnja ljudi se usmjerava na prostore koji su im bliski jer u njima žive. No u razdoblju tranzicije postavilo se pitanje i o napuštenim industrijskim pogonima koji bez novih funkcija propadaju. Neki od njih poput tvornice *Janko Gredelj*, tvornice *Nada Dimić*, zgrade *Paromlina* ili tvornica *Badel* i *Gorica* nalaze se u središtu grada, a značajne su u memoriji grada i njegovih stanovnika. No i u ovom slučaju postavilo se pitanje čija je to baština jer i Grad kao vlasnik jednog dijela građevina i privatni vlasnici teško nalaze odgovarajuće rješenje za njihovu revitalizaciju. Neki su od napuštenih prostora postali predmet interesa udruga iz područja (alternativne) kulture koje su u njima vidjele potencijal za realizaciju vlastitih programa. Primjerice, *Autumni kulturni centar - Attack!*

²⁴⁷ Usp. Ana Čveljo, »Bilježenje identiteta lokalnih zajednica. Razgovor: Vladimir Tatomir«, u: *Vijenac*, 6. rujna 2012., <http://www.matica.hr/vijenac/482/biljezenje-identiteta-lokalnih-zajednica-18979/> (pregledano 25. travnja 2018.)

²⁴⁸ Usp. *O nama*, Mapiranje Trešnjevke, <http://mapiranjetresnjevke.com/> (pregledano 25. travnja 2018.)

²⁴⁹ Usp. Vatroslav Miloš, »Autentično lokalno iskustvo«, *Kulturpunkt*, 19. veljače 2016., <http://www.kulturpunkt.hr/content/autenticno-lokalno-iskustvo> (pregledano 21. travnja 2018.) i »Projekt Ilica«, *Vizkultura*, 1. prosinca 2014., <https://vizkultura.hr/projekt-ilica/> (pregledano 21. travnja 2018.)

okupirao je prostor bivše tvornice *Medika* i dobio ga konačno službeno od Grada korištenje,²⁵⁰ a u bivšoj tvornici *Jedinstvo* u Trnju djeluju *Pogon – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade*, *Udruženje za razvoj kulture s Klubom Močvara* i *Kuća ekstremnog muzičkog kazališta*.²⁵¹ Napuštene tvornice pokazale su se ujedno kao važna tema za istraživanje i aktivističko djelovanje i kao mjesta u kojima se mogu predstaviti rezultati akcija, održavati programi koji se bave urbanim fenomenima, ali i odvijati umjetnička događanja. Spomenut ćemo samo dva projekta od kojih je prošlo dovoljno vremena da možemo govoriti o kontinuitetu u promatranom razdoblju.²⁵² *Platforma 9,81* koju su osnovali studenti arhitekture pokrenula je niz projekta među kojima je bio i *Nevidljivi Zagreb – vodič za skvotere* iz 2003. godine, a bavio se mapiranjem napuštenih industrijskih prostora u Zagrebu i predlagao njihovo korištenje.²⁵³ Zajedno s kustoskim kolektivom *[BLOK]* organizirali su 2005. godine manifestaciju *Operacija: grad* u prostoru sklopa tvornica *Badel* i *Gorica* i time kroz umjetničke akcije pokazali njegov potencijal.²⁵⁴ Udruge i inicijative i inače se često udružuju i pokreću zajedničke projekte, a u nekim slučajevima surađuju i s Gradskim službama.²⁵⁵ Ovakve „aktivacije“ napuštenih prostora, kako ističe Maroje Mrduljaš, povećavaju njihovu vidljivost i nastoje ih odrediti za kulturne i javne namjene djelujući istovremeno i na javnost i na vlast. Ovdje su nam važne jer također predstavljaju promjene koje dolaze odozdo i temelje se na izvaninstitucionalnom angažmanu.²⁵⁶

²⁵⁰ Usp. *O Attacku*, Attack!, <http://attack.hr/o-attacku/> (pregledano 21. travnja 2018.)

²⁵¹ Usp. *Kvart*, Pogon, <http://www.pogon.hr/kvart/> (pregledano 21. travnja 2018.)

²⁵² Mogle bi se spomenuti i akcije u sklopu *Akupunkture grada*, festival *Design District*, akcije *Bacača sjenki* i mnogi drugi.

²⁵³ Usp. Patricia Kiš, »Skvoteri su proizvođači kulture. Osoba s pogledom: Marko Sančanin, arhitekt-aktivist«, u: *Vijenac*, 13. studenoga 2003., <http://www.matica.hr/vijenac/253/skvoteri-su-proizvoaci-kulture-11585/> (pregledano 22. travnja 2018.)

²⁵⁴ Usp. *UrbanFestival, Zagreb, 9.–17. rujna 2005.*, <http://urbanfestival.blok.hr/05/hr/uvodno.html> (pregledano 22. travnja 2018.)

²⁵⁵ Savez udruga *Klubtura/mreža Clubture* osnovana je 2002. godine. Usp. *Tko smo*, Clubture, <http://www.clubture.org/info/o-nama> (pregledano 25. travnja 2018.)

Savez udruga *Operacija Grad* (bivši *Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade – SZC*) osnovan je 2006. godine. Usp. *O nama*, Operacija grad, <https://operacijagrad.net/savez-udruga-operacija-grad/> (pregledano 25. travnja 2018.)

POGON – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade javna je neprofitna ustanova u kulturi utemeljena na novom modelu civilno-javnoga partnerstva, a koju su krajem 2008. zajednički osnovali i kojom zajedno upravljaju Savez udruga *Operacija Grad* i Grad Zagreb. Usp. *O nama*, Pogon, <http://www.pogon.hr/o-nama/tko-smo/> (pregledano 25. travnja 2018.)

²⁵⁶ Usp. »Aktivacije – mapiranje naseljavanja napuštenih prostora u javne svrhe«, Istraživanje su proveli: Dafne Berc, Maroje Mrduljaš, Dea Vidović, Miranda Veljačić, [BLOK] – Ivana Hanaček, Ana Kutleša, Marijana Rimanić, Vesna Vuković, u: *Život umjetnosti* 87 (2010.), str. 89–90.

5. Prema zaključku: Stvaranje slike grada

Ovaj rad ne bi bio cjelovit da se ne spomene barem dio onoga što je novo sagrađeno, a što staro obnovljeno u Zagrebu od 2000. godine. U očekivanju cjelovitog pregleda urbanizma Zagreba u 21. stoljeću, možemo uputiti na autore koji su obradili jedan njegov dio. U knjizi *Suvremena hrvatska arhitektura-testiranje stvarnosti* se uz navođenje arhitektonskih ostvarenja daje i odličan kontekst razdoblja od 1990. do 2007. godine kada je knjiga objavljena.²⁵⁷ O novoj izgradnji i urbanističkim problemima Zagreba iz perspektive stručnjaka može se saznati i iz stručnih časopisa poput *Čovjeka i prostora* ili *Orisa*, ali i na internetskim portalima među kojima možemo istaknuti *Vizkulturu* i *Pogledaj.to*. Tu su i autori koji su redovito pratili zbivanja i svoje uvide objavljivali u tisku, među kojima se ističe knjiga Saše Šimprage *Zagreb, javni prostor*, u kojoj su, između ostalih, sakupljeni tekstovi koje je objavljivao u *Zarezu*, a teme koje obrađuju tiču se javnog prostora u vremenu tranzicije.²⁵⁸ U njima se mogu pronaći i teme koje se tiču odnosa prema postojećem arhitektonskom nasljeđu.

Često kritiziranu prisutnost poslovno-trgovačkih centara u središtu grada pratimo od devedesetih godina i otvorenja *Rotonda Centra* u Jurišićevoj ulici, *Importanne Centra* kod Glavnog kolodvora i *Importanne Galerije* na Iblerovom trgu.²⁵⁹ U središtu grada izgrađeni su i *Centar Kaptol* 2000. godine., *Branimir Centar* 2003. godine, *Cascade-Prebendarski vrtovi* 2009. godine i *Ban Centar* 2013. godine. Ti su centri, naravno uz *Centar Cvjetni*, nastojali spojiti trgovačku s poslovnom, društvenom ili stambenom funkcijom i tako postati barem polu-javni prostori, iako su u biti privatizirani.²⁶⁰ Atraktivna lokacija ipak nije dovoljna za uspješno poslovanje pa su neki od njih doživjeli promjene vlasnika, prenamjenu ili preuređenje, a druge to tek očekuje. Velika su im konkurencija trgovački centri koji se grade izvan središta grada i adekvatnije zadovoljavaju prvenstveno potrošačke potrebe građana, ali postaju ujedno i društvena okupljališta u tim dijelovima grada.

²⁵⁷ Usp. *Suvremena hrvatska arhitektura: testiranje stvarnosti = Contemporary Croatian architecture: testing reality*, (ur.) Maroje Mrduljaš i Andrija Rusan, Zagreb: Arhitekt, 2007.

²⁵⁸ Neke od ostalih knjiga su: Ivo Maroević, *O Zagrebu usput i s razlogom: izbor tekstova o zagrebačkoj arhitekturi i urbanizmu* (1970.- 2005.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007.; Krešimir Rogina, *Jutarnji ogleđi o arhitekturi*, Zagreb: Meandar, 2004.; Radovan Ivančević, *Za Zagreb: (...suprotiva mnogim)*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2001. i Radovan Ivančević, *Za Zagreb: (...suprotiva mnogim) 2*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2003.

²⁵⁹ Usp. Maroje Mrduljaš, »Testiranje stvarnosti«, u: *Suvremena hrvatska arhitektura: testiranje stvarnosti = Contemporary Croatian architecture: testing reality*, (ur.) Maroje Mrduljaš i Andrija Rusan, Zagreb: Arhitekt, 2007., str. 176.

²⁶⁰ Usp. Jelena Zlatar, *Urbane transformacije*, 2013., str. 120–127.

Nakon *Hoto Business Towera* iz 2004. godine slijedila je gradnja sve viših nebodera u različitim dijelovima grada koji su konkurencija starijim zgradama u iznajmljivanju poslovnih prostora pa se jedan dio njih napušta i propada. Primjer je napuštena zgrada *Zagrebačke banke* u Paromlinskoj ulici u neposrednoj blizini Glavnog kolodvora i zgrade Gradske skupštine koja je uz susjedne napuštene prostore danas jedna od najkritičnijih točaka u Zagrebu. Ipak, postoje i primjeri prepoznavanja vrijednosti i obnove modernističke poslijeratne gradnje poput Iblerovog *Drvenog nebodera* na čijem je krovu nakon obnove napravljen urbani vrt u sklopu festivala *Design District Zagreb 2016.* godine.²⁶¹ U kontekstu ovoga rada posebno je zanimljivo restauriranje Vitićevog nebodera u Laginjinoj ulici koje je pokrenuto 2004. godine interdisciplinarnim projektom *Čovjek je prostor - Vitić pleše*. Boris Bakal i umjetnička organizacija *Bacači sjenki* različitim su performativnim akcijama stanovnike i vlasnike naveli da otkriju vrijednosti zgrade i time ih potaknuli da sudjeluju u pokretanju njezine obnove. U sve su bile uključeni stručnjaci, gradske institucije, nevladine organizacije i umjetnici a rezultat je bilo restauriranje koju su dijelom financirali stanari i dokumentarni film o cijelom procesu.²⁶² Restauriranje čekaju ostale stambene i poslovne zgrade ovoga razdoblja među kojima su Vitićeva *Kockica* i *Vjesnikov neboder* Antuna Ulricha.

Da su interpolacije u povijesno okruženje kontroverzne svjedoči i zgrada *Ferimporta (Željpoša)* izgrađena početkom 1960-ih na Trgu maršala Tita (danas Trg Republike Hrvatske). Unatoč brojnim prigovorima zgradi, kasnijim preinakama i zapuštenosti, njezina je vrijednost barem djelomično bila prepoznata pa se u natječaju za gradnju Muzičke akademije na njezinom mjestu inzistiralo na uvažavanju njezine strukture. Nova je zgrada otvorena 2014. godine i ponovno je izazvala oprečne reakcije i javnosti i struke.²⁶³ Dugo je očekivana bila i gradnja nove zgrade Muzeja suvremene umjetnosti, a rasprave su vođene o različitim aspektima, od lokacije preko odabira arhitektonskog rješenja do postava muzeja. Muzej je konačno otvoren 2009. godine u Novom Zagrebu gdje je trebao postao novo društveno središte.²⁶⁴ Prigovori su se ticali činjenice da javni natječaj nije bio međunarodan, a

²⁶¹ Usp. »Ozelenjavanje krova Iblerovog nebodera«, *Vikultura*, 15. lipnja 2016., <https://vizkultura.hr/ozelenjavanje-krova-iblerovog-nebodera/> (pregledano 26. travnja 2018.)

²⁶² *Vitić pleše*, <http://viticplese.blogspot.hr/> (pregledano 27. travnja 2018.)

²⁶³ Usp. Saša Šimpraga, »Transformacija povijesnog konteksta«, *Pogledaj.to*, 30. rujna 2014., <http://pogledaj.to/arhitektura/transformacija-povijesnog-konteksta/> (pregledano 27. travnja 2018.)

²⁶⁴ I arhitektura zgrade, ali i funkcija važnog društvenog punkta Novog Zagreba uspoređivane su sa susjednim trgovačkim centrom Avenue Mall i sportskom dvoranom Arena Zagreb. Usp. Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, 2011., str. 417–426. i Davor Bruketa, Nikola Žinić, »Oprostite, gdje je Muzej suvremene umjetnosti?«, u: *Zarez*, Zagreb, 10. prosinca 2009., str. 63.

sami izvedeni je projekt također dobio kritike.²⁶⁵ Među novim gradnjama u Novom Zagrebu ističe se još nagrađivana sportska dvorana *Arena Zagreb* otvorena 2008. godine.²⁶⁶

Godine 2009. završeno je dugogodišnje restauriranje crkve sv. Marka, dok je Markov trg obnovljen i preuređen još 2006. godine.²⁶⁷ Novo uređenje tog trga izazvalo je kritike,²⁶⁸ a bolje nisu prošle ni intervencije na Kvaternikovom, Britanskom i drugim gradskim trgovima pri čemu se kao glavni problem nameće kvaliteta odabranih projekata za takve osjetljive površine.²⁶⁹ Pomalo je tragičan i slučaj restauriranja pročelja na kući Popović na Trgu bana Jelačića 2009. godine prilikom kojeg je oštećen Meštrovićev reljef.²⁷⁰

Za razliku od prethodnih primjera dobro je prihvaćena rekonstrukcija izložbenog paviljona u Botaničkom vrtu koji je otvoren 2007. godine, a trenutno traje i rekonstruiranje staklenika.²⁷¹ Kulturnu je namjenu vratio *Francuski paviljon* u sklopu Studentskog centra čije je restauriranje dovršeno 2014. godine.²⁷² Neki su od pozitivnijih primjera prenamijene zgrada bivšeg kina *Lika* u *Zagrebački plesni centar* 2009. godine,²⁷³ zgrade nekadašnje jahaonice vojnog sklopa u *Laubu – kuću za ljude i umjetnost* koja je otvorena 2011. godine²⁷⁴ i otvorenje tunela *Grič* 2016. godine u kojem se danas odvijaju i kulturni događaji.²⁷⁵ Od industrijske arhitekture prenamijenjena je zgrada nekadašnjeg sklopa *Plinare*,²⁷⁶ a traje prenamijena *Tvornice duhana* za potrebe smještaja Hrvatskog povijesnog muzeja.²⁷⁷ U tijeku je obnova zgrade u sklopu *Prve hrvatske tvornice ulja*, postoje projekti za prenamijenu bivše

²⁶⁵ Usp. Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, 2011., str. 417–426.

²⁶⁶ Usp. *O Areni*, Arena Zagreb, <http://www.zagrebarena.hr/default.aspx?id=56> (pregledano 25. travnja 2018.)

²⁶⁷ Usp. Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, 2011., str. 92.

²⁶⁸ Usp. Isto., str. 90–93.

²⁶⁹ Usp. Isto, str. 385–397. i Zrinka Paladino, »Paladino o radu slabo poznate arhitektice koja, nakon Britanca i Trga žrtava, ugrožava i Palajnovku«, *Telegram*, 26. veljače 2018., <https://www.telegram.hr/price/paladino-o-radu-slabo-poznate-arhitektice-koja-nakon-britanca-i-trga-zrtava-ugrozava-i-palajnovku/> (pregledano 29. travnja 2018.)

²⁷⁰ Usp. Goran Penić, »Skelama probili Meštrovićev reljef na Jelačićevu placu«, *Jutarnji.hr*, 1. travnja 2009., <https://www.jutarnji.hr/arhiva/skelama-probili-mestrovic-ev-reljef-na-jelacicevu-placu/3808638/> (pregledano 27. travnja 2018.)

²⁷¹ Usp. *Obnova povijesnih građevina*, Botanički vrt, <http://botanickivrt.biol.pmf.hr/djelatnosti/obnova-povijesnih-građevina/> (pregledano 29. travnja 2018.)

²⁷² Usp. Sonja Švec Španjol, »Novi sjaj jedinstvenoga spomenika«, u: *Vijenac*, 17. listopada 2013., <http://www.matica.hr/vijenac/512/novi-sjaj-jedinstvenoga-spomenika-22450/> (pregledano 27. travnja 2018.)

²⁷³ Usp. Renata Margaretić Urlić, »Vrijeme je za ples«, *Pogledaj.to*, 11. rujna 2009., <http://pogledaj.to/arhitektura/vrijeme-je-za-ples/> (pregledano 29. travnja 2018.)

²⁷⁴ Usp. Petra Tomljanović, »Lauba – najmlađa stogodišnjakinja u gradu«, *Pogledaj.to*, 18. travnja 2011., <http://pogledaj.to/arhitektura/lauba-%E2%80%93-najmlađa-stogodisnjakinja-u-gradu/> (pregledano 30. travnja 2018.)

²⁷⁵ Usp. Matej Devčić, »Jutros smo ušli u upravo dovršeni novouređeni Tunel Grič koji spaja Mesničku i Radićevu; ovako izgleda«, *Telegram*, 6. srpnja 2016., <https://www.telegram.hr/zivot/upravo-je-sluzbeno-otvoren-tunel-gric-a-mi-smo-ga-odlucili-malo-obici/> (pregledano 29. travnja 2018.)

²⁷⁶ Usp. Zrinka Paladino, »Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborata Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33/34 (2009.-2010.), str. 164.

²⁷⁷ Usp. *O muzeju*, Hrvatski povijesni muzej, <http://www.hismus.hr/hr/o-muzeju> (pregledano 27. travnja 2018.)

vojne bolnice u Vlačkoj za Glazbenu školu Elly Bašić²⁷⁸ i istražuju se mogućnosti za prenamjenu *Gradske klaonice i stočne tržnice*.²⁷⁹ U kojem će smjeru krenuti revitalizacija ostalih napuštenih tvornica, ali i drugih važnih mjesta poput kavane *Corso*, nikad dovršene *Sveučilišne bolnice* u Blatu ili *Pionirskog grada* preostaje nam vidjeti.

Sve navedene prostorne intervencije u Zagrebu, ali i niz drugih utjecale su na promjene u slici grada ako je pojednostavljeno definiramo kao fizičku realnost grada, nalik satelitskoj snimci. No pojam slike grada odnosi se i na vizualnu predodžbu koju pojedinci stvaraju o gradu ili nekim njegovim dijelovima, a koja ovisi o nizu faktora, među njima i o ne-fizičkim poput asocijacija i značenja koja se prostorima pridaju.²⁸⁰ Kevin Lynch u svojoj je knjizi *Slika jednog grada* istaknuo da slike naše okoline nastaju u međuodnosu između promatrača i njegove okoline. Intervencije, bilo rušenjem, gradnjom ili preoblikovanjem su, dakle, fizička datost u odnosu na koju svaki pojedinac gradi svoju sliku grada čime nastaje niz različitih slika grada. Kod osoba koje, primjerice, dijele određene zajedničke vrijednosti za pretpostaviti je da će imati slične slike grada pa se može govoriti o grupnim slikama koje mogu biti od koristi urbanistima. Konačno je tu i javna slika koja je zajednička većem ili najvećem broju stanovnika grada.²⁸¹ Svoju sliku ili slike grada svaki pojedinac mora prilagođavati promjenama, među kojima su i promjene urbanog tkiva. Pritom je, ističe Lynch, važno osigurati kontinuitet kako bi se toj promjeni čovjek lakše prilagodio.²⁸² Lynch u središte svoje teorije stavlja čovjeka i njegovu percepciju prostora pa je prema njemu najveća kvaliteta grada njegova čitljivost što je pak direktno povezano s osjećajem ugone i sigurnosti, mogućnošću stvaranja vlastitog identiteta i uspomena.²⁸³ Jasno zato da ljudi teže prihvaćaju promjene u dijelovima grada u kojima se osjećaju ugodno pa im iskazuju i otpor, a vrijedi i obratno, za mjesta neugode promjene priželjkuju i lakše ih prihvaćaju.²⁸⁴

Zoran Stiperski proveo je istraživanje mjesta ugone i neugode u Zagrebu 2015. godine i usporedio ga s istim istraživanjem iz 1996. i 1997. godine.²⁸⁵ U ranijem su istraživanju

²⁷⁸ Usp. *Prezentiran projekt Vlačka - bivša vojna bolnica i objekt Vlačka 87*, Grad Zagreb, <https://web1.zagreb.hr/en/prezentiran-projekt-vlaska-bivsa-vojna-bolnica-i-o/109821> (pregledano 27. travnja 2018.)

²⁷⁹ Usp. Zrinka Paladino, »Zaštita zagrebačke industrijske baštine«, 2009. –2010.

²⁸⁰ Usp. Kevin Linč [Kevin Lynch], *Slika jednog grada*, Beograd: Građevinska knjiga, 1974. [1960.] , str. 138.

²⁸¹ Lynch je zaključke donosio na temelju razgovora sa stanovnicima tri američka grada od kojih se tražilo da se prisjete (čak i kroz skice) nekih dijelova grada, a dobiveni su rezultati uspoređeni sa slikom grada do koje su došli iskusni istraživači koja nije bila objektivna, ali je sistematična. Mentalne vizualne slike se prema Lynchu oblikuju oko puteva, granica, distrikta, čvorišta i obilježja (orijentira). Usp. Isto, str. 8–10.

²⁸² Usp. Isto, str. 109.

²⁸³ Usp. Isto, str. 3–8.

²⁸⁴ Usp. Zoran Stiperski, »Percepcija mjesta ugone i neugode u prostoru grada Zagreba. Anketno istraživanje«, u: *Prostor* 50 (2015.), str. 334. i Ognjen Čaldarović, *Urbano društvo*, 2011., str. 131–132.

²⁸⁵ Usp. Zoran Stiperski, »Percepcija mjesta ugone i neugode«, 2015.

najviše ugone pobuđivali Gornji grad, perivoj Maksimir, Trg bana Jelačića, Hrvatsko narodno kazalište, Zrinjevac i jezero Jarun. Glavna mjesta neugode bila su Dubrava, Novi Zagreb, Cvjetni trg, zgrada *Ferimporta* i Kvaternikov trg. Stiperski je istaknuo da su Cvjetni trg i Novi Zagreb ipak prostori koje se doživljava i kao mjesta ugone, iako u značajno manjem postotku (6%). Novi Zagreb je mjesto ugone njegovim stanovnicima, a razloge za određivanje Cvjetnog trga kao neugodnog mjesta možemo tražiti u preuređenju iz 1995. godine kojim je on izgubio šarm. Kako je uređenje bilo još svježije ispitanici su se vjerojatno lako sjetili primjera Cvjetnog trga i tako pokazali svoj otpor prema promjeni.²⁸⁶ Anketa iz 2015. godine pokazala je da su mjesta ugone ostala slična, a pridružio im se Bundek koji je u međuvremenu uređen. Trgovački centri izvan središta grada poput *Arene* pobuđuju ugodu kod značajnog dijela ispitanika, čak više nego nekad trgovačka Ilica ili *Centar Cvjetni* i *Importanne Centar* u središtu grada. Među pojedinačnim zgradama koje izazivaju neugodu prednjače zgrada Muzičke akademije i stadion Maksimir. Oko Glavnog kolodvora i Cvjetnog trga reakcije su podijeljene, ali više ljudi kolodvor smatra neugodnim, a Cvjetni trg ugodnim mjestom pri čemu treba napomenuti da je u kategoriji trgova kao neugodnih mjesta on ipak visoko postavljen. Samu zgradu *Centar Cvjetni* više ljudi smatra mjestom neugode pa taj primjer kao i zgrada Muzičke akademije potvrđuje otpor novim interpolacijama. Od mjesta neugode najčešće se navode pojedine gradske četvrti bliže rubovima grada, ali tu su i, primjerice, Zagrebački velesajam, ruševne zgrade, nedovršena bolnica u Blatu, Muzej suvremene umjetnosti i Savska cesta. Jasno je iz ovih istraživanja da se mjesta ugone učestalo povezuju s javnim prostorima poput trgova ili uređenih zelenih površina koji imaju funkciju okupljališta. Pojedinačni trgovi i zgrade nalaze se većinom u središtu grada i imaju dugu povijest pa se intervencije na njima teže prihvaćaju jer se smatraju zadiranjem u identitet grada. S druge strane uređenja Bundeka i Savskog nasipa dobro su prihvaćena pa i oni postaju mjesta ugone. Ova istraživanja mogu dakle biti smjernice za urbanističke planove jer ukazuju na niz kritičnih mjesta u Zagrebu koja njegovi stanovnici prepoznaju kao takva i vjerojatno priželjkuju promjene njihovog stanja.

Na percepciju grada mogu utjecati, između ostaloga, mediji²⁸⁷ što nas dovodi do pitanja utjecaja građanskih inicijativa i neprofitnih medija na stvaranje slike grada, koje nam je i ključno u ovome radu. Ranije navedeni primjeri pokazali su kako građanske inicijative i projekti istraživačkog ili umjetničkog tipa, koji se odnose na prostor grada, mogu mobilizirati

²⁸⁶ Usp. Zoran Stiperski, »Mjesta u Zagrebu - sinonimi za ugodu i neugodu«, u: *Prostor* 14 (1997.), str. 307–320.

²⁸⁷ Usp. Zoran Stiperski, »Percepcija mjesta ugone i neugode«, 2015., str. 340.

velik broj građana. Isticanjem vrijednosti ili nedostataka pojedinih prostora u svojim nastupima mogli su utjecati na stvaranje pozitivne ili negativne slike grada. U tome, kao što smo već zaključili, neprofitni mediji nastupaju kao partneri građanskim inicijativama i ostalim projektima. Ako se vratimo na Lynchovu tezu o grupnim slikama i primijenimo je na zagrebačke primjere možemo uvidjeti koliko različite slike grada mogu biti među grupama. Konkretno, o Cvjetnom trgu se prije intervencija s jedne strane govorilo kao o šarmantnom i intimnom gradskom prostoru, a s druge kao o zapuštenom i neuglednom štakornjaku. Pomiriti ta dva tipa slika u urbanističkom projektu, nije lako kao što se i pokazalo, no misao vodilja u takvim situacijama prilično je banalna i spominje je i Lynch, a podrazumijeva stvaranje područja sa mnoštvom različitih kvaliteta kako bi svatko mogao u njima pronaći onu koja mu odgovara. Uz to je tu i već spomenuto osiguravanje kontinuiteta u slučaju promjena na koje građani emocionalno odgovaraju.²⁸⁸ Iz istraživanja Stiperskog možemo zaključiti da je na Cvjetnom trgu ipak, planski ili ne, očuvan kontinuitet jer je on i dalje ostao za veći dio ispitanika mjesto ugone. Kada danas govorimo o Cvjetnom trgu gotovo je nemoguće izostaviti prosvjede koji su se na njemu i zbog njega odvijali, dakle njegovu povijesnu i društvenu važnost.²⁸⁹ U tom smislu otvara se mogućnost da utvrdimo postojanje utjecaja koji su na stvaranje slike o tom prostoru izvršile građanske inicijative uz pomoć neprofitnih medija. Naravno, o utjecaju na stvaranje slike grada možemo govoriti i iz perspektive njezinih fizičkih promjena. Ta „objektivna“ slika grada također se mijenja pod pritiskom građanskih inicijativa koje su svoja mjesta neugode željele pretvoriti u mjesta ugone, kao što smo vidjeli u slučaju inicijative na Kajzerici. Kod unošenja promjena u „objektivnu“ sliku grada ključno ostaje pitanje prioriteta i pomirbe različitih interesa. Stiperski navodi primjer grada Mantea u SAD-u gdje su „željeli sačuvati identitet grada i ugodnost življenja uz prihvaćanje mogućnosti malo slabijega gospodarskog razvoja.“²⁹⁰ Na Zagrebu je da uči na svojim greškama i krene slijediti cilj koji si je sam zadao: „nastojati

²⁸⁸ Usp. Kevin Linč [Kevin Lynch], *Slika jednog grada*, 1974. [1960.] , str. 141–143.

²⁸⁹ Iako se Lynch koncentrira na fizičke oblike navodi da na stvaranje slike grada utječu i socijalni značaj, funkcija, povijest, naziv. Usp. Kevin Linč [Kevin Lynch], *Slika jednog grada*, 1974. [1960.] , str. 57.

²⁹⁰ Zoran Stiperski, »Percepcija mjesta ugone i neugode«, 2015., str. 334.

Za usporedbu, izjava Dubravke Šuica o Srđu koja svjedoči o razlici u stavovima aktera: „Iako cijenim što u današnjoj slobodnoj Hrvatskoj građani mogu i prosvjedom izražavati svoje stajalište, žao mi je što su neki projekti i investicije zbog pritiska građana zaustavljeni. Tako su zaustavljene mnoge investicije i dotok stranoga kapitala u Hrvatsku, a samim time i rast BDP-a i otvaranje novih radnih mjesta. Jedan takav primjer je sportsko-rekreacijski centar s golf igralištima na Srđu.“ Snježana Krnetić, »Dubravka Šuica: 'Svojoj unučici Petrici ja sve želje ispunjavam'«, u: *24sata*, 4. ožujka 2018., <https://www.24sata.hr/news/dubravka-suica-svojoj-unucici-petrici-ja-sve-zelje-ispunjavam-563049> (pregledano 6. ožujka 2018.)

umanjiti neke negativne posljedice društvenih promjena: interes individualnoga nad društvenim i prioritet kratkoročnog nad dugoročnim“.²⁹¹

²⁹¹ *ZagrebPlan*, 2012., str. 6.

Zaključak

Sudjelovanje javnosti u zaštiti kulturnog nasljeđa i urbanističkom planiranju nužno je za njihovu uspješnu realizaciju. Konstatacija je to koja danas više ne bi trebala biti preispitivana s obzirom na to da je pravo sudjelovanja javnosti postalo dio međunarodnih preporuka i zakona. To je pravo, kao što je pokazano u početnim poglavljima, nasljeđe postupnog razvoja građanske svijesti i uključivanja javnosti u sustav gospodarenja prostorom koje diljem svijeta u različitom intenzitetu možemo pratiti zajedno s razvojem konzervatorskog pokreta. Iako je načelno princip uključivanja građana u procese odlučivanja o prostoru prihvaćen i u Hrvatskoj, u stvarnosti se to ne poštuje na zadovoljavajućoj razini. Najbolji su dokaz tome reakcije javnosti na urbanistička i konzervatorska rješenja o kojima nije bila pravodobno obaviještena ili ih je držala oprečnima ostvarivanju javnog interesa. Građanske inicijative koje pokreću građani, udruge ili vijeća gradskih četvrti najočiti su rezultati suprotstavljanja takvim rješenjima pri čemu se slučaj Cvjetnog trga nametnuo kao paradigmatički primjer. Pojava inicijativa koje nastoje unaprijediti prostor novim vrijednostima ujedno je pokazatelj razvoja civilnog društva dok bi moćniji akteri, osobito politički i ekonomski, takve ideje trebali svojim znanjima i mogućnostima podržati.

Osim toga, oko 2000. godine javlja se i niz istraživačkih i umjetničkih projekata koji pridonose vidljivosti vrijednih prostora u Zagrebu i upozoravaju na potrebu njihove revitalizacije. Kako je fokus u ovome radu ipak bio na građanskim inicijativama, takvim projektima nije posvećeno mnogo prostora, no oni predstavljaju zanimljivo područje za daljnja istraživanja. Isto tako bi detaljna analiza svih tipova medija koji su izvještavali o slučaju Cvjetnog trga, ali i o drugim građanskim inicijativama, pružila cjelovitiju i možda objektivniju sliku nego što je ponuđena ovdje. Neprofitni mediji su ovdje bili u fokusu jer su, kako je u radu pokazano na primjerima, nastupali kao suradnici građanskih inicijativa. Treba dodatno istaknuti da su neprofitni mediji analizirani u ovom radu osim predstavnicima građanskih inicijativa davali prostor i stručnim akterima te tako dodatno povećali mogućnost utjecaja na stvaranje slike grada, pogotovo u smislu predodžbi koje javnost stvara o pojedinim prostorima. Povjesničari umjetnosti također su bili među stručnjacima koji su iznijeli svoja mišljenja u neprofitnim medijima i time upozorili važnost svoje uloge u urbanističkim i konzervatorskim odlukama.

Prilozi

Prilog 1. Tablica vrijednosti

Vrijednost starosti i rijetkosti	U javnosti su iznošeni iskrivljeni zaključci, a sve kako bi se umanjila prostorna i povijesna vrijednost Trga u ime sebičnih i megalomanskih želja bahatih pojedinaca. I, stoga odmah istaknimo, Trg Petra Preradovića trg je kasnoga 19. stoljeća, a ne trg 20. stoljeća. (Krešimir Galović, <i>Vijenac</i> , 12. travnja 2007.)
Arhitektonska vrijednost	<p>Kada je riječ o gradnji zamjenskih zgrada na mjestu postojećih kuća na Preradovićevom trgu 6 i 6a, mislim da mogu stvarno u ime većine zagrebačkih arhitekata izjaviti kako nema ozbiljnog argumenta za čuvanje postojeće građe. (Hrvoje Hrabak, razgovor za <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p> <p>Rušenje dviju kuća na Cvjetnome trgu s obrazloženjem kako nije riječ o osobito važnim spomenicima kulture, upravo je groteskno. Dvije devetnaestostoljetne kuće čine kontekst iznimno vrijednoga trga koji je sam po sebi kulturno dobro visokih vrijednosti, a njihovim se obezvrjeđivanjem daje legitimitet za rušenje i drugih zgrada iz neposredne okolice kada se javi neki drugi investitor. (Zvonko Maković, <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p>
Asocijativna vrijednost (veza s osobom ili događajem)	Moj je pak nemir porastao kad sam doznao da plan predviđa rušenje kuće br. 6 u Preobraženskoj ulici. U toj kući rodio se Vladimir Vidrić (...) (Zoran Kravar, Tekst je pročitao na prosvjedu zbog rušenja rodne kuće Vladimira Vidrića na Cvjetnom trgu u subotu, 27. siječnja 2007. i objavljen u <i>Zarezu</i> 8. veljače 2007.)
Emocionalna vrijednost	Naime, veliki broj i emocionalno angažiranje građana koji su potpisivali peticiju <i>Prava na grad</i> i <i>Zelene akcije</i> peticiju protiv devastacije Donjeg grada, više su nego relevantni. (Vera Petrinjak Šimek, <i>H-Alter</i> , 12. lipnja 2007.)

<p>Povijesna vrijednost (uloga u prošlosti)</p>	<p>Netom je započelo rušenje dviju zgrada provincijalnog mjerila na zapadnom perimetru Cvjetnog trga, istina, najstarijih ali upravo zato i ponešto neuglednih, koje podsjećaju na vremena kada je stari Zagreb tek započeo svoju građansku i urbanu modernizaciju. (Maroje Mrduljaš, <i>Kulturpunkt</i>, 19. kolovoza 2009.)</p>
<p>Lokalna različitost i prepoznatljivost</p>	<p>Cvjetni trg u fizionomiji Zagreba nema jednaku važnost kao neka prigradska ledina. Krhkost donjogradske strukture nije vidljiva samo u tehničkim podacima, niti se intervencija u danom prostoru može razmatrati samo sa stajališta stvarnih prostornih odnosa, kako bi to mnogi u arhitektonskoj struci željeli predstaviti. (Katarina Luketić, <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p>
<p>Politička vrijednost</p>	<p>Iza historicističkih višekatnica, uključujući i onu koja se na kuću br. 6 naslanja sa sjeverne strane, naslućuje se nemir, nestrpljivost i ambicioznost sredine koja se odlučila da bude više nego što joj je tadašnji politički okvir dopuštao. (Zoran Kravar, Tekst je pročitao na prosvjedu zbog rušenja rodne kuće Vladimira Vidrića na Cvjetnom trgu u subotu, 27. siječnja 2007. i objavljen u <i>Zarezu</i> 8. veljače 2007.)</p>
<p>Javna vrijednost</p>	<p>Cvjetni trg je, uz historijsku i urbanističku vrijednost, stekao i simbolički značaj prostora na kojem se odvija veliki dio javnog života, skupovi upozorenja i političkog otpora, humanitarne akcije i kulturne priredbe. Pogledi su uprti u Pravo na grad. (Vesna Kesić, <i>H-Alter</i>, 25. kolovoza 2008.)</p>
<p>Društvena vrijednost (značenje za zajednicu)</p>	<p>Cvjetni trg u memoriji i identitetu Zagreba ima osobito mjesto i graditi na njemu doista ne može biti brzopleta, nedovoljno pripremljena i prema mjerilu jednog čovjeka donesena odluka. (Katarina Luketić, <i>Zarez</i>, 14. lipnja 2007.)</p> <p>Riječ je o obrani urbanog poprišta visoke socijalne vrijednosti: "slike mjesta" i ujedno integriteta "javnog prostora" tzv. pješačke zone, ugrožene prometom, u ovom slučaju, gradnjom podzemne garaže na potpuno neprikladnom mjestu za volju koje se dio pješačke površine prenamjenjuje u prometnu. (Snješka Knežević, <i>H-Alter</i>, 19. svibnja 2009.)</p>

<p>Vrijednost u izgledu grada (<i>townscape</i>)</p>	<p>Dvije devetnaestostoljetne kuće čine kontekst iznimno vrijednoga trga koji je sam po sebi kulturno dobro visokih vrijednosti, a njihovim se obezvrjeđivanjem daje legitimitet za rušenje i drugih zgrada iz neposredne okolice kada se javi neki drugi investitor. (Zvonko Maković, <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p> <p>Naime, riječ je o tome da cijeli donjogradski prostor ima vrijednost kao urbana cjelina, kao ambijent i povijesno-graditeljski specifikum, te da nije moguće ovdje prosuđivati situaciju isključivo po stupnju vrijednosti pojedinog objekta. (...)</p> <p>Vrlo malo i često nejasno se isticala vrijednost ukupnog ambijenta, memorija mjesta, prostorna matrica Donjeg grada, uopće identitet trga kao najprepoznatljivijeg kulturološkog znaka u ukupnom identitetu grada. (Katarina Luketić, <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p> <p>I stoga nije svejedno je li se dvije zgrade u Donjem gradu otpisuju kao “manje vrijedne”, jer one svoju vrijednost dobivaju u kontekstu. Rušenjem pojedinačnih zgrada u urbanistički jedinstvenoj cjelini mi rušimo njezin sustav. (Andrea Zlata, <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p> <p>Ne voditi računa o ambijentalnoj cjelini koja je ključna za specifični ugođaj nekog grada, znači zanemariti povijesnu strukturu koja čini esenciju njegova identiteta. (Frano Dulibić, <i>Zarez</i>, 8. veljače 2007.)</p>
---	---

Slika 1. Totalna rasprodaja

Slika 2. Trg žrtava Milana Bandića

Slika 3. Cvjetni trg prije izgradnje *Centra Cvjetni*

Slika 4. Cvjetni trg nakon izgradnje *Centra Cvjetni*

Slika 5. I Isus bi htio park (Savica)

Slika 6. Park za Kajzeriicu

Popis izvora i literature

KNJIGE

Gojko Bežovan, Siniša Zrinščak, *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2007.

Ognjen Čaldarović, *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2011.

Ognjen Čaldarović, Jana Šarinić, *Suvremeni grad - javni prostori i kultura življenja: primjer Zagreba*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2017.

Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb: Leykam international, Muzej za umjetnost i obrt, 2013.

Dragan Damjanović, *Zagreb: arhitektonski atlas*, Zagreb: AGM, 2014.

Miles Glendinning, *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation: Antiquity to Modernity*, London, New York: Routledge, 2013.

Ivo Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, Zagreb: Novi Liber, 2010.

L. [Lina] A. [Anđela] Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb: Hrvatski državni konzervatorski zavod u Zagrebu, 1944.

Radovan Ivančević, *Za Zagreb: (...suprotiva mnogim)*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2001.

Radovan Ivančević, *Za Zagreb: (...suprotiva mnogim) 2*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2003.

Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999.

Kevin Linč [Kevin Lynch], *Slika jednog grada*, Beograd: Građevinska knjiga, 1974. [1960.]

Suzana Marjanić, *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*, Zagreb: Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Školska knjiga, 2014.

Ivo Maroević, *O Zagrebu usput i s razlogom: izbor tekstova o zagrebačkoj arhitekturi i urbanizmu (1970.- 2005.)*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007.

Aylin Orbašli, *Architectural Conservation: Principles and Practice*, Oxford, Malden, Victoria: Blackwell Science Ltd, 1988.

Saša Poljanec-Borić, *Pravo na sada!: radovi iz sociologije prostora*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016.

Krešimir Rogina, *Jutarnji ogledi o arhitekturi*, Zagreb: Meandar, 2004.

Anđelina Svirčić Gotovac, *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifkacije i pauperizacije: Primjer Zagreba*, disertacija, Zagreb, 2009.

Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, Zagreb: Porfirogenet, 2011.

Nada Švob-Đokić, *Tranzicija i nove europske države*, Zagreb: Barbat, 2000.

Andrea Zlatar, *Prostor grada, prostor kulture: Eseji iz kulturne politike*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.

Jelena Zlatar, *Urbane transformacije suvremenog Zagreba. Sociološka analiza*, Zagreb: Plejada i Institut za društvena istraživanja, 2013.

Hrvatska na putu u Europsku uniju: od kandidature do članstva, sedmo izdanje, Zagreb: Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2015., <http://www.mvep.hr/files/file/publikacije/Hrvatska-na-putu-u-EU-7-izd-final.pdf> (pregledano 20. ožujka 2018.)

Hrvatska kulturna politika: od prepreka do mostova: izvještaj europskih istraživača, (ur.) Charles Landry, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998.

Kulturna politika Republike Hrvatske: nacionalni izvještaj, (ur.) Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998.

Suvremena hrvatska arhitektura: testiranje stvarnosti = Contemporary Croatian architecture: testing reality, (ur.) Maroje Mrduljaš i Andrija Rusan, Zagreb: Arhitekst, 2007.

Zelena akcija: prvih 10 godina, (ur.) Vera Petrinjak-Šimek i Tamara Trkulj, Zagreb: Zelena akcija, 2000.

POGLAVLJA U KNJIGAMA

Yitzhak M. Brudny, »The Campaign for Preserving Historic Monuments«, u: Yitzhak M. Brudny, *Reinventing Russia: Russian Nationalism and the Soviet State, 1953-1991*, Cambridge: Harvard University Press 1998., str. 67–70.

Viktorija Car, »Javni medijski servisi i neprofitni mediji kao socijalni kapital«, u: *Putokazi prema slobodnim i odgovornim medijima*, (ur.) Viktorija Car, Zagreb: Kuća ljudskih prava, Fakultet političkih znanosti, 2012., str. 4–5.

Radovan Ivančević, »Bahatost ide dalje: Otvoreno pismo gospođi gradonačelnici i gospodinu zaštitaru«, u: Radovan Ivančević, *Za Zagreb: (...suprotiva mnogim) 2*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2003., str. 233-239. [1999.]

Tomislav Marasović, »Protagonisti i nosioci aktivnog pristupa graditeljskom nasljeđu«, u: Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split; Zagreb: Filozofski fakultet u Zadru, OOUR prirodoslovno– matematičkih znanosti i studija odgojnih područja u Splitu; Društvo konzervatora Hrvatske; Arhitektonski fakultet Sveučilišta – Zagreb, Postdiplomski studij graditeljskog nasljeđa u Splitu, 1985., str. 39–56.

Maroje Mrduljaš, »Testiranje stvarnosti«, u: *Suvremena hrvatska arhitektura: testiranje stvarnosti = Contemporary Croatian architecture: testing reality*, (ur.) Maroje Mrduljaš i Andrija Rusan, Zagreb: Arhitekst, 2007., str. 98–261.

Zrinjka Peruško, »Mediji i civilno društvo: paradoks interaktivne publike«, u: *Kultura, mediji i civilno društvo*, (ur.) Zrinjka Peruško, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2008., str. 15–42.

Milan Prelog, »Baština bez baštinika« [1964.], u: Milan Prelog, *Prostor – Vrijeme*, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991. [drugo izdanje; prvo izdanje 1973.], str. 24–31.

Alois Riegl, »Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak«, u: *Anatomija povijesnog spomenika*, (ur.) Marko Špikić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006., str. 349–411.

ČLANCI U ZNANSTVENIM ČASOPISIMA

Dafne Berc i Hrvoje Hrabak, »Slučaj Cvjetni trg: Kronologija 1991. – 2010.«, u: *Čovjek i prostor* 668-671 (2010.), <https://uha.hr/slucuj-cvjetni-trg-kronologija-1991-2010/> (pregledano 16. travnja 2018.)

Franko Ćorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil* 57 (2014.), str. 127–135.

Ana Deanović, »Uz tridesetu obljetnicu nove organizacije službe zaštite spomenika kulture u Socijalističkoj republici Hrvatskoj«, u: *Arhitektura* 29 /154 (1975), str. 3–4.

Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37–38. (2013.–2014.), str. 25–38.

Lelja Dobornić, »Ignjat Granitz: Hrvatski industrijalac, dobrotvor i mecena«, u: *Povijesni prilozi* 15 (1997.), str. 189–198.

Anđela Horvat, »O djelovanju "Povjerenstva" za čuvanje spomenika u Zagrebu (1914–1923)«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 4–5 (1978.–1979.), str. 11–35.

Anđela Horvat, »O djelovanju konzervatorske službe u Zagrebu III (1923–1941)«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 6–7 (1980.–1981.), str. 15–36.

Zlatko Jurić, »Viktor Kovačić – prolog u regulaciju Kaptola, 1908«, u: *Prostor* 29 (2005.), str. 23–39.

Zlatko Jurić, Martina Strugar, Franko Ćorić, »Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. godine: „Taj nesgrapni, ružni toranj...“ ili karakterističan primjer sredovječnog utvrdnog braništa«, u: *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda* 2 (2011.), str. 69–101.

Zlatko Jurić, Dunja Vranešević, »Zaštita kulturne baštine u putnim izvješćima Ivana Kukuljevića Sakcinskoga«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 35 (2011.), str. 23–39.

Zlatko Jurić, Martina Strugar, »Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl: Izgradnja tržnice na Dolcu u Zagrebu, 1928.–1936.«, u: *Prostor* 41 (2011.), str. 201–213.

Snješka Knežević, »Trg Petra Preradovića i Trg Petra Svačića u Zagrebu«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 20-21 (1994. –1995.), str. 109–141.

Krešimir Linke, »Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 44 (2011.), str. 219–260.

Branko Nadilo, »Poslovno-stambena građevina na Cvjetnom trgu u Zagrebu«, u: *Građevinar* 63/2 (2011.), str. 187–200.

Zrinka Paladino, »Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborata Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33/34 (2009.–2010.), str. 147–172.

Dušica Seferagić, »Akteri društvenih promjena u urbanom prostoru Hrvatske«, u: *Sociologija i prostor* 177–178 (2007.), str. 361–376.

Zoran Stiperski, »Mjesta u Zagrebu - sinonimi za ugodu i neugodu«, u: *Prostor* 14 (1997.), str. 307–320.

Zoran Stiperski, »Percepcija mjesta ugodne i neugode u prostoru grada Zagreba. Anketno istraživanje«, u: *Prostor* 50 (2015.), str. 332–343.

Marko Špikić, Tea Gorup, »Od prevrata do nostalgije. Planiranje socijalističkog grada i zaštita povijesnih ambijenata u Zagrebu od 1945. do 1962. godine«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 40 (2016.), str. 7–32.

Marko Špikić, »Modruš, povijesni spomenik između predaje i diskontinuiteta«, u: *Modruški zbornik* 3 (2009.), str. 278–306.

Marko Špikić, »Novi početak za hrvatske konzervatore. Uz osnutak Društva konzervatora Hrvatske«, u: *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, 9/3-4 (2012.), str. 4–5.

Ivana Nina Unković, »Utjecaj Ljube Karamana na konzervatorski rad Anđele Horvat«, u: *Peristil* 54 (2011.), str. 81–92.

Dina Vozab, Zrinjka Peruško, Antonija Čuvalo, »Treći medijski sektor iz perspective demokratski angažiranih publika«, u: *Politička misao* 54/3 (2017.), str. 108–132.

»Aktivacije – mapiranje naseljavanja napuštenih prostora u javne svrhe«, Istraživanje su proveli: Dafne Berc, Maroje Mrduljaš, Dea Vidović, Miranda Veljačić, [BLOK] – Ivana Hanaček, Ana Kutleša, Marijana Rimanić, Vesna Vuković, u: *Život umjetnosti* 87 (2010.), str. 89–90.

RADOVI U ZBORNICIMA

Gojko Bežovan, »Upravljanje promjenama u postsocijalističkom gradu – primjer grada Zagreba«, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj, Međuregionalni znanstveno-stručni skup (okrugli stol) održan u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, 16. prosinca 2011. godine*, (ur.) Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2012., str. 161–169.

Ognjen Čaldarović, »Urbano planiranje nekad i sad – tranzicijsko društvo i njegov urbanizam«, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj, Međuregionalni znanstveno-stručni skup (okrugli stol) održan u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, 16. prosinca 2011. godine*, (ur.) Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2012., str. 29–38.

Tihomir Jukić, »Strateški projekti u kontekstu provedbe urbanističkih planova – komparacija hrvatskih i europskih iskustava«, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija*

prostora i kvalitete života u Hrvatskoj, Međuregionalni znanstveno-stručni skup (okrugli stol) održan u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, 16. prosinca 2011. godine, (ur.) Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2012., str. 39–50.

Marko Špikić, »Reactions to the 1975 European Architectural Heritage Year - the Case of Socialist Croatia«, u: *Eine Zukunft für unsere Vergangenheit: zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015) = A future for our past: The 40th anniversary of European architectural heritage Year = Un avenir pour notre passé - 40e anniversaire de l'année européenne du patrimoine architectural*, (ur.) Michael Falser; Wilfried Lipp, Berlin: Hendrik Bäbler Verlag, 2015., str. 390–402.

POVELJE

The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments, Atena, 1931., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1931%20Atenska%20povelja.pdf> (pregledano 20. siječnja 2018.).

Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact), Washington, 1935., <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/325?OpenDocument> (pregledano 10. ožujka 2018.)

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954, Haag, 1954. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (pregledano 11. ožujka 2018.)

International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter), Venecija, 1964., https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (pregledano 11. ožujka 2018.)

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Pariz, 1972., <https://whc.unesco.org/en/conventiontext> (pregledano 9. ožujka 2018.).

Declaration of Amsterdam, Congress on the European Architectural Heritage 21 – 25 October 1975, Amsterdam, 1975., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1975%20Amsterdamska%20deklaracija.pdf> (pregledano 11. ožujka 2018.)

European Charter of the Architectural Heritage, Amsterdam, 1975., <http://www.icomos-hrvatska.hr/documents/1975%20Europska%20povelja%20o%20arhitektonskoj%20bastini.pdf> (pregledano 11. ožujka 2018.)

Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (Burra Charter), Burra, 1979., http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Burra-Charter_1979.pdf (pregledano 12. ožujka 2018.)

Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Granada, 1985., <https://rm.coe.int/168007a087> (pregledano 12. ožujka 2018.)

Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987), Washington, 1987., https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/towns_e.pdf (pregledano 11. ožujka 2018.)

The Stockholm Declaration: Declaration of ICOMOS marking the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, 1998., http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters/charte_r67.html (pregledano 20. ožujka 2018.)

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention), Faro, 2005., <https://rm.coe.int/1680083746> (pregledano 11. ožujka 2018.)

Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions, 2011., http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (pregledano 14. ožujka 2018.)

Vallettska načela za očuvanje i upravljanje povijesnim gradovima, naseljima i urbanim područjima, Pariz, 2011., <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts> (pregledano 14. ožujka 2018.)

The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values, Firenca, 2014., https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Secretariat/2015/GA_2014_results/GA2014_Symposium_FlorenceDeclaration_EN_final_20150318.pdf (pregledano 11. ožujka 2018.)

Delhi Declaration on Heritage and Democracy, Delhi, 2017., https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/General_Assemblies/19th_Delhi_2017/19th_GA_Outcomes/GA2017_Delhi-Declaration_20180117_EN.pdf (pregledano 14. ožujka 2018.)

STRATEGIJE I ZAKONI

Hrvatska u 21. stoljeću. Strategija kulturnog razvitka, (ur.) Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić, Zagreb: Ministarstvo kulture, 2003.

Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, (ur.) Marko Širac, Zagreb: Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, 1997.

ZagrebPlan: razvojna strategija Grada Zagreba: ciljevi i prioriteti razvoja do 2020., voditeljica izrade Irena Matković, Zagreb: Grad Zagreb, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, 2012., <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/zgplan.pdf> (pregledano 6. travnja 2018.)

Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015., Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2011., http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf (pregledano 30. ožujka 2018.)

Strategija kulturnog i kreativnog razvitka Grada Zagreba 2015.–2022., Zagreb: Grad Zagreb, 2015., <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/04%20Strategija.pdf> (pregledano 30. ožujka 2018.)

Zagreb 2000+ Nova urbana strategija: Generalni urbanistički plan Zagreba, (ur.) Slavko Dakić, Višnja Bedenko, Vladimir Mattioni, Zagreb: Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša, 2000.

Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, 2013., <http://www.mint.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija-turizam-2020-veljaca2013.pdf> (pregledano 30. ožujka 2018.)

Program prostornog uređenja Republike Hrvatske: Uvod, Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja Republike Hrvatske, <http://www.mgipu.hr/default.aspx?id=6992> (pregledano 30. ožujka 2018.)

Zakon o prostornom uređenju, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_12_153_3220.html (pregledano 30. ožujka 2018.)

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html (pregledano 30. ožujka 2018.)

TISAK

Zarez

Davor Bruketa, Nikola Žinić, »Oprostite, gdje je Muzej suvremene umjetnosti?«, u: *Zarez*, Zagreb, 10. prosinca 2009., str. 63.

Franjo Dulibić, »Zagreb kao Zagreb«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 23.

Silva Kalčić, »Grad kakav želimo: razgovor s Hrvojem Hrabakom, predsjednikom DAZ-a«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 26–27.

Zoran Kravar, »Mentalitet prevrata«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 27.

Katarina Luketić, »Dirigirani dijalozi«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 21–22.

Katarina Luketić, »Ignoriraj građane«, u: *Zarez*, Zagreb, 14. lipnja 2007., str. 18–19.

Katarina Luketić, »Grad zadovoljava interese privatnog kapitala. Razgovor s Verom Petrinjak Šimek«, u: *Zarez*, Zagreb, 18. listopada 2007., str. 8–9.

Zvonko Maković, »Cvjetni trg kao lakmus-papir«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 25.

Mirko Petrić, »Moć građanske inicijative«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 19–20.

Sandi Vidulić, »Poduzetnici pred vratima Palače«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 18–19.

Andrea Zlatar, »Osvajanje javnih prostora«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 22–23.

Andrea Zlatar, »Intelektualni PTS«, u: *Zarez*, Zagreb, 17. veljače 2000., str. 3.

»NE beskrupuloznoj devastaciji Zagreba!«, u: *Zarez*, Zagreb, 8. veljače 2007., str. 48.

Zarez (internetska arhiva)

Fedor Kritovac, »Neboder – spomenik nečijeg uspjeha«, u: *Zarez*, 1. srpnja 2014., <http://www.zarez.hr/clanci/neboder-spomenik-necijeg-uspjeha> (pregledano 2. travnja 2018.)

Nataša Petrinjak, » I Puli je dosta!«, u: *Zarez*, 25. siječnja 2007., <http://www.zarez.hr/clanci/i-puli-je-dosta> (pregledano 29. travnja 2018.)

»Tko stoji iza Zareza«, u: *Zarez*, 7. travnja 2015., <http://www.zarez.hr/clanci/tko-stoji-iza-zareza> (pregledano 7. travnja 2018.)

Vijenac (internetska arhiva)

Josip Bratulić, »Vijenac za hrvatsku književnost«, u: *Vijenac*, 1. studenoga 2001., <http://www.matica.hr/vijenac/200/vijenac-za-hrvatsku-knjizevnost-15650/> (pregledano 7. travnja 2018.)

Ana Čveljo, »Bilježenje identiteta lokalnih zajednica. Razgovor: Vladimir Tatomir«, u: *Vijenac*, 6. rujna 2012., <http://www.matica.hr/vijenac/482/biljezenje-identiteta-lokalnih-zajednica-18979/> (pregledano 25. travnja 2018.)

Krešimir Galović, »Povijest Trga Petra Preradovića. Iz 19. u 21. stoljeće?«, u: *Vijenac*, 12. travnja 2007., <http://www.matica.hr/vijenac/342/iz-19-u-21-stoljece-6216/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Krešimir Galović, »Arhitektonski promašaji. Što više estetike, to manje etike«, u: *Vijenac*, 17. srpnja 2008., <http://www.matica.hr/vijenac/375/sto-vise-estetike-to-manje-etike-4362/> (pregledano 17. travnja 2018.)

Patricia Kiš, »Skvoteri su proizvođači kulture. Osoba s pogledom: Marko Sančanin, arhitekt-aktivist«, u: *Vijenac*, 13. studenoga 2003., <http://www.matica.hr/vijenac/253/skvoteri-su-proizvoaci-kulture-11585/> (pregledano 22. travnja 2018.)

Ivan Mucko, »Monopol ponovno prijeti«, u: *Vijenac*, 27. srpnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/167/monopol-ponovno-prijeti-17712/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Velimir Neidhard, »Najtužnije desetljeće zagrebačke arhitekture u 20. stoljeću«, u: *Vijenac*, 18. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/162/najtuznije-desetljece-zagrebacke-arhitekture-u-20-stoljecu-18131/> (pregledano 15. travnja 2018.)

Žarko Paić, »Kad buldožeri zapjevaju«, u: *Vijenac*, 18. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/162/kad-buldozeri-zapjevaju-18137/> (pregledano 15. travnja 2018.)

Vinko Penezić, »Kako i zašto smo smijenjeni«, u: *Vijenac*, 4. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/161/kako-i-zasto-smo-smijenjeni-18218/> (pregledano 20. ožujka 2018.)

Krešimir Rogina, »Revizija uz amneziju i amnestiju«, u: *Vijenac*, 18. svibnja 2000., <http://www.matica.hr/vijenac/162/revizija-uz-amneziju-i-amnestiju-18130/> (pregledano 15. travnja 2018.)

Sonja Švec Španjol, »Novi sjaj jedinstvenoga spomenika«, u: *Vijenac*, 17. listopada 2013., <http://www.matica.hr/vijenac/512/novi-sjaj-jedinstvenoga-spomenika-22450/> (pregledano 27. travnja 2018.)

»TOTALNA RASPRODAJA: Protest protiv devastacije Cvjetnoga trga i urbane jezgre Zagreba (Zagreb, 6. prosinca 2006.)«, u: *Vijenac*, 21. prosinca 2006., <http://www.matica.hr/vijenac/333/totalna-rasprodaja-6689/> (pregledano 7. travnja 2018.)

Kulrurpunkt

Vatroslav Miloš, »Autentično lokalno iskustvo«, *Kulrurpunkt*, 19. veljače 2016., <http://www.kulrurpunkt.hr/content/autenticno-lokalno-iskustvo> (pregledano 21. travnja 2018.)

Maroje Mrduljaš, »Vizionarstvo na Cvjetnom«, *Kulturpunkt*, 19. kolovoza 2009., <https://www.kulturpunkt.hr/content/vizionarstvo-na-cvjetnom> (pregledano 21. travnja 2018.)

Janja Sesar, »Idemo dalje!«, *Kulturpunkt*, 17. studenoga 2007., <http://www.kulturpunkt.hr/content/idemo-dalje> (pregledano 15. travnja 2018.)

Neven Svilar, »Nestanak kina kao centra komunalnog života«, *Kulturpunkt*, 31. prosinca 2015., <http://www.kulturpunkt.hr/content/nestanak-kina-kao-centra-komunalnog-zivota> (pregledano 14. travnja 2018.)

»Demanti Ministarstva kulture«, *Kulturpunkt*, 14. kolovoza 2009., <http://haw.nsk.hr/arhiva/vol3/1277/33244/www.kulturpunkt.hr/i/vijesti/1335/index.html> (pregledano 18. travnja 2018.)

H-Alter

Mašenjka Bačić, Tena Gojić, »5+5 anketa civilno društvo 2007.«, *H-Alter*, 7. siječnja 2008., <http://www.h-alter.org/vijesti/5-5-anketa-civilno-drustvo-2007> (pregledano 11. travnja 2018.)

Emina Bužinkić, »5+5 anketa civilno društvo 2006.«, *H-Alter*, 4. siječnja 2007., <http://www.h-alter.org/vijesti/5-5-anketa-civilno-drustvo-2006> (pregledano 11. travnja 2018.)

Suzana Dobrić Žaja, »Rat magnolija«, *H-Alter*, 29. ožujka 2018., <http://www.h-alter.org/vijesti/rat-magnolija> (pregledano 5. travnja 2018.)

Tamara Opačić, Jelena Svirčić, Marina Kelava, Mašenjka Bačić, »5+5 anketa civilno društvo 2010.«, *H-Alter*, 24. prosinca 2010., <http://www.h-alter.org/vijesti/5-5-anketa-civilno-drustvo-2010> (pregledano 11. travnja 2018.)

Iskra Pejić, »Pokret otpora protiv devastacije gradova«, *H-alter*, <http://www.h-alter.org/vijesti/pokret-otpora-protiv-devastacije-gradova> (pregledano 18. travnja 2018.)

Saša Poljanec-Borić, »Akontacija, a ne demokracija«, *H-Alter* (7. lipnja 2010.), <http://www.h-alter.org/vijesti/akontacija-a-ne-demokracija> (pregledano 20. travnja 2018.)

Saša Poljanec-Borić, »Kraj hrvatskog političkog zenitizma«, *H-Alter*, 11. prosinca 2014., <http://www.h-alter.org/vijesti/kraj-hrvatskog-politickog-zenitizma> (pregledano 28. travnja 2018.)

Urša Raukar, Pismo predsjedniku Vlade Ivi Sanaderu i ministru kulture Boži Biškupiću, *H-Alter*, 31. siječnja 2018., <http://www.h-alter.org/vijesti/ursa-raukar-pismo-predsjedniku-vlade-ivi-sanaderu-i-ministru-kulture-bozi-biskupicu> (pregledano 2. travnja 2018.)

Saša Šimpraga, »Javni park na Kajzericu!«, *H-Alter*, 15. travnja 2015., <http://www.h-alter.org/vijesti/javni-park-na-kajzericu> (pregledano 19. travnja 2018.)

Saša Šimpraga, »Potok vrijedi više od ceste«, *H-Alter*, 9. listopada 2017. <http://www.h-alter.org/vijesti/potok-vrijedi-vise-od-ceste> (pregledano 19. travnja 2018.)

Udruga Travno moj kvart, »Kampanja protiv gradnje crkve usred parka u Travnom«, *H-Alter*, 26. svibnja 2006., <http://h-alter.org/vijesti/kampanja-protiv-gradnje-crkve-usred-parka-u-travnom> (pregledano 18. travnja 2018.)

Lupiga

Jelena Svirčić, »TKO TO TAMO RUŠI (FOTO): „Nemam ništa protiv crkve, ali mi je draže da se moja djeca mogu igrati u zelenilu“«, *Lupiga*, 6. srpnja 2016., <https://lupiga.com/vijesti/tko-to-tamo-rusi-foto-nemam-nista-protiv-crkve-ali-mi-je-draze-da-se-moja-djeca-mogu-igrati-u-zelenilu> (pregledano 18. travnja 2018.)

M.S., »„OBRANIT ĆEMO GA OPET“: Prosvjed u razrovanom parku na Savici najavljen za danas u 18 sati«, *Lupiga*, 20. travnja 2017. <https://www.lupiga.com/vijesti/obranit-cemo-ga-opet-prosvjed-u-razrovanom-parku-na-savici-najavljen-za-danas-u-18-sati> (pregledano 18. travnja 2018.)

Pogledaj.to

Diana Magdić, »Modernistički paviljon Božidara Rašice zamijenit će neboder«, *Pogledaj.to*, 15. ožujka 2017., <http://pogledaj.to/arhitektura/modernisticki-paviljon-bozidara-rasice-zamijenit-ce-neboder/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Renata Margaretić Urlić, »Vrijeme je za ples«, *Pogledaj.to*, 11. rujna 2009., <http://pogledaj.to/arhitektura/vrijeme-je-za-ples/> (pregledano 29. travnja 2018.)

Saša Šimpraga, »Transformacija povijesnog konteksta«, *Pogledaj.to*, 30. rujna 2014., <http://pogledaj.to/arhitektura/transformacija-povijesnog-konteksta/> (pregledano 27. travnja 2018.)

Petra Tomljanović, »Lauba – najmlađa stogodišnjakinja u gradu«, *Pogledaj.to*, 18. travnja 2011., <http://pogledaj.to/arhitektura/lauba-%E2%80%93-najmlada-stogodisnjakinja-u-gradu/> (pregledano 30. travnja 2018.)

»Bandić najavio uklanjanje konstrukcije na Cvjetnom, Horvatinčić tužbu«, *Pogledaj.to*, 6. listopada 2016., <http://pogledaj.to/prostor/bandic-najavio-uklanjanje-konstrukcije-na-cvjetnom-horvatincic-tuzbu/> (pregledano 18. travnja 2018.)

Vizkultura

»Projekt Ilica«, *Vizkultura*, 1. prosinca 2014., <https://vizkultura.hr/projekt-ilica/> (pregledano 21. travnja 2018.)

»Ozelenjavanje krova Iblerovog nebodera«, *Vizkultura*, 15. lipnja 2016., <https://vizkultura.hr/ozelenjavanje-krova-iblerovog-nebodera/> (pregledano 26. travnja 2018.)

OSTALE NOVINE

Boris Bilas, »Horvatinčićeve novine: Prosvjednike uspoređuje sa štakorima a svoj centar naziva 'trovačkim'«, u: *Nacional*, 13. listopada 2010., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/93283/horvatincic-izdao-novine-u-kojima-prosvjednike-usporeduje-sa-stakorima-a-svoj-centar-naziva-trovackim> (pregledano 20. travnja 2018.)

Marina Biluš, »Graditelj na udaru javnosti. 'Blok u srcu Zagreba želim urediti a ne srušiti'«, u: *Nacional*, 29. prosinca 2006., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/30197/blok-u-srcu-zagreba-zelim-urediti-a-ne-srusiti> (pregledano 11. travnja 2018.)

Plamenko Cvitić, »Preobraženska 6 i kino Zagreb nisu spomenici«, u: *Nacional*, 16. siječnja 2007., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/30633/preobrazenska-6-i-kino-zagreb-nisu-spomenici> (pregledano 17. travnja 2018.)

Nina Ožegović, »Mamićev i Kordićev neboder od 125 mil. eura«, u: *Nacional*, 6. svibnja 2003., <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13449/mamicev-i-kordicev-neboder-od-125-mil-eura> (pregledano 2. ožujka 2018.)

Goran Milaković, »Kuća koju smo voljeli i naposljetku srušili«, u: *Jutarnj.hr*, 20. listopada 2009., <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/kuca-koju-smo-voljeli-i-naposljetku-srusili/2862887/> (pregledano 17. travnja 2018.)

Goran Penić, »Skelama probili Meštrovićev reljef na Jelačićevu placu«, *Jutarnji.hr*, 1. travnja 2009., <https://www.jutarnji.hr/arhiva/skelama-probili-mestrovic-ev-reljef-na-jelacicevu-placu/3808638/> (pregledano 27. travnja 2018.)

Zrinka Paladino, »Paladino o radu slabo poznate arhitektice koja, nakon Britanca i Trga žrtava, ugrožava i Palajnovku«, *Telegram*, 26. veljače 2018., <https://www.telegram.hr/price/paladino-o-radu-slabo-poznate-arhitektice-koja-nakon-britanca-i-trga-zrtava-ugrozava-i-palajnovku/> (pregledano 29. travnja 2018.)

Matej Devčić, »Jutros smo ušli u upravo dovršeni novouređeni Tunel Grič koji spaja Mesničku i Radićevu; ovako izgleda«, *Telegram*, 6. srpnja 2016., <https://www.telegram.hr/zivot/upravo-je-sluzbeno-otvoren-tunel-gric-a-mi-smo-ga-odlucili-malo-obici/> (pregledano 29. travnja 2018.)

Ana Benačić, »Bandić: Na Savici je bila balvan revolucija, to je činjenica«, *Faktograf*, 22. veljače 2018., <http://faktograf.hr/2018/02/22/milan-bandic-savici-bila-balvan-revolucija-cinjenica/> (pregledano 22. travnja 2018.)

Ivica Grčar, »Tomo Horvatinčić: nelikvidni biznismen s periferije«, u: *Lider*, 14. prosinca 2005., <https://lider.media/arhiva/759/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Snježana Krnetić, »Dubravka Šuica: 'Svojoj unučici Petrici ja sve želje ispunjavam'«, u: *24sata*, 4. ožujka 2018., <https://www.24sata.hr/news/dubravka-suica-svojoj-unucici-petrici-ja-sve-zelje-ispunjavam-563049> (pregledano 6. ožujka 2018.)

NATUKNICE U ENCIKLOPEDIJAMA

Zaštita spomenika, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66940> (pregledano 10. ožujka 2018.)

»Vijenac«, u: *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64599>. (pregledano 7. travnja 2018.)

Klara Buršić-Matijašić, *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, <http://www.istrapedia.hr/hrv/916/societa-istriana-di-archeologia-e-storia-patria/istra-a-z/> (pregledano 2. ožujka 2018.)

INTERNETSKI IZVORI

Janet Bridgland, *The Getty Conservation Institute 1985-1995: A Retrospective*, Getty Conservation Institute, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/10_2/feature1.html (pregledano 11. ožujka 2018.)

Krešimir Galović, *Cvjetni naš Trg Petra Preradovića. In memorijam jednom gradskom trgu (iliti o rodjačkom ritmu zločina u kome ruka ruku mije)*, Panoptikum (27. studenoga 2016.), <http://kgalovic.blogspot.hr/2016/11/cvjetni-nas-trg-petra-preradovica.html> (pregledano 16. travnja 2018.)

Sanja Grković, *Gjuro Szabo-krčitelj putova u povijuše zapletene struke*, Ministarstvo kulture, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1950> (pregledano 20. ožujka 2018.)

Antun Sevšek, *Zagrebački gradski prostorni resursi: Između profita i javnog interesa (analiza i interaktivna karta)*, Pravo na grad, <http://pravonagrad.org/zagrebacka-gradska-imovina-izmedu-profita-i-javnog-interesa-analiza-i-interaktivna-karta/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Ivan Zupanc, *Cvjetni trg - glineni golub u streljani kapitala*, Geografija.hr (8. veljače 2010.) <http://www.geografija.hr teme/cvjetni-trg-glineni-golub-u-streljani-kapitala/> (pregledano 15. travnja 2018.)

Komentari Prava na grad i Zelene akcije na Izmjene i dopune Generalnog urbanističkog plana grada Zagreba, Pravo na grad, 4. listopada 2017., <http://pravonagrad.org/komentari-prava-na-grad-i-zelene-akcije-na-izmjene-i-dopune-generalnog-urbanistickog-plana-grada-zagreba/> (pregledano 23. travnja 2018.)

Materijali za Tematsku sjednicu skupštine grada Zagreba, Zagreb: Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, 2010., http://213.147.104.147/Sjednice/Big_Attach_2009.nsf/0/26337CBF016B3EECC12576DD00

[536110/\\$FILE/02%20Materijal%20Zavoda%20za%20prostorno%20ure%C4%91enje.pdf](http://536110/$FILE/02%20Materijal%20Zavoda%20za%20prostorno%20ure%C4%91enje.pdf)

(pregledano 11. travnja 2018.)

Obnova povijesnih građevina, Botanički vrt,
<http://botanickivrt.biol.pmf.hr/djelatnosti/obnova-povijesnih-gradevina/> (pregledano 29. travnja 2018.)

Prezentiran projekt Vlačka - bivša vojna bolnica i objekt Vlačka 87, Grad Zagreb,
<https://web1.zagreb.hr/en/prezentiran-projekt-vlaska-bivsa-vojna-bolnica-i-o/109821>
(pregledano 27. travnja 2018.)

About Docomomo International, Docomomo, <https://www.docomomo.com/history#>
(pregledano 11. ožujka 2018.)

Bund Heimatschutz, <http://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/209031> (pregledano 2. travnja 2018.)

Cvjetni. Lokacija, Hoto Grupa, <http://www.hoto.hr/cvjetni/lokacija/> (pregledano 3. travnja 2018.)

Društvo prijatelja dubrovačke starine, <https://citywallsdubrovnik.hr/drustvo/> (pregledano 10. ožujka 2018.)

Društvo prijatelja kulturne baštine Split, <http://dpkb-split.hr/o-nama/> (pregledano 10. ožujka 2018.)

Europa Nostra, <http://www.europanostra.org/organisation/> (pregledano 9. ožujka 2018.)

Hrvatsko arheološko društvo, <http://www.hrvatskoarheoloskodrustvo.hr/onama.html>
(pregledano 4. ožujka 2018.)

ICOMOS Srbija Nacionalni Komitet, <http://icomos-serbia.com/> (pregledano 10. ožujka 2018.)

Geschichte der Naturfreunde, <http://www.naturfreunde.at/ueber-uns/naturfreunde/geschichte/>
(pregledano 20. ožujka 2018.)

Grad Zagreb - svi gradonačelnici, <http://www.zagreb.hr/grad-zagreb-svi-gradonacelnici/4686>
i *O gradonačelniku*, <http://www.zagreb.hr/o-gradonacelniku/804> (pregledano 1. travnja 2018.)

Gradski ured za prostorno uređenje, izgradnju Grada, graditeljstvo, komunalne poslove i promet, <https://www.zagreb.hr/gradski-ured-za-prostorno-uredjenje-izgradnju-grad/829>
(pregledano 8. travnja 2018.)

Impressum, H-Alter, <http://h-alter.org/stranice/impressum> (pregledano 9. travnja 2018.)

Impressum, Pogledaj.to, <http://pogledaj.to/impressum/> (pregledano 9. travnja 2018.)

Impressum, Vizkultura, <https://vizkultura.hr/impressum/> (pregledano 9. travnja 2018.)

Kvart, Pogon, <http://www.pogon.hr/kvart/> (pregledano 21. travnja 2018.)

National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty,
<https://www.nationaltrust.org.uk/> (pregledano 3. ožujka 2018.)

O Attacku, Attack!, <http://attack.hr/o-attacku/> (pregledano 21. travnja 2018.)

O Areni, Arena Zagreb, <http://www.zagrebarena.hr/default.aspx?id=56> (pregledano 25. travnja 2018.)

O inicijativi, Čuvamo naš park, <http://www.cuvamonaspark.com/2013/04/o-inicijativi.html>
(pregledano 18. travnja 2018.)

O nama, Kulturpunkt, <http://www.kulturpunkt.hr/node/29> (pregledano 9. travnja 2018.)

O nama, Mapiranje Trešnjevke, <http://mapiranjetrešnjevke.com/> (pregledano 25. travnja 2018.)

O nama, Operacija grad, <https://operacijagrad.net/savez-udruga-operacija-grad/> (pregledano 25. travnja 2018.)

O nama, Pogon, <http://www.pogon.hr/o-nama/tko-smo/> (pregledano 25. travnja 2018.)

O nama, Pavo na grad, <http://pravonagrad.org/about/> (pregledano 2. travnja 2018.)

O nama, Srđ je naš, <http://www.srdjenas.com/srdj2/index.php/srdjenas/onama> (pregledano 11. travnja 2018.)

O nama, Zelena akcija, http://zelena-akcija.hr/hr/o_nama (pregledano 20. travnja 2018.)

O muzeju, Hrvatski povijesni muzej, <http://www.hismus.hr/hr/o-muzeju/> (pregledano 27. travnja 2018.)

O Zavodu, Hrvatski restauratorski zavod, <http://www.h-r-z.hr/index.php/zavod/o-zavodu> (pregledano 7. ožujka 2018.)

Povijest, Hrvatsko muzejsko društvo, <http://hrmud.hr/povijest/> (pregledano 7. ožujka 2018.)

Povijest Cvjetnog, <http://www.hoto.hr/cvjetni/cvjetne-crtice/povijest> (pregledano 3. travnja 2018.)

The Cockburn Association – For Everyone Who Loves Edinburgh, <http://cockburnassociation.org.uk/> (pregledano 2. ožujka 2018.)

The Organization's history, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/> (pregledano 11. ožujka 2018.)

Tko smo, Clubture, <http://www.clubture.org/info/o-nama> (pregledano 25. travnja 2018.)

UNESCO, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4642> (pregledano 10. ožujka 2018.)

UrbanFestival, Zagreb, 9.-17. rujna 2005, <http://urbanfestival.blok.hr/05/hr/uvodno.html> (pregledano 22. travnja 2018.)

Über den Schweizer Heimatschutz, <http://www.heimatschutz.ch/index.php?id=746> (pregledano 2. travnja 2018.)

Vitić pleše, <http://viticplese.blogspot.hr/> (pregledano 27. travnja 2018.)

Zaštita i očuvanje kulturnih dobara, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=81> (pregledano 2. travnja 2018.)

ZgForum, <https://www.zagreb.hr/zgforum/47784> (pregledano 20. travnja 2018.)

Ipostozagrad, <http://1postozagrad.tumblr.com/> (pregledano 20. travnja 2018.)

Popis slikovnih priloga

Slika 1. Totalna rasprodaja. (6. 12. 2006. početak otpora protiv uništavanja Trga Petra Preradovića, fotografirao Sandro Lendler). Izvor: Krešimir Galović, *Cvjetni naš Trg Petra Preradovića. In memorijam jednom gradskom trgu (iliti o rodjačkom ritmu zločina u kome ruka ruku mije)*, Panoptikum (27. studenoga 2016.), <http://kgalovic.blogspot.hr/2016/11/cvjetni-nas-trg-petra-preradovica.html> (pregledano 16. travnja 2018.)

Slika 2. Trg žrtava Milana Bandića. Izvor: *Zelena akcija*, http://s3-eu-west-1.amazonaws.com/zelena-akcija.production/zelena_akcija/image_translations/412/img_files/original/TrgZrtavaMilanaBandica01.jpg?1270309820 (pregledano 10. svibnja 2018.)

Slika 3. Cvjetni trg prije izgradnje *Centra Cvjetni*. Izvor: »Cvjetni prolaz – 2010.«, *Materijali za Tematsku sjednicu skupštine grada Zagreba*, Zagreb: Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, 2010., [http://213.147.104.147/Sjednice/Big_Attach_2009.nsf/0/26337CBF016B3EECC12576DD00536110/\\$FILE/02%20Materijal%20Zavoda%20za%20prostorno%20ure%C4%91enje.pdf](http://213.147.104.147/Sjednice/Big_Attach_2009.nsf/0/26337CBF016B3EECC12576DD00536110/$FILE/02%20Materijal%20Zavoda%20za%20prostorno%20ure%C4%91enje.pdf) (pregledano 11. travnja 2018.), str. 7.

Slika 4. Cvjetni trg nakon izgradnje *Centra Cvjetni*. Izvor: *Google maps*, <https://www.google.com/maps/place/Cvjetni+trg/@45.811478,15.9757759,188a,35y,286.47h,51.76t/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x4765d6fcfd28b89:0xb9fa37d17a25a0e0!8m2!3d45.8123338!4d15.9733402>

Slika 5. I Isus bi htio park (Savica). Izvor: Melisa Skender, Ivan Kegelj, »KAD GRAĐANI KAŽU – „NE DAMO“ (FOTO): Protiv prljave igre na dječjem igralištu«, *Lupiga*, 10. rujna 2016., <https://www.lupiga.com/reportaze/kad-gradjani-kazu-ne-damo-protiv-prljave-igre-na-djecjem-igralistu> (pregledano 15. svibnja 2018.)

Slika 6. Park za Kajzericu. Izvor: »Podržite Park za Kajzericu gledajući zvijezde!«, *Pogledaj.to*, 22. svibnja 2015., <http://pogledaj.to/prostor/podrzite-park-za-kajzericu-gledajuci-zvijezde/> (pregledano 15. svibnja 2018.)

Summary

Involvement of the general public in the protection of cultural heritage can be researched in parallel with the development of the conservation movement from the 19th century until today. This period shows a growing trend in the number of individuals and organizations that influenced not only conservational but also urbanistic solutions. This right and duty is proclaimed in international documents and codified in national legislations, including the Croatian, which should ensure the protection of public interests. This thesis focuses on the period after 2000 when citizens are increasingly actively involved, and the capital Zagreb, has been selected as an example for research. A significant part of the problems that the public warns of relates to the process of transition through which Croatia has gone in the recent past. These problems are known to the authorities and the solutions are proposed in strategic documents aimed at the development of the country or its cities. One of the goals is to reconcile various interests in public space expressed by social actors. There is often word of a link between political, economic and a part of expert actors who, under the pretext of development and public interest, use spatial resources for their own profit. Civil actors supported by a part of the professional public oppose such projects by gathering into civic initiatives. The most famous example in the observed period in Zagreb was the case of Preradović's (Flower) square when the *Pravo na grad* (Right to the City) initiative and the *Zelena akcija* (Green Action, Friends of the Earth Croatia) association organized a series of protest actions against the destruction of historic buildings and the construction of a shopping center. All types of media reported about their actions, and this thesis is devoted primarily to non-profit media (*Zarez*, *Vijenac*, *H-alter*, *Kulturpunkt* etc.) who supported these civic initiatives. The statements of civil and expert actors about the Flower Square published in these media were used to analyze its values, and at the same time to proclaim the use of this method when selecting conservation solutions. Non-profit media continue to follow other initiatives that appear in Zagreb, which are no longer just aimed at stopping projects which they find destructive, but also at proposing new content that should improve their living space. Research and art projects, involving citizens, also highlight the values of degraded urban areas and individual objects. Together, all these projects and initiatives, along with the media that support them, influence the creation of an image of the city, i.e. the perception of a city in the mind of its citizens, which should influence the adoption of urban and conservation solutions.

Key words: civic initiatives, image of the city, non-profit media, urbanism, values, Zagreb